

A gazdasági szerkezet alakulása

A település gazdasági szerkezetének alakulását befolyásoló társadalmi tényezők és erőforrások

A földtulajdon és az agrártevékenységek szerkezetének alakulása

Átállás az önálló gazdálkodásra • A település gazdasági életének alakulása szempontjából a jobbágyfelszabadítás és az azt követő birtokrendezés (tagosítás) számít fordulópontnak, melynek következtében a település lakói a korábban használatukban lévő földterületeknek teljes jogú tulajdonosai lettek (lásd Szabó 1994a: 15). Ezt követően indult meg a gazdasági szerkezet és a termelési viszonyok átalakulása, valamint a paraszti kisüzemek épületállományának és gazdasági felszerelésének lassú és hosszú ideig tartó modernizációja.²⁴ A jobbágyfelszabadítás azonban közvetlenül nem eredményezett minden területen azonnali és lényeges (látható) változásokat.

Szabó Miklós helytörténész levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy a jobbágyfelszabadítás alkalmával a sáromberki parasztok a helység határának mintegy 36,5%-át vették birtokukba (Szabó 1994a: 15). Mivel a településhez tartozó határ nem volt túlságosan kiterjedt az egy családra jutó földterület nagysága alig néhány család esetében haladta meg az öt holdat,²⁵ ami azt jelentette, hogy a föld tulajdonjogának megszerzése csak kevesek esetében tette lehetővé az önfenntartást és a teljes önállósulást. A családok jelentős része továbbra is kénytelen volt a Teleki-uradalom részművelésre kiadott földjein is dolgozni (lásd Szabó 1994a: 14–15). Ez pedig azt jelentette, hogy – ha csak részben is – továbbra is fennmaradt, újratermelődött a település földbirtokosa (a Teleki család) és a parasztok közötti alá- fölérendeltségi viszony, sőt újabb függőségi helyzetek is kialakultak. Az öt hold alatti gazdaságok esetében ugyanis gyakori volt az igavonó állatok teljes, vagy részleges hiánya,²⁶ ami arra kényszerítette a gazdákat, hogy a szántás-vetés elvégzésének idejére társuljanak. Berekméri István Andrásé élettörténetében erre így emlékezik: „*Aztán abban az időben az öt holdon aluli kiscgazdáknak nemigen volt kettőjármos marhája,*

24 A paraszti kisüzemek üzemgazdasági sajátosságait vizsgáló néprajzi elemzések azt mutatják, hogy Magyarországon a gazdasági felszerelések modernizálásának a 19. század derekán induló, hosszan tartó folyamatában a paraszti kisüzemek kezdettől fogva részt vettek, Erdélyben viszont a törpebirtokos és kisbirtokos parasztság kevésbé tudta megfizetni az új, korszerű gyári termékek, gépezetek árát. A néprajzi esettanulmányok tanúsága szerint, „a paraszti kisüzemek az 1920–1930-as években is csak nagy erőfeszítés árán tudták az áhított gépi eszközöket beszerezni.” (Lásd Paládi-Kovács 2001: 206–207.)

25 Egy parasztagazdaságra átlagosan 3,8 hold szántó és kaszáló jutott (Szabó 1994a: 16).

26 A szántáshoz két igás állatra volt szükség, azonban a gazdaságok nagyobb része csupán egyel rendelkezett.

csak egy, és úgymondva cimboraságba szántottak-vetettek. Hol a testvér a testvérrel, vagy pedig a szomszédal. Így aztán nem is lehetett a föld jó karban tartható, mikor nem akkor szántott-vetett, mikor akart, csak mikor lehetett. Amikor a cimboraság reá tért.” (Berekméri I. A. 2008: 24.)

A település egykori lakói a Teleki-uradalomtól való részleges függőséget nem gazdasági életük alakulását korlátozó tényezőként élték meg, sokkal inkább a falunak biztonságot nyújtó, a nehéz helyzetek és inséges időszakok átvészelését könnyítő, a szegényebb családoknak segítséget nyújtó intézményként tekintettek rá.²⁷ Berekméri István Andrásé önéletírásában az 1904. évi szárazság kapcsán erről így emlékezik:

„Tehát az 1904. évi szárazság hasonló volt az 1946. évi szárazsághoz, azzal a különbséggel, hogy akkor nem volt háborús időszak, kinek, amije termett, vagy amije volt, azzal szabadon rendelkezett, nem rekvirálták el a nincsteléneknek. Mindenki el tudta intézni az ő maga sorsát, a gazda úgy, mint a munkásnak nevezett napszámos. Igen, ez érthető is maga magától. Az akkori földesúrnak, gróf Teleki Sámuelnek 16 fogata volt, mind négyes ökörrrel ellátva. Emellett volt 16 béres, 1 béres bíró évszámra megfogadva, mint komenciós cselédek. Volt kettő lófogat teherhordásra, e kettő lófogat mellett négy férfi kocsis komenciós. Volt 2 fogatos lószekér úgy könnyű mozgásra, ezek mellett is egy-egy férfi komenciós cseléd. Volt kettő négylovas parádés kocsis, ezek mellett még egy-egy roszvájter lovász. Volt kettő fajmén, emellett egy komenciós lovász. Voltak a háti lovak, ezek mellett komenciós lovások. Voltak a tehenészek, akik mind komenciós cselédek voltak, volt a telivér fajtájú 300 éves ménes, ezek mellett lópásztorok, mind komenciós cselédek, voltak a szarvasmarha, juh és disznó pásztorok, ezek is mind komenciós cselédek. Azon kívül a belső cselédség, akik többen férfi- és nőcselédekből állottak, akiknek szintén részben komenciós fizetés, részben bentlakó kosztosok voltak. Hát akkor csak el lehet képzelni, hogy az 1904. évi nagy szárazság miatt volt könnyebben viselhető az 1946. évi nagy szárazsághoz képest. Azért, mert az a nagy tömör birtok látjuk, hogy hány rászoruló, szegény embernek adott kenyeret, de finom kenyeret, tűzifát meg ruházatot. Szóval az egész családjukat egy életem keresztül, akik hűséges cselédek voltak, eltartotta az uradalom. Nem hozom fel azok számát és nevüket, akik ezen szolgálataikból birtokot is szereztek, és gazdák lettek Sáromberkén, de nem csak Sáromberkén, hanem minden uradalomnál, akik hűséges és szorgalmas cselédek voltak, nem lebzselők, nem ingyenélők, hanem voltak igazi munkás dolgozók. Most pedig az uradalom tömör birtoka a birtok nélkülieknek lett osztva, 1, 2, 3, még talán 4 holdas parcellák szerint is, de ezek nem tudnak abból a felosztott tömör birtokból bár annyit produkálni, hogy ők maguk ne éhezzenek, ne rongyoskodjanak, hát azt, hogy tudnák produkálni, hogy a közfogyasztásra is tudjanak termelni. Itt a baj, mert a tömör birtok feloszlott, nincs a szegénység hová forduljon. Azok a kisebb-nagyobb földműves gazdák, akik akkor is meg

27 Ezzel együtt a helység lakói gyakran kerültek nyílt konfliktusba a Teleki-birtok egyik vagy másik tulajdonosával (lásd később).

most is ügyes, okos termelők voltak, nem bírják az ország ellátatlanjait ellátni, és maguk adóját, ruházatát és szükséges kiadásait is fedezni terményeikből, különösen akkor nem, mikor ily csapásos esztendő sújt le, mint az 1946. év is milyen volt.” (Berekméri I. A. 2008: 25–27.)

Mindezek az együttthatók egyszerre korlátozták és serkentették azt a fajta kezdeményező készséget, melyre szükség lett volna a termelési módszerek és eszközök fejlesztése szempontjából.

A tulajdonviszonyok alakulása szempontjából a 20. század első felében, Erdély 1918. évi Romániához csatolását követően további változások történtek, melynek során a Teleki-uradalom mind jobban összezsugorodott, a parasztok földterületei azonban alig nőttek valamelyest.²⁸ Először az 1921-es földreform nyomán jutottak a sáromberki parasztok újabb földterületekhez, de még ezt követően is a településen egy gazdaságra átlagosan alig valamivel több, mint három hold földterület (szántó és kaszáló együtt) jutott (Szabó 1994a: 16). A folyamatot az 1944–1947 között lezajlott földreform zárta le, melynek következtében a Teleki család földjeit (mintegy 362 hold 274 négyszögöl mezőgazdasági területet) a Gernyeszeg központtal kialakított állami gazdaság és a település lakói, elsősorban a szegényparasztok, között osztották szét (Szabó, 1994a: 16).

A 20. század elején állami kezdeményezésre és felügyelettel lezajlott földreformok nem tudták hathatósan orvosolni Sáromberkén a helyi lakosság körében kialakult földhiányt/földigényét. A legtöbb törpebirtokkal rendelkező család földjei az öröklődés során mind jobban felaprózódtak, amit ezeknek a családoknak az elszegényedése kísért. Ezt a tendenciát a román adminisztráció által végrehajtott két földosztás csak lassítani tudta, de megszüntetni nem. A feudális típusú részművelés nyomai a földreformokat követően is fennmaradtak.

Ennek ellenére az 1947-ben befejeződött földreform a tulajdonviszonyok tekintetében gyökeres változást eredményezett. A Teleki család birtokainak kiosztásával ugyanis Sáromberkén véglegesen megszűnt a nagybirtok, annak minden, a helyi társadalomra gyakorolt hatásával (védőmechanizmusával) együtt. A megváltozott birtokviszonyok új táji környezetet, gazdálkodási stratégiákat és gazdasági elitet termeltek ki. Valójában ekkortól számítva lehet beszélni önálló gazdálkodásról abban az értelemben, hogy ekkor szűnnek meg a helyi lakosság egészének gazdálkodási gyakorlatát kívülről és direkt módon befolyásoló helyi hatalmi tényezők, a Teleki-birtok és annak ipari létesítményei.

Az új tulajdonviszonyok és az ezek nyomán kialakuló új földhasználati gyakorlatok intézményesülése lassú és nehézkes folyamat volt, s a földreformok és gyakorlatba ültetésük által teremtett új helyzetben új szereplők, az állami apparátusban dolgozó, és ezáltal helyzeti előnnyel rendelkező személyek, jelentek meg. Ezek vezényletelével az állam tulajdonába került földterületek használata kapcsán számos

28 A földreformot megvalósító román állam ugyanis elsősorban a román érdekeltségeket (a román állam, a maroshévízi Szent Illés Próféta ortodox kolostor, a román államvasutak és a román megyei hatóság) látta el jelentősebb földterületekkel (Szabó 1994a: 16).

visszaélésre, egyes területek rövidebb vagy hosszabb ideig tartó jogtalan használatára került sor.

A kollektivizálásig az 1940-es évek végére kialakult birtokviszonyok alig változtak számottevően. A parasztgazdaságok élete és biztonsága szempontjából azonban nem jelentett egy csendes és stabil időszakot, hiszen már 1949-ben elkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálásának folyamata, melynek deklarált célja a mezőgazdaság modernizálása volt, valójában a parasztság, a magántulajdon és a helyi társadalom tagjai közti szolidaritás felszámolását tűzte ki célul.²⁹

Tagosítás és a földtulajdon kisajátítása • Sáromberkén 1949-ben került sor először magántulajdonban lévő földterületek államosítására, melyeket a geryezsegi központtal rendelkező állami gazdaság kapott meg használatra. A településen 1953-ban alakult meg az állami gazdaság elődje (ekkor még a marosvásárhelyi korház betegeinek ellátásához termelt zöldséget és egyéb alapanyagokat) az üzemeknél, vállalatoknál és egyéb állami munkahelyeken (például tanügyben) dolgozó személyeknek a földterületein, akik a 308-as Minisztertanácsi Határozat értelmében birtokaikat „felajánlhatták” az államnak.³⁰ A falu határában elszórtan található földterületeket 1957-ben tagosították és ekkor hozták létre a település északkeleti szélén húzódó, erdővel borított domboldal alatt elterülő szántók és legelők közvetlen közelébe telepített állami gazdaságot.³¹

1952-ben alakult meg a Marosvásárhelyről érkezett Sós József volt polgármester és egy aktivista irányítása alatt az első társas gazdaság Petőfi néven, melybe első körben azok léptek be, akik 1945-ben kaptak földterületet. A társulás elnöke Nagy András lett. 1957-ben újabb mezőgazdasági társulás alakult Bolyai Farkas néven, melynek Berekméri Ferenc lett az elnöke. A két társulás egy évig működött egymás mellett, majd 1958 szeptemberében összevonták Bolyai Farkas Társas Gazdaság néven. A társulás elnöke Nagy András, titkára pedig Köblös Domokos lett. 1958-ra lezajlott a teljes sáromberki határ tagosítására is, ám a társas gazdaságok tagjai továbbra is a saját földjüket dolgozták.³²

A helyi kollektív (mezőgazdasági termelő szövetkezetet) alakuló ülésére 1961 őszen került sor, a földek kollektivizálása pedig 1962-ben fejeződött be. Ezzel a földtulajdon kisajátításának folyamata lezárult. Az egykori földtulajdonosok a kollektív gazdaságokban már nem saját földterületüket dolgozták meg, hanem a kollektív gazdaságok vezetősége által meghatározott parcellákban kimért, úgynevezett *kerthelyiségeket* művelhették a 19. század végi részművelésre emlékeztető feltételek mellett.

29 Lásd Raportul Tismăneanu [jelentés] 2006: 428–431.

30 Az említett határozatot az állami szervek az állam hatáskörébe kerülő földterületek növelésére használták: a kisiparosoknak nem adtak működési engedélyt, az állami alkalmazottakat pedig elbocsátással fenyegették és ezzel kényszerítették a földterületeikről való önként lemondásra (lásd Oláh 2005).

31 A01 (1944) szóbeli közlése.

32 Köblös Domokos kéziratban fennmaradt önéletrajzából származó adat. Magántulajdon.

A földtulajdon kollektivizálása szintén új mezőgazdasági tájtípust, új gazdasági szereplőket és sajátos földhasználati stratégiákat termelt ki. A megváltozott keretek között a kollektív gazdaságok *brigádosai* és *csoporthelyesei* kerültek helyzetileg előnybe, ugyanis az ő hatáskörükbe került a kerthelységek kiosztása. A kollektív gazdaság brigádosa állandó klientúrát alakított ki, kenőpénz ellenében olyan személyeknek is biztosított kerthelységet, akik nem voltak kollektív tagok, s mint ilyen nem voltak jogosultak kerthelységre.³³ A kerthelységekkel valamint a normapontokkal való kereskedés a kollektivisták gazdálkodás teljes időszakában általánosan elfogadott tevékenységnek számított.

Dekollektivizáció • Az 1989-es eseményeket követően nagyon korán, már 1990 elején felmerült a földtulajdon visszaszerzésének gondolata, melyhez az 18/1991 törvény nyújtott először jogi keretet. Ez még 10 hektárban maximalizálta az egy családnak visszaszolgáltatható földtulajdon és egy hektárban a visszamérhető erdők nagyságát. A kommunizmus ideje alatt kisajátított erdő és a földtulajdon teljes egészében történő visszaszolgáltatást a 2000/1-es törvény tette lehetővé.

Sáromberkén 1991-ben kezdődött meg a földek visszamérésének folyamata, azonban ez első körben nem jelentette a földterületek azonnali használatba vételét. Az első évben ugyanis a földek a termelő szövetkezet használatában maradtak és a tulajdonosok földterületük nagyságának megfelelően osztalékot kaptak a termésből. Az újdonsült tulajdonosok egy igen jelentős része ezt a rendszert alkalmazva *társas gazdaságot* hozott létre, azonban a Mezőgazdasági géppark növekvő munkadíjai mellett a társulás működtetése ellehetlenedett és alig néhány év után felbomlott.³⁴

A földosztás folyamata több évig elhúzódó folyamat volt, ami korántsem ment zökkenőmentesen. A földmérés folyamatának kétségkívül voltak nyertesei és vesztesei. A visszaszolgáltatás során több olyan döntés született, mely egyes családok között, de sokszor egy-egy családon belül is, konfliktusokat eredményezett vagy már meglévőket állandósított. A konfliktusok egyik forrása a bizalom hiányából fakadt: sokak szerint a földosztó bizottságba olyan emberek is bekerültek, akik az előző rendszer kiszolgálói voltak, vagy olyanok, akik alig rendelkeztek egy-két hold földterülettel (vagyis a hagyományos értékrend szerint alacsonyabb presztízzsel és a legtöbb dűlő esetében csekély helyismerettel rendelkeztek). A konfliktusok másik forrása a földek visszamérését kísérő visszaélések képeztek. Ezt igen jól példázza egy korábbi kutatás során készült interjúrészlet is:

„[A] Szülőnek vót tizenkét hod földje – na hát erre fe ők az ernyei kollektívbe dógazva –, ők hamarabb beadták a kérvényt a polgármesteri hivatalhoz, hogy hát mennyi a terület. A területbe nem ismerték el, kevesebbet, mer mit tudam én – úgy mondják –, hogy vót a kótarendszer, nem vót az egész földterület bejelentve, s így akko most kevesebb a földterület. Ezen zsörtölődés, vesződés vót, mi. De hát nagy

33 A02 (1946) szóbeli közlése.

34 A03 (1953) szóbeli közlése alapján.

vesződés nagyon nem vót, mer hát én ki vagyok esve. Ők a három testvér intézte, rendezték, visszavették a földet, a negyedikre nem vót szükség. Ők hárman elosztották, erendezték. A sáramberki határan vót a szülőnek tíz vékás földje, amiből hat vékás gyenge, négy vékás az első osztályú föld. De a másik hat szegény, gyenge föld. Tehát azt a hetven ári földet nekem adták, a többibő nem vagyok jogos semmire. Habár a háborúval megmentődtek a németektől a tehenek, vevődett négy és fél hod. Az úgy vót, hogy akko az enyém lett. Akko nem lehetett az enyém, mer hát fiatal vagyok, nem lehet az én nevemre írni területet. Habár én azt mondtam, bá e kell osztani a földet a fiúk nevire, hogy ne legyen akkora a kótarendszer. Ebbő nem egyezett a szülő. Na, aztán beleegyezett abba, hogy kaptam hatvan ári földet papíran. Tehát a tanácsnál, vagy a menetrendbe levevődett hatvan ári föld az én nevemre, de csak papíran, természetben még ma se láttam azt a hatvan ári földet. Bátyám s hugam kikapták, ők művelik, én még ma se művelem azt a hatvan ári földet. Továbbra hogy mi lesz ebből, nem lehet tudni, me még mindig megy a hazugság, vagy milyen dolog ez. Hogy hát adja vissza a földet mindenkinek, mindenkinek visszaadja – mai napig nem adja vissza. Erdő sincs visszaadva, föld sincs visszaadva, ahogy kell. Ha menyünk a várasba a perfektúrára, az küld vissza a néptanácshoz, a néptanács küld a perfektúrára. Hogy ebbő így miko lesz tiszta kép, nem lehet tudni. Evvel ez lezárult. Hogy meddig megy még, nem lehet tudni, de egyelőre ennyi.” (Vajda 2005: 777–778.)

Ugyanakkor a gazdák egy része (például a földmérést lebonyolító bizottság tagjai és a tágabb rokonság) igyekezett saját földterületeit a közösség által jobb (termékenyebb) dűlőkbe átcsempészni, ami azzal járt, hogy több módosabb gazda földjét nem az eredeti helyen mérték vissza. A mérőeszközök és a mérési technikák körül is több vita alakult ki, a gazdák egy része ugyanis azt állította, hogy a bizottság tagjai szándékosan kisebb területeket mérnek vissza, mint amit papíron feltüntetnek és az így keletkező fölös területeket a maguk számára sajátítják ki.³⁵

A földtulajdon visszaszolgáltatása nem járt együtt a földek megműveléséhez szükséges gépparkok kialakításával, az új mezőgazdasági gépek magas ára ugyanis ezt nem tette lehetővé. Az mezőgazdasági gépállomás (SMA) pedig egyre magasabb árakkal dolgozott.³⁶ Ez azzal járt, hogy az 1990-es években a földek művelése leginkább a kollektívizálást megelőző időszakra jellemző, az 1940-es évekből örökölt technikákkal és eszközökkel zajlott. A hatékony munkaeszközök hiánya miatt a földek megművelése jelentős számú emberi munkát vett igénybe, a település szinte teljes lakossága részt vett a mezőgazdasági munkákban. A túlhaladott eszközök és technikák használatából eredő nehézségek miatt a kezdeti lelkesedés a biztos és jobban fizető állami/gyári munkával rendelkező közép és fiatal generáció körében csakhamar alábbhagyott, s csak az idős generáció és a bizonytalan anyagi egzisztenciával rendelkező középgeneráció tartott ki a földek megművelése mellett. A föl-

35 A01 (1944) és A02 (1946) szóbeli közlése alapján.

36 A01 (1944) és A03 (1953) szóbeli közlése alapján.

dek értéke így jelentősen csökkent és az 1990-es évek elejére-közepére jellemző magas presztízsértékét fokozatosan elveszítette.

Ugyanakkor a településen néhány vállalkozó szellemű személy (6-10 személy) már igen korán használt mezőgazdasági gépeket vásárolt és saját gépparkot alakított ki, illetve a saját földjei mellé másoktól is vett bérbe földeket. A legnagyobb vállalkozás mintegy 70 hektárt, a legkisebbek 20 hektár földet dolgoz meg.

A földtulajdon használata és megítélése szempontjából új helyzetet eredményezett a 2010-es években egy jelentős anyagi erőforrásokkal és modern gépparkkal rendelkező mezőgazdasági vállalkozó megjelenése, aki rövid idő alatt a település és a környező falvak termőföldjeinek jelentős részét (a sáromberki földek mintegy 80%-át) bérbe vette vagy felvásárolta. A megnövekedett keresletnek köszönhetően a földterületek értéke az utóbbi években ismét növekvő tendenciát mutat.

A legelők használatának és a rétgazdálkodás alakulása • A jobbágyfelszabadítást megelőzően a közlegelők és rétek hiányában a parasztok a nyomásban hagyott határon legeltették állataikat. A település gazdáinak csak a 19. század folyamán, a tagosítás és arányosítások következtében lett saját rétje a *Kerekrét* nevű dűlőben, melyet legeltetésre is használtak (lásd Szabó 1994a: 32–34). A kevés kaszáló miatt a településen a kétszeri kaszálás szokása alakult ki, de a lóherét és lucernát akár három-négy alkalommal is lekaszálták. Ugyanakkor a legelő használata íratlan, de szigorú szabályok (legeltetési rend) szerint zajlott. A falu előjárói két pásztort fogadtak külön az igavonó és külön a többi állat őrzésére (az előbbieket ugyanis este legeltették, mert nappal dolgoztak velük), illetve külön a disznók és a juhek mellé is. A legeltetés májusban kezdődött és októberben ért véget, a legeltetés megkezdése előtt a legelőt kitakarították, a vakondtúrásokat elegyengették, a legelőt kisáncolták (lásd Szabó 1994a: 34).

A 20. század elején a település nyugati határában alakítottak ki községi legelőt, melyen a kollektivizálásig a közösség gazdái használták, a legeltetés rendje és a kötelezettségek pedig a korábbi korszakhoz hasonlóan alakultak, azzal a különbséggel, hogy a tehenek közé csapták be a disznókat és a bárányokat is legelni. Az új legelő észak-nyugati részében az egykori Cseres erdő megmaradt fái alatt volt az állatok delelője, az itatásukat pedig a közeli Maros vizéből oldották meg.³⁷

Az kollektivizálás utáni ennek a legelőnek a nagyobb részét (mintegy 50-60 hektár területet) kisajátították a kollektív gazdaság számára, s a településnek mindössze egy megközelítőleg 10 hektáros rész maradt meg legeltetés céljára. Ezért a falu legelőjét csak a tehenek használták, a juhos gazdák állataikat a szomszédos Erdőszengyelbe vitték legeltetni.³⁸ A legelő lecsökkenése, illetve a kaszálók használati rendjének átalakulása (a gazdák a kollektív gazdaságtól vehettek ki részes művelése kaszálót, de ezt levonták a kerthelység területéből) miatt ebben az időszakban a magángazdaságokban maradt tehénállomány takarmányozásának biztosítása ér-

37 A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

38 A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

dekében a közösség szarvasmarha tartó gazdái arra kényszerültek, minden kaszálható területet maximálisan kihasználjanak. Az utak szélén futó sáncok, a vasúti töltés befüvesedett két oldala, a helyi sportpálya, a régi és az új temető, a házak és a középületek előtt (mögött) és a kertek végében található füves részek mind olyan területek voltak, melyekért komoly versengés, ha úgy tetszik, harc zajlott az érintettek gazdák között. A sportpálya fűvét elárverezték, a temető füve a harangozó és a kántor fizetése volt, a mezei utak mentén található sáncokat a kollektív gazdaság vezetősége osztotta szét, a Marossárpatak felé vezető út két oldalán található füves részt az útügy árverezte el. A vasúti töltést pedig a vasúttársaság alkalmazottai kaszálták le, és az itt nyert szénát értékesítették. Ez azt jelentette, hogy azoktól, akik nem tartottak szarvasmarhát a szénát a helyi gazdák vásárolták fel. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy az útszéli sáncokat, a patakok partját, vagy a vasúti töltést a helyi közösség tagjai gondozták és tisztították is.

Az állattartó gazdák szomszédiaktól tej – ritkábban egyéb termény vagy pénz – fejébe bérelték ki a kertek végében található füves részeket. Előfordult, hogy egy-egy tehenes gazda négy-öt, vagy akár több kert végét is használta, s mivel ezek jelentős része elégé vizenyős terület, melyet szekérrel nem, vagy nehezen lehetett megközelíteni, a széna és sarjútermést villahegyen, pokrócban, vagy karón szállította haza.

Az 1990-es földvisszaszolgáltatást követő években ez a rendszer továbbra is fennmaradt, bár ezt már nem a fentebb említett intézmények, hanem a *megszokás* szabályozta. Magyarán: aki az előző időszakban egyik vagy másik sáncot, vasúti töltés szakaszát használta, az dolgozta a továbbiakban is. Ez a gyakorlat elsősorban azért maradt fenn, mert annak ellenére, hogy a gazdák visszakapták kaszáloikat, a szarvasmarha-állomány gyarapodása miatt a takarmányozási gondok továbbra sem szűntek meg.

A legelőt a faluközösség szintén visszakapta, s többrendbeli – konfliktusoktól sem mentes – falugyűlés, vita eredményeképpen három részre osztották: a legelő felét használták a szarvasmarhák legeltetésére, valamivel több mint harmadát juhlegelővé alakították és a fennmaradt részt pedig a lovak legeltetésére kerítették el. Ez a felosztás évtizedes konfliktusok forrásává vált, ugyanis az idegenből hozott román juhásztorok rendre megszegték a legeltetés szabályait: korábban kezdték a legeltetést, illetve rendszeresen áthajtották az állatokat a szarvasmarhák legelőjére is.

A rétgazdálkodásban változás az állatállomány drasztikus megcsappanása után következett be. Ezzel ugyanis megszűnt az addig jellemző kaszáló- és a legelőhiány, és már nem volt sem anyagilag, sem pedig a ráfordított idő szempontjából kifizető-dő a sáncokat kaszálni, ügyelni arra, hogy senki ne töltse meg őket szeméttel.

Ma elvadult sáncok szegélyezik azokat az utakat, amelyeket a helyi tanács, vagy a megyei útügy nem tud hatékonyan karban tartani, takarítani. A temetődombon a fű nyár közepére méter magasra is megnő. A kertek végében található füves részek is egyre inkább elvadulnak, főleg a falu nyugati oldalán, ahol a telkek vége vizenyösebb. Itt a nád egyre nagyobb területet foglal el a kertek végében található kaszálókból.

A legelő használatában változást a 2000-es évek közepének eseményei hozta. Községi tulajdon lévén a legelő területét különböző magánszemélyeknek mérték vissza, legnagyobb részét (közel 50 hektárt) a Teleki család örököseinek, akik ezt bérbe adták a tehén- és juhtartó gazdáknak, azzal a feltétellel, hogy a gazdák a legelőt gondozzák. A karbantartás felügyeletével pedig egy öt tagból álló bizottságot bízta meg.

Összefoglalás • A tulajdonviszonyok és a földek használatával kapcsolatos attitűdök változása kihatott a táj arculatának alakulására is. A 19. század végén, a jobbágyfelszabadítás hatására kerül sor a kötött gazdálkodásra jellemző nyomásrendszer felszámolására, és az általa kialakított táj arculatának átalakulására. A nyomásos rendszerben ugyanis külön határt tartottak fenn az őszi és a nyári gabonának, illetve a kukoricának és a legeltetésre is. Ezáltal a nagy, összefüggő parcellák helyét a parasztok nadrágszíj parcelláinak a határt tarkára festő képe váltotta fel. Újabb változást az 1950-es évek végén a tagosítás és az 1960-as évek elején a kollektivizálás hozott, melynek következtében ismét az nagyobb összefüggő mezőgazdasági területek képe vált dominánssá. A dekollektivizálás következtében ismét egy visszarendeződési folyamat indult el, melynek az lett a végeredménye, hogy visszaállt a nadrágszíj parcellák mozaikos képe. A földtulajdon visszaszolgáltatása és az állami, illetve a kollektív gazdaság felbomlása következtében visszatért a tagosítás előtti földművelésre jellemző kultúrtáj. Ez a tájkép az elmúlt években kezdett ismét megváltozni, a településen ugyanis 2012-ben megjelent egy agrárvállalkozó, aki szinte a teljes határt kibérelte a tulajdonosoktól (lásd fentebb). A kibérelt földeket tagosította és az így létrejött összefüggő parcellákon kevés számú kultúrnövényt (búza, kukorica, repce) kezdett termeszteni. Ez egy olyan nagyüzemi agrártáj megjelenését vonta maga után, ami korábban nem volt jellemző a településre.

Állatállomány és munkaeszközök

A település gazdasági szerkezetnek átalakulására a földhasználat és a tulajdonviszonyok változása mellett az állatállomány számbeli alakulása is hatással volt, legalábbis abban az értelemben igen, hogy a modernizáció és a dekollektivizációval együtt járó demodernizáció, majd a 2000-es évek elején elinduló, és a település életét is megváltoztató információs technológiák elterjedése által meghatározott korszakok váltakozása az állatállomány számának és a használatban lévő munkaeszközök fajtáinak alakulásában is visszaköszönt.

Szabó Miklós a településről írt monográfiájában a 17. századtól (1685) az 1940-es évekig követte nyomon az állatállomány alakulását. Kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy „a földművelő ember legfontosabb segítőtársa, illetve munkaeszköze az ígás állat, valamint az eke és a szekér volt [...] örökségként vagy hozományként fiainak mindenekelőtt ígásállatot, ekét, jármot és szekeret biztosított” (Szabó 1994a: 20).

A jobbágyfelszabadítás előtt a parasztgazdaságokon uralkodó körülmények csak kisszámú állat tartását tették lehetővé. 1685-ben például 28 családra 132 igásállat jutott, 1693-ban pedig 27-re 139, s a 18. századi háborús viszonyok csak sorvasztották: 1713-ban 16 családnak 40, 1750-ben 53 családnak 65 igás állata volt (Szabó 1994a: 20). Egy 1799-ben a jobbágyok által Telekinek Sámuelhez írt panaszlevelében – melynek másolata a sáromberki református egyház levéltárában is fennmaradt – az áll, hogy a településen mindössze hat gazda rendelkezik négy ökörrrel. Az 1895-ben pedig a hivatalos statisztikai kimutatások arról tanúskodnak, hogy Telekiek gazdaságában 184 szarvasmarha, 112 ló, 436 sertés volt, míg a település 151 családja mindössze 158 igavonó állattal rendelkezett (Szabó 1994a: 20).

A 20. század elején ezen a téren enyhe javulás volt érzékelhető, hiszen 1911-ben a 151 családnak már 288 igásállata volt, de még mindig élt a településen 35 olyan család élt, aki semmiféle állattal nem rendelkezett (Szabó 1994a: 20–21).

Az állatállomány növekedéséhez ugyanakkor az is hozzájárult, hogy a jobbágyfelszabadítást követően a sáromberki parasztok átálltak a belterjes (istálló) állattartásra (Szabó 1994a: 34).³⁹

Az állatállomány alakulása az említett időszakban a következő képet mutatta:⁴⁰

Állatfajta	1685	1693	1713	1750	1850	1869	1895	1911
Ökör	132	139	40	65			98	89
Ló	37	20	–	–	60	86 ⁴¹	134 ⁴²	110
Bika	–	–	–	1	–	4	–	6
Tehén és bivaly	83	101	30	50	87	110 ⁴³	185 ⁴⁴	197
Növendék	34	66	2	26	–	–	333	323
Disznó	147	164	60	14	–	48	684	60
Juh	42	24	20	90	–	92 ⁴⁵	152	349
Méhcsalád	18	15	12	2	–	64	46	–
Baromfi	–	–	–	–	–	–	2694	–

1. táblázat. Az állatállomány alakulása 1685 és 1911 között

39 A szarvasmarhatartás történetének összefoglalását lásd Paládi-Kovács 1993, 2010: 45–48.

40 Az 1685., 1693., 1713., 1750., 1895. és 1911. évi adatok Szabó Miklós tanulmányából származnak (lásd Szabó 1994a: 34–35) az 1850-es adatok *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* című kiadványból (Dávid összeáll. 1994), az 1869-es adatok pedig a Maros Megyei Állami Levéltárban őrzött községi ívekből származnak.

41 Ezek közül 6 csődör, 39 kanca, 10 herélt ló, 31 csikó. Az összeírásban továbbá szerepel 1 szamar is.

42 Ebből 25 igavonó.

43 Ebből 66 tehén, 28 borjú és 16 bivaly.

44 Ebből 88 igavonó.

45 Ebből 1 kecske.

Az ökrök magas száma annak tudható be, hogy a jobbágyok robotkötelezettségüket csak ökörfogattal teljesíthették, mikor a jobbágyfelszabadítás következtében ez a megszorítás megszűnt, az állatállomány szerkezetében is változás állt be: az ökrök száma fokozatosan visszaeset és megnőtt a tehenek és lovak száma (lásd Szabó 1994a: 22). A 20. század elején már gyakorlatilag csak néhány nagyobb gazdának és a Teleki-uradalomnak voltak ökrei. Berekméri István Andrásé önéletrajzában például azt írja, hogy 1904-ben a Teleki-uradalomban 64 ökör volt (lásd Berekméri I. A. 2008: 25–27). A Mózes András 1940-es összeírása szerint pedig csupán 6 gazdának volt kettős ökörfogata, egy másik gazdának pedig egy ökre. A bivalyartás pedig teljesen megszűnt (Mózes é. n.).

Ugyanakkor a fenti táblázat adataiból az is kivehető, hogy a teheneket nemcsak igavonó állatként tartották, hanem kereskedtek is velük. Mózes András is azt írja falutörténete előszavában, hogy a település lakói elsősorban borjúkereskedéssel foglalkoztak (Mózes é. n. I.: 3). Vagyis a település lakói – jelentősebb földterületek hiányában – igyekeztek igazodni a piaci igényekhez, amiben sokat segített az 1908-ban a községben megalakult az állattenyésztők szövetkezete. Ennek hatására bontakozott ki az a mozgalom, melynek során a hagyományos magyar-erdélyi szarvasmarha fajtát jobban tejelő és hízó fajtákra cserélték (lásd Szabó 1994a: 35). Egyébként a tenyészbikák tartása és eladása, illetve a növendék állatokkal való kereskedés a településen az 1990-es évekig számos gazdaságban gyakorlatban maradt. Emellett a Tejszövetkezet megalakulását követően (lásd a kötet 51. oldalán) tejfeleslegyet is értékesíthették, ami szintén kedvezően hatott a szarvasmarha tartásra.

Az állattartás terén lezajlott változások hatására az 1940-es évek elején már – a Mózes András által készített felmérés adatai szerint – a település gazdaságaiban összesen 240 tehén, 39 tinó, 142 borjú, 13 ökör, 20 bika, 6 tulok, 110 juh, 238 disznó, 73 malac, 27 ló és 4 csikó volt.

Az állatállomány alakulását a 20. század második felében és a 21. században a falu egykori állategészségügyi technikusával folytatott beszélgetések alapján próbáltam rekonstruálni. Ez azonban csupán a szarvasmarha populációt és a lóféléket érintő becsléseket tartalmaznak. Ezek alapján azt láthatjuk, hogy az 1950-es években a településen 164 gazdaságban 535 szarvasmarha volt, amiből 269 volt fejőstehén. Az 1980-as években, 75 gazdaságban összesen 189 szarvasmarhából 87 volt fejős tehén, az 1990-es évek elején pedig 108 gazdaságban összesen 360 szarvasmarha volt, melyből 181 volt fejős. Végül 2015-ben 33 gazdaságban összesen 112 szarvasmarha közül 52 volt fejőstehén.

Ami pedig a lóféléket illeti, a következő folyamatokkal számolhatunk: míg az 1950-es években 59 gazdaságban 75 lovat tartottak, addig az 1970–80-as években 18 gazdaságban 24 ló, az 1990-es években 55 gazdaságban 67 ló, 215-ben pedig 22 gazdaságban 29 ló volt.

	1940-es évek	1950-es évek	1980-as évek	1990-es évek	2015
Szarvasmarha (össz.)	421	535	189	360	112
Fejőstehén	240	269	87	181	52
Lófélék	31	75	24	67	29

2. táblázat. A szarvasmarha-állomány és a lófélék számának alakulása a 1940 és 2015 között

Amint a fenti táblázatból is kivehető, az állatállomány alakulására a társadalmi változások jelentős hatást gyakoroltak. Az állatállomány a 20. század első felében folyamatosan növekedett, majd a kollektivizálást követően – a fenntartásukhoz szükséges földek kisajátítása miatt – jelentős visszaesés következett, a dekollektivizáció (a földtulajdon visszaszolgáltatása, illetve a községi legelő visszaállítása) következtében pedig számunk ismét ugrásszerűen megnövekedett. A 2000-es évektől kezdődően ismét regresszió állt be, mely elsősorban az életmódváltásnak, a helyi társadalom szerkezetében végbement változásoknak és a közösség értékrendjének átalakulásának az eredményeként értelmezhető.

Mindent összevetve az mondható el, hogy a gazdasági fejlődés és stabilitás idején az állatállomány száma a településen mindig visszaesett, a gazdasági instabilitás, a munkahelyek számának csökkenése pedig számuk megnövekedésével járt együtt, s mint ilyen a 20. század folyamán az állattartást krízishelyzetben alkalmazott túlélési technikának, egyfajta kényszermegoldásnak kell tekintenünk.

A gazdálkodáshoz szükséges munkaeszközöket (eke, járom, szekér stb.) a jobbagyfelszabadítás előtt a parasztok maguk készítették, a hozzávaló szerszámját pedig ingyen kapták az uradalom erdejéből (lásd Szabó 1994a: 22), de a kézi készítésű eszközök egészen a 20. század elejéig–közepéig fennmaradtak. Az egyik család irattárából előkerült fényképek például azt mutatják, hogy az 1940-es évek végéig gyakorlatban volt a tehénnel és favázas ekével való szántás. Az eszközhasználat terén változást a hitelszövetkezet megalakulása (lásd a kötet 49. oldalán) hozott, melynek segítségével több gazda vásárolt vasekét, törökbúza- és búzavető gépet, lókapát és egyéb felszereléseket (lásd Szabó 1994a: 23).

Ettől függetlenül, a lóval történő szántás (legalábbis a kertekben) az 1990-es évek végéig folyamatosan gyakorlatba, maradt, sőt az 1990-es években a tehénnel történő szántás is visszaköszönt. Azokon a telkeken, ahol a szűk bejárás miatt a traktor nem tud bemenni, ma is lóval szántják, meg a kertet. A mezőn azonban már a kollektivizálás második évétől kezdődően a traktorral történő szántás-vetés vált uralkodóvá.

A kézi (tarisznyából történő) vetés egészen az 1950-es évekig gyakorlatban volt, sőt, az 1990-es évek elején, a géphiány, illetve a magas munkadíjak miatt ismét visszatértek a kézi vetésre. Ekkor többen V. F. (férfi, 1942) kérték meg ennek a munkálatnak az elvégzésére.

Az aratást szintén kézzel (sarlós aratás) végezték, elsősorban Székelyföldről fogadott asszonyok, de néha a település szegényebb családjai is vállaltak részes aratást. A cséplést pedig egészen a 20. század elejéig szintén kézi erővel (cséphadaróval) végezték, bár a Teleki-birtokon már a 19. század elején megjelent a cséplőgép. A falu gazdáinál azonban csak az 1920–30-as években jelent meg a traktor és a cséplőgép, ekkor is csupán egy gazdának volt ilyen a tulajdonában.

A kollektivizálás alkalmával az ekéket, lókapákat, boronákat, vetőgépeket be kellett szolgáltatni a kollektív gazdaságnak, s az első években ezeket használta is a gazdaság, de a mezőgazdasági géppark traktorainak hatékonyságával a ló vontatta mezőgazdasági eszközök nem vehették fel a versenyt, ezért nagyon gyorsan kikoptak a használatból. Ennek köszönhetően ezek az eszközök lassan visszaszivárogtak a közösség gazdaságaiba. Mivel ez nem hivatalosan, hanem rokoni és ismeretségi kapcsolatok mentén zajlott ezek az eszközök nem az eredeti tulajdonosokhoz kerültek vissza, így 1990-ben, a visszaszolgáltatások idején már nem volt mit az egykori gazdáknak visszaadni. Ebből aztán több konfliktus is adódott. Az 1990-es években a korábbi tulajdonosok gyakran felismerni vélték egyik-másik ilyen eszközön egykor a kovács által az eke, vetőgép vagy lóka szarvára ütött tulajdonjegyüket⁴⁶

A társas gazdaság megalakulását és a földek állami kisajátítását követően, a mezőgazdasági munkák erőteljes motorizációjára került sor, ami az állati erőt részben feleslegessé tette, s ez is hozzájárult az ígás állatok számának visszaeséséhez (főleg az állami és kollektív gazdaságokban). A motorizáció (lásd a *Motorizáció és mobilizáció* alfejezetet) ugyanakkor a mezőgazdasági tájra is hatást gyakorolt. Az önjáró, nagyobb erőt kifejtő gépek mélyebb szántást végeztek, közlekedésükhöz pedig szélesebb és komolyabb alapozású mezei utakra volt szükség. Emellett több addig művelésem kívül rekedt területet (pl. nádas, mocsaras, illetve fűzfával benőtt határrészeket) is megművelhető területté alakítottak (vízelvezető sáncokat ástak, a fákat gyökerestől kihúzták stb.) és használatba vettek.⁴⁷

Az 1990-es években egy demodernizációs periódus következett, amikor a lakosság egy része megpróbált visszatérni az 1940–50-es évek gazdálkodási technikáihoz, gyakorlataihoz, de a közel fél évszázados gépesített gazdálkodás következtében beindult folyamatokat már nem lehetett visszafordítani. A hagyományos technikák sem hatékonyak sem pedig kifizetődőnek (fenntarthatónak) nem bizonyultak.

Ezzel egyidőben elindult a gazdaság motorizációjának egy második, posztkommunista hulláma is, mely a 2000-es évek végére végleg kiszorította a mezőgazdasági munkákból a kézi erőt. Ha az 1990-es években még gyakorlatban volt a kézi kapálás, kaszálás, szénaforgatás ez mára gyökeresen megváltozott. Ugyanígy megszűnt a széna hagyományos boglyába (helyi szóhasználatban fiók) történő összeszedése és lovas fogattal történő hazaszállítása. A kapálást a vegyszerezés és a kétszeri kapagépeles, a szénacsinalást pedig kaszagéppel, forgatógéppel és bálázó géppel végzik. A kézi kaszálás és forgatás csupán a kertek végében, a kisebb területek esetén maradt fenn.

46 A02 (1946) szóbeli közlése

47 A01 (1944) visszaemlékezése alapján.

Mezőgazdasági és kereskedelmi egységek

Mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek és érdekvédelmi csoportosulások

A sáromberki szövetkezeti és gazdasági mozgalmak történetét Szabó Miklós történész (lásd Szabó 1994b) és Mózes András teológiai tanár (Mózes é. n. II.: 12–13) dolgozta fel. Jelen fejezet ezért elsősorban az ő kutatási eredményeikre támaszkodva mutatja be azokat a szervezeti formákat és az általuk elindított, befolyásolt folyamatokat, melyek Sáromberkén meghatározták az elmúlt több mint egy évszázad gazdasági életének alakulását.

A 19. század 80-as éveiben bontakoztak ki a szövetkezeti és gazdaköri mozgalmak Székelyföldön és Erdélyben, melyek gróf Károlyi Sándor (a magyar szövetkezeti mozgalom apostola) és mások lelkes munkájának köszönhetően igen hamar nagy népszerűsége tettek szert. Károlyi 1891-ben tett erdélyi körútja nyomán Maros-Torda vármegyében 10 szövetkezet alakult meg. Ekkor ismerkedett meg a szászrégeni Gidófalvi Istvánnal, aki a mozgalom lelkes követőjévé vált: sorra járta a falvakat, hirdetve a szövetkezetek szükségességét. Szász Domokos erdélyi püspökkel közösen írt felhívása, a *Görgényi levél* rövidesen a szövetkezeti mozgalom bibliájává vált (Vincze 2001: 221–222, Szabó 1994b: 65). A meggyőző munka hatására a környéken először Gernyeszegen (1892) majd Sáromberkén (1894) is megalakult a szövetkezet (Szabó 1994b: 65). A már megalakult szövetkezetek tevékenységének irányítására 1898-ban Budapesten megalakult az Országos Központi Hitelszövetkezet és a Hangya Fogyasztási Szövetkezeti Központ, melyek működését az 1898. évi XXIII. törvénycikk szabályozta (lásd Vincze 2001: 222).

Sáromberkén a szervezés körüli munkálatokat a helyi gazdasági és szellemi elit (a Teleki család tagjai, Zoltáni Imre lelkipásztor, Nagy Károly iskolaigazgató, valamint a falu módosabb kisbirtokosai) vezette, melynek következtében sorra alakultak meg a különböző érdekvédelmi társulások.

A szövetkezeti szervezetek a két világháború közötti időszakban, valamint a II. világháborút követő néhány évben – az egyház mellett – a háborúk által szétzilált gazdasági-társadalmi élet újrászervezésében jelentős szerepet játszottak. A vesztes háborúk okozta frusztrációt és félelemérzetet a gazdatanfolyamok, a gazdanapi ünnepek és kiállítások ellensúlyozták, ezek az alkalmak teremtettek keretet arra, hogy a közösség önmagát a nyilvános térben reprezentálja, gazdasági-társadalmi erejét kinyilvánítsa. Ezért, tagja lenni ezeknek az egyesületeknek és szervezeteknek, vagy azok vezető testületében helyet foglalni presztízs kérdés volt, a gazdasági-társadalmi státus és a magyarságtudat (jó magyar gazda) kifejezésének egyik szimbóluma lett. A közösségben máig nagy gonddal őrzik a gazdatanfolyamok, ünnepek alkalmával készült fényképeket és a részvételt igazoló okleveleket, valamint a szövetkezeti tagságot igazoló iratokat.

Ezek az egyesületek, szervezetek számos tanfolyam, kulturális rendezvény megszervezésében vállaltak irányító, lebonyolító szerepet. A településen több alkalommal rendeztek meg tenyészállat kiállítást, gazdatanfolyamot, főzőtanfolyamot.

A társulások egy része, részben megváltozott alapelvek szerint, de a kommunizmus időszakában is tovább működtek, míg mások 1989 után szerveződtek újjá.

Hitelszövetkezet • Az 1894. november 15-én tartott alakuló közgyűlés mondta ki a Sáromberke Községi Hitelszövetkezet megalakulását. Igazgatósági tagnak választották Berekméri Miklós, Szabó András, id. Vajda András, Vajda István Mártoné kispapokat és Zoltáni Pál lelképásztort, a felügyelő bizottságnak pedig ifj. Köblös Ferenc, id. Kristóf Ferenc és Vajda István Ferencé lett a tagja. A hitelszövetkezet 1899. május 14-én újjászerveződött és csatlakozott az *Országos Központi Hitelszövetkezet*hez. A szövetkezet átvészelte az első és a második világháborút, és tovább működött a román adminisztráció berendezkedése idején is. Az intézmény 1948. július 15-én szűnt meg, amikor beolvadt a felsőbb rendeltetűre létrehozott *Testvériség* szövetkezetbe. A szövetkezet könyvelője 1899-től megszűnéséig Berekméri István Andrásé volt (Szabó 1994a: 46, 1994b: 65–66, Berekméri I. A. 2008).

Állattenyésztők Egyesülete • A 20. század folyamán, a szövetkezeti mozgalom kiszélesedésével a településen is további érdekvédelmi csoportosulások és egyesületek jöttek létre. 1908. január 18-án megalakult a Sáromberke Állattenyésztőinek Szövetkezete, mely célul tűzte ki az állatállomány védelmét, a közös legelő fenntartását, tenyészállatok beszerzését és apaállatok fenntartását. A társulat, a vele párhuzamosan működő és hasonló célzatú Gazdakör hatására 1925-ben beszüntette tevékenységét. A társulásnak jelentős szerepe volt abban, hogy a településen elterjedt a jobb tejhozamot biztosító és gyorsabb súlygyarapodást elérő pirostarka, kiszorítva a kevésbé igényes, de gyengébb tejhozamú és kisebb súlyt elérő hagyományos erdélyi fajtát (Szabó 1994a: 46; 1994b: 66).

Az állattenyésztők szövetsége – mint a szarvasmarhatartó gazdasági érdekvédelmi szervezete – a kommunizmus időszakában is működött, tagja minden született borjú után 500 lej egyszeri kifizetésű állami támogatásban részesültek. Az egyesület az 1989-es rendszerváltás után is megváltozott elvek alapján, de az tovább működött. Az állattartás, valamint a legelők fenntartására szánt támogatások rendszerének átalakulását követően – mintegy az állami adminisztráció külső kényszerítő erejének hatására – az egyesületet 2001-ben Sáromberki Szarvasmarha Tenyésztők Egyesülete⁴⁸ néven újraalapították, elnökévé pedig a település nyugalmazott állategészségügyi technikusat választották. Ekkor került megalapításra a juhtartók és a sertéstartók egyesületeire is. Ezeknek a szervezeteknek a létrejöttét egy kormányrendelet tette szükségessé, melynek értelmében a haszonállatok utáni támogatásokra csak a nagyobb farmok és társulások lettek jogosultak. Az egyesületek fő tevékenysége ennek értelmében a különböző kérvények és dokumentációk előállítás, illetve a támogatások igénylésével és szétosztásával járó ügyintézés volt. Mivel időközben teljesen átalakult ezek az egyesületek a 2000-es évek végén beszüntették tevékenységüket.

48 Hivatalos nevén Asociația Crescătorilor de Bovine din Dumbrăvioara.

Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet • 1910. február 11-én, Nagy Károly igazgató-tanító és néhány kispaszta kezdeményező tevékenysége révén alakult meg a Sáromberke és Vidéke Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet azzal a céllal, hogy tagjait háztartási cikkekkel és a gazdaságuk hatékony működtetése szempontjából szükséges gépekkel (vetőgép, lókapa, vaseke stb.) és egyéb termékekkel (pl. fajták) lássa el. A társulás ugyanakkor azt is felvállalta, hogy hozzásegítse a termelőket termékeik (pl. tej és vaj) értékesítéséhez. A társulás fennállásának első évtizedében mintegy 60–70000 korona évi forgalmat bonyolított le (Szabó 1994a: 46, 1994b: 66–67). A fogyasztási szövetkezet alakulásáról és tevékenységéről Berekméri István Andrásé, a hitelszövetkezet egykori könyvelője önéletrajzában a következőket jegyezte fel: „Az 1909. év és 1910. évben a mi vidékünkön is megindult a »Hangya« Fogyasztási Szövetkezet-i mozgalom.⁴⁹ Sáromberkén is 1909. évben megpróbáltatott megalakítani, de eredménytelenül, mert a mi községünkben három zsidó magánkereskedő üzletelt, úgy szatócsilag, mind korcsmailag. Ezeknek voltak jól fogott falusi magyar bácsik, akik mindig bebeszéltek és elgáncsolták a fogyasztási szövetkezet megalakíthatóságát. Aztán 1910. év február hó 6-án újra egy szervezkedő közgyűlést hívtunk, amely közgyűlésen én is a mai napig meglévő felolvasással felfigyelést keltem, amikor a hiteluzsorával és az áru-uzsorával tartottam a felolvasást, és különösen kihangsúlyoztam a valóságot, hogy mi mentette meg nem a hiteluzsorát, sem nem a hitelszövetkezetek, és mi mentheti meg az áru-uzsorát, nem-e a Hangya fogyasztási szövetkezetek? Ott, ahol hitelszövetkezet volt, oda nem illik-e egy Hangya fogyasztási szövetkezet is? És így tovább. Mely alkalommal 47 taggal meg is alakult a Hangya fogyasztási szövetkezet, 10 aranykorona részvényekkel, melyből az akkori földesúr, gróf Teleki Sámuel 10 darab részvényt fizetett le, 100 aranykoronával. Engem az ott nyomban megválasztott igazgatóság, engem ott is könyvelőnek választott, és így vagyunk a mai napig 1947. év február hó 4-én, mikor ezen sorokat írom, tehát annak már 37 éve.” (Berekméri I. A. 2008: 28.)

A szövetkezet sikeresen átvészelte az első világháborút követő hatalomváltás is. 1920-ban újjászerveződött és Hangya Sáromberke Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet néven jegyezték be, 1931-ben pedig már 52000 lej alaptőkével rendelkezett. Bár hivatalosan 1936-ban a Hangya szövetkezetet megszüntették, valójában tovább működött a második világháború után is Kaláka Szövetkezet néven, majd 1948-ban a hitel- és a tejszövetkezettel (lásd lentebb) egyesülve beolvadt a „Testvériség” állami érdekeltségű szövetkezetbe (Szabó 1994b: 67–68).

49 Az 1875. évi XXXVII. törvény által szabályozott szövetkezetek gróf Károlyi Sándor, a magyarországi szövetkezeti mozgalmak kezdeményezőjének javaslatára, az 1870-es évektől kezdődően fogyasztási- és hitelszövetkezetekké alakultak át. Ezek között a legnagyobb a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete, a Hangya volt, amely 1898-ban alakult, taglétszáma 1914-ben megközelítőleg 200000 volt. A II. Világháború előtti időszakban Magyarország valamennyi településén jelen voltak a Hangya szövetkezetei székházzal, kereskedelmi átvevő-hellyel, hitelszövetkezeti partnerséggel. Az 1940-ben több mint 2000 tagszövetkezettel, 700000 taggal, 30 konzervgyárral, 20 ipari üzemmel, és 400-nál több bolttal rendelkezett. A jól kiépült kereskedelmi hálózatnak a II. világháború vetett véget.

Bár nem tartozik szorosan ide, de itt kel megemlítenünk, hogy a szövetkezet az 1980-as években egy élelmiszerbolttal, egy kocsmával (román megnevezése Bodega), egy vegyes bolttal,⁵⁰ cukrászdával, rádió és tévészerelő műhellyel, pékséggel, egy előre gyártott betonelemeket (járdaalapok, sírkövek, kerítéselemek, betonoszlopok) készítő műhellyel⁵¹ és egy fröccsöntő műhellyel rendelkezett. Az állami/központi felügyelet az 1990-es évek elején az termelő egységeket magánosította, a Nagyernye községi fogyasztási szövetkezetet Sáromberke székhellyel 1992-ben alapították újra Consumcoop Ernei néven. Alakulásakor mintegy 20 taggal rendelkezett. A szövetkezet kezdetben több sáromberki és a község többi településén található ingatlanal rendelkezett, de az évek során ezek jelentős részét eladták, a személyzetet lecsökkentették. A szövetkezet 2016-ban mindössze egy sáromberki ingatlanal és 2 alkalmazottal rendelkezett.

Tejszövetkezet • A 20. század első harmadában, 1934-ben⁵² alakult meg a „Transsylvania” Tejszövetkezet, mely a helyi gazdák tejfölöslegének begyűjtésével, feldolgozásával és értékesítésével foglalkozott. A tejszövetkezet megalakulásáról Köblös Domokos a következőket írja önéletírásában:

*„1934 évben a rossz gazdasági krízis vezette oda a lakosságot, hogy a hitel-és fogy[asztási] szövetkezet mellett Zoltáni Pál tiszteletes úr javaslatára megalakul a tejszövetkezet is. Engem is beválasztottak az igazgatóságba, az elnök a tiszteletes úr volt, ő egy személyben központi igazgató is volt. 1936 évben lemondott a szöv[etkezeti]-elnökségről és Vajda András frici lett az elnök. Nagy András A. volt a tejkezelő, vajmester [...]”*⁵³

A tejszövetkezet az 1948-as beolvasztása alkalmával készült leltár szerint a szervezetnek egy Alfa szeparátor, centrifuga, tejhűtő, jégszekrény, tejmelegítő, úszómérleg, butirométer, tizedesmérleg, vajköpülő, vajforma, vajgyúró asztal, sajtforma, egy búzavetőgépet és több tejeskanna volt a birtokában (Szabó 1994b: 68).

A tejszövetkezet egy ideig az 1924-ben betiltott felekezeti iskola épületében kapott helyet (Mózes é. n. II.: 13), majd az 1950-es években a Vajda Márton tanító telkének egyik különálló épületében működött. Az 1970-es évek második felében pedig az egykori községi bikaistálló épületébe költöztették át. Az 1990-es években a szövetkezetből kiválva működött tovább, az állatállomány valamint a tejtermelés drasztikus csökkenésének következtében 2016-ban az egységet felszámolták.⁵⁴

50 Itt háztartási cikkek, bútorokat, ruhaféléket, méterárut, elektronikai cikkek és könyveket is árusítottak.

51 Az egység területén utóbb kocsmá, majd bútorgyár is működött. A 2000-es években egy vállalkozó megvásárolta a mintegy fél hektáros területtel rendelkező egységét, amelyet rövid ideig a gázkitermeléshez használt fűtőberendezések raktározására használta. A cég a 2010-es évekre csődbe ment, a telek azóta üresen áll.

52 A működésével kapcsolatos első feljegyzések azonban csak 1935-ből állnak a rendelkezésünkre (lásd Szabó 1994b: 68).

53 Köblös Domokos (1900) önéletírása (készült: 1988). Magántulajdon.

54 A01 (1944) szóbeli közlése.

Magyar Gazdák Egyesülete • A szövetkezeti mozgalommal párhuzamosan, a törpebirtokosok szakmai ismereteinek bővítésére és a gazdálkodás modernizálása érdekében alakult meg 1907-ben a Sáromberki Gazdák Szövetsége. A szervezet Zoltáni Pál református lelkész elnöke alatt évi rendszerességgel szervezte meg a téli tanfolyamokat, melyeken átlag 30-40 gazda vett részt. A tanfolyamok alkalmával elismert szakemberek (pl. Anghi Balázs, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alnöke, illetve a településről származó Vajda Domokos mezőgazdasági mérnök) tartottak előadásokat növénytermesztésről, gyümölcsstermesztésről, állattenyésztésről (Szabó 1994b: 68). Gál Márton tanító, a gazdakör tagjai számára szakfolyóiratot és napilapokat is rendelt (Mózes é. n. II.: 123). Az egyesület elősegítette a korszerű gépek és kiváló tenyészállatok beszerzését is (Szabó 1994b: 68).

1989 után újra megalakult az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének sáromberki fiókszervezete. Az egyesület kezdetben önálló székhellyel, raktárhelyiséggel és egy gabonaszektorral is rendelkezett, mely korábban a helyi kollektív gazdaság tulajdonát képezte. Az egyesület jutányos áron biztosított vetőmagot és vegyszereket tagjainak, valamint különböző tanfolyamokat és képzéseket is szervezett. Egy ideig az egyesület kezelte a községi legelők után járó állami támogatást, ebből fedezte a legelő takarítását és műtrágyázásának költségeit. Az egyesület alapító tagja volt a 2012-ben megalakult Marosmenti LEADER Egyesületnek. Jelenleg 32 taggal működik, önálló székhellyel azonban nem rendelkezik.

Mezőgazdasági nagyüzemek és agráripari létesítmények

A kommunista hatalom diktatórikus hatalomgyakorlása a szövetkezetek államosítása mellett a mezőgazdálkodás államosítását és a mezőgazdasági termelés nagyüzemi átalakítását is célul tűzte ki. A földtulajdon kisajátítása a településen több hullámban zajlott le, s az egyes fázisokban különböző mezőgazdasági termelő egységek alapítására került sor, melyek bizonyos átszervezések mellett az 1989-es rendszerváltásig, sőt némelyek még ezt követően is, fennmaradtak.

A Teleki-uradalom • A 20. század első felében a Teleki család gazdasága volt az egyetlen mezőgazdasági nagyüzem, mely számos állandó alkalmazottat és szezonmunkást foglalkoztatott. Az uradalomban intenzív lótenyésztés folyt, szakképzett lovászmesterrel, ménespásztorral, valamint számos lovászegénnyel és cséza kocsisal. A lovak számára külön legelőt tartottak fenn, a Maros partján található *Csikós kertet*, a kastéllyal szemben pedig építészeti szempontból is páratlan megoldásokkal felépített lovarda állt. A tenyészlovak tartásához két nagy, jól felszerelt istálló állt a birtok rendelkezésére, az igás lovak pedig külön istállóban voltak. Emellett külön volt tehén és bivalyistálló, valamint külön istállójuk volt a béres ökröknek is. Az uradalomhoz disznóolák, szekér- és kocsiszínek, emeletes csűr, hatalmas kukoricakas és magtárak tartoztak. A kastélyhoz emellett a közvetlen szomszédságában álló, a személyzetet is ellátó konyhák és kamarák tartoztak. Az udvarnak a gazdaságtiszt, a kertész, a csűrbíró és a lovászmester, a malommester valamint az alkalma-

zottak (pl. béresek) számára épített lakásai is voltak. Emellett az udvar két malmot – a nyolcköví régi malom mellett egy újabb építésű hengermalmot – is működtetett. A Maros partjára épült, *Ágnes malom* néven ismert vízi meghajtású hengermalom mellett malommesteri lakás is épült, ahol a malommester lakott. A molnárok és családjuk számára pedig egy nagyobb épület szolgált lakásul. A malom mellett ezenkívül állt még egy magtárépület, és két szín is, ami az őrölni ide járók igazvonó állatainak oltalmára szolgált (lásd Mózes é. n. I.: 73–74, II.: 15–19). A birtokhoz 1940-től nyúltenyészde is tartozott (Szabó 1994a: 19).

A Teleki-birtok 1945-ös kisajátítását követően a kastélyhoz tartozó gazdaságot felszámolták, a kastélyban gabonarakart, a kastélytól északra eső gazdasági épületek egy részében disznóhizlaldát telepítettek, az egykori gabonarakartban pedig az állam szítás malmot működtetett. A gabonarakart később átadták a kollektív gazdaságnak, amely a raktár mellé épített félfedelű épületben az 1980-as évek végéig szintén malmot működtetett.⁵⁵

Gabonarakart • A településen 1887-től közadakozásból a református egyház közmagtárát létesített, mely kezesség mellett kamatra gabonát kölcsönzött a híveknek (Szabó 1994a: 45). A Teleki-kastély kisajátítását követően, 1945-ben a településen állami tulajdonú gabonarakart létesült az épületben, mely csak 1957-ben költözött ki az épületből, ekkor ugyanis a vasútállomás mellett felépült az irodából, laboratóriumból és korszerű raktárakból álló új épületegyüttes (a köznapi szóhasználatban *Baza*), mely vasúti kitérővel is rendelkezett. A gabonaközpont egészen az 1990-es évek közepéig működött, amikor gabonakészletét felszámolták, a raktárhelységeket pedig különböző cégek vették bérbe, majd később vásárolták fel.

Állami gazdaság (IAS)⁵⁶ • A második világháború után, a kommunista hatalom átvétel után államosított földterületeken alakult meg 1953-ban az állami gazdaság elődje, mely az egykori Teleki-birtokhoz tartozó melléképületek egy részét vette használatba. Az állami gazdaság (helyi szóhasználatban *Gostat*) az állami földterületek tagosítása után, 1958-ban átszervezték, fő telephelyét a település északkeleti szélén, az Erdőszengyel felé vezető út bal oldalán építették fel. Az átszervezett állami gazdaság növénytermesztésre, szarvasmarha-tenyésztésre és tejtermelésre szakosodott, emellett rövid ideig mintegy 500 hízó sertést számláló disznóhizlaldát is működtetett.⁵⁷

Az állami gazdaság jól kiépített, és a korszakban modernnek számító infrastruktúrával rendelkezett. Négy nagy istállóval, tejbegyűjtő egységgel, liszt- és takarmányraktárral, nagy szénarakttal, silóval, irodahellyel és jól felszerelt gazdasági gépparkkal⁵⁸ rendelkezett. A szarvasmarha-állománya pedig mintegy 500 álla-

55 A01 (1944) szóbeli közlése.

56 Intreprinderea Agricolă de Stat

57 A04 (1942) szóbeli közlése.

58 1 kombajn, 5 traktor, ehhez eke, tárcsa, borona, vetőgép, remorka

tot számlált.⁵⁹ Az állami gazdaság az Erdőszengyelbe vezető út jobb oldalán, a Régi temető közvetlen szomszédságában egy második, kisebb telephellyel is rendelkezett, mely szolgálati lakást, irodahelységet, két istállót és raktárépületet foglalt magában, amely 1980-as évek végén a marosvásárhelyi Semtest⁶⁰ mintegy 30 tenyészbikájának és növendékikájának adott otthont. Az épületegyüttest és a körülötte elterülő földterületeket az 1990-es években, a földek visszamérése során, a maroshévízi Szent Illés Próféta ortodox kolostor kapta meg. Az ortodox egyház 1993-ban az istállók helyén 5 szerzetessel működő kolostort alapított.⁶¹

Az állami gazdaságot a 2000-es évek elején magánosították. Az állami gazdaság helyén alapított magángazdaság azonban néhány évi működés után beszüntetett tevékenységét. Ma az épületegyüttest egy juftenyésztésre szakosodott arab vállalkozó bérlő, aki az arab államokba exportálja az itt nevelt állatokat.

Kollektív gazdaság • Az 1961–1962-ben alapított kollektív gazdaság a település északi végén, a DN 15-ös országút mellett, az egykor a Teleki-kastély gazdasági udvarához tartozó területen kapott helyet. Alakulásakor egyetlen istállóval rendelkezett, melyben 20, a kollektív megalakulását követően megszüntetett Társas Gazdaságtól átvett üszőborjút tartottak. Ezt az épületet a református egyház istállójának anyagából építették fel.⁶² A megalakulást követő néhány évben az épületállomány két újabb istállóval bővült.⁶³ A kollektív gazdaság infrastruktúrája ezt követően folyamatosan épült ki, modernizálódott. Az 1980-as évek végre 1 lóistállóval, 1 disznóistállóval, 4 tehénistállóval,⁶⁴ 2 silóval, szénaraktárral, kalapácsmalommal,⁶⁵ még a Teleki család által építtetett gabonaraktárral (benne gabonaszelektorral és a vetőmag csávázására használatos géppel), vegyszerraktárral, 2 mérlegházzal, kukoricatartóval, kovácműhellyel, tímárműhellyel, valamint modern, az 1980-as évek közepére elkészült, két szintes, központi fűtéssel felszerelt irodaépülettel rendelkezett. Az irodaépületben a személyzeti irodák mellett konyha, műhelyek, bőrvarroda, állategészségügyi kabinet és az állatok levágására és feldolgozására alkalmas terem is helyet kapott. A kollektív gazdaság önálló mezőgazdasági gépállományal nem, mindössze 2 tehergépkocsival rendelkezett, de a termények betakarításának jelentős részét még az 1980-as években is lovas szekerekkel végezték. A gazdaság törzsállományában mintegy 500 szarvasmarha volt, de növendék állatokkal

59 A01 (1944) szóbeli közlése.

60 A Mesterséges Megtermékenyítés Marosvásárhelyi Központja 1963-ban alakult, majd 1987-ben Marosszentgyörgyre, egy új és korszerű épületegyüttesbe költözött át (lásd: <https://www.semtest-bvn.ro/istoric>).

61 Lásd: <https://www.crestinortodox.ro/manastiri/schitul-dumbravioara-117823.html> (letöltve: 2019. nov. 7.).

62 Ez lett később a lóistálló, ahol kezdetben 10 pár, majd később már csak 5 pár lovat tartottak.

63 Az egyik istálló épülete a tejszarnokot és az állategészségügyi technikus irodáját, a másik pedig az irodákat is magába foglalta.

64 Az utolsó, az 1980-as évekbe megépült modern istállóban fejőgéprendszer tejszarnok és tejszeparáló is működött. Az istálló modern fejőberendezéssel is fel volt szerelve, de ez soha nem került használatba.

65 Az 1980-as évek közepéig a gazdaságnak volt egy szítás malma is.

és a borjakkal együtt az állatállomány száma 900 és 1000 között mozgott. Emellett a kollektív gazdaságban mintegy 70–100 hízó sertést is tartottak.

Az 1989-es rendszerváltás után a kollektív gazdaság még néhány évig, 1994-ig társas gazdaság formájában működött, de az állatállományt már 1990-ben felszámolták és az eladásból befolyt összeget kiosztották a kollektív tagok között. A társas gazdaság felbomlását követően az épületek is eladásra kerültek, és az ebből befolyt összegeket szintén szétosztották. Ma az épületek közül mindössze a két siló és három istálló és az iroda áll, ez utóbbi teljesen romos állapotban.⁶⁶

Maros megyei Rét- és legelővállalat⁶⁷ • Helyi kirendeltsége a köztulajdonba került legelők karbantartása érdekében jött létre az 1970-es évek első felében. Székhelye, mely egy fedél alatt szolgálati lakásból, raktárból és lóistállóból állt a Marosárpaták felé vezető út bal oldalán, a település utolsó házának tőzsomszédságában létesült. A legelővállalat két traktorral és egy kettős lovas fogattal rendelkezett. A vállalat helyi kirendeltségénél egy mezőgazdasági mérnök és két traktorista tevékenykedett, az ő feladatuk volt a település és szomszédos községek legelőinek karbantartása: a földtúrások legyalulása, a legelők műtrágyázása, a vízvezető árkok és a legelő utak tisztítása és fenntartása. 1989-után a vállalat helyi kirendeltségét felszámolták, az ingatlant pedig elárverezték. A területet és a hozzá tartozó épületet, illetve mezőgazdasági felszereléseket az egységet vezető agrármérnök vásárolta meg, aki a meglévő traktorok mellé egy kisebb kapacitású kombájnt is vásárolt és a helyi gazdák számára nyújtott agrárszolgáltatásra (szántás, vetés, aratás, természsállítás) épülő vállalkozást indított. Az egyre romló piaci feltételek miatt tevékenységet az 1990-es évek végén beszüntette, a gépeket és az ingatlant pedig eladta.⁶⁸

Mezőgazdasági Gépállomás (SMA)⁶⁹ • 1959-ben létesült azzal a céllal, hogy biztosítsa a mezőgazdasági földterületek korszerű megmunkálásához a feltételeket. A gépállomás a Teleki-kastély angolparkjának nyugati, illetve északnyugati részébe létesült.⁷⁰ A mezőgazdasági gépek javításához szükséges műhelyek mellett irodahelyiséggel, raktárral és a mezőgazdasági gépeket az idő viszontagságaitól védő fedett beállókával rendelkezett. Elsősorban az állami mezőgazdaság és társas gazdaság, majd a kollektív gazdaság földterületeinek megművelést végezte, de a gépállomás traktorai dolgoztak a falu lakóinak kertjeiben is. Az 1990-es évek elején a gépállomás többszáz hektár földet vett bérbe a sáromberki és a környező falvak gazdáitól és azon kezdett el elsősorban kalászos növényeket, de kukoricát és cukorrépát is termesztetni. Az 1990-es évekre jellemző bizonytalan gazdasági viszonyok miatt az 1990-es évek második felére a géppark tevékenysége egyre kevésbé volt nyeresé-

66 A01 (1944), A03 (1953) és A05 (1948) szóbeli közlése alapján.

67 Román neve: Întreprinderea de îmbunătățire și exploatare a pajiștilor Mureș

68 A06 (1941) szóbeli közlése.

69 Stația de Mașini Agricole

70 A sáromberki központhoz több, Sáromberkén és a környező településeken működő részleg (secție) is tartozott.

ges és fenntartható, ezért a veszteségeket a gépállomás tulajdonában lévő ingatlanok és a különböző részlegeken található mezőgazdasági gépek eladásából próbálták fedezni. Az 1990-es évek végén a gépállomást privatizálták és Agromec SA néven szervezték újjá, majd 2004-ben a sáromberki irodát és a hozzá tartozó termelő egységet (részleget) is elárverezték. A gépállomás sáromberki részlegének épületét és a megmaradt gépeket az 2004-ben év az intézmény egyik gépészmérnöke vette meg, aki több mint 100 hektár területet bérelt ki a helyiektől és azon kezdett el gazdálkodni. Ma viszont már alig félszáz hektár területen dolgozik.

A gépállomás sáromberki részlege az 1980-as években 10 UTB 600-as illetve 650-es és 1 Fiat traktorral, 3 kombájnnal, 1 lánctalpas buldózerrel, 1 rakodógéppel (ifron), 1 kaszagéppel (Vindrover),⁷¹ 1 szippantóval (vidranjor), 1 szecs-kázó géppel (CSU), 1 az erdőkitermelésnél használt traktorral (TAF)⁷² 1 műtrágyaszóróval, 1 vegyszerező géppel, 1 mézsziszóró géppel és 1 mozgóműhellyel rendelkezett. A traktorokhoz 4 pótkocsi, 8 hármas eke, 2 szalmás gabonavető gép, 2 kukoricavető gép, 1 borsósziszóró gép (MRM), 1 repavetőgép, 1 sima- és 3 gyűrűshenger, 2 szalmabála prés, 2 kapagép, 4 tárcsa, 16 borona és 8 csillagborona is tartozott.

A gépállomás felszereléseinek fejlesztésére és karbantartására az 1989-es rendszerváltást követően egyre kevesebbet fordítottak, a meglévő gépeket pedig az 1990-es évek közepétől kezdődően rendre eladták. A géppark darabjainak nagyobb részét a volt alkalmazottak vásárolták meg.⁷³

Cukorrépa begyűjtő központ • A marosvásárhelyi cukorgyárat még 1883-ban alapították, azonban Sáromberkén csupán 1908-után kezdtek cukorrépát termeszteni (Szabó 1994a: 24), s csak később, a 20. század '30-as éveiben lendült fel a cukorrépa-termelés (Mózes é. n. I.: 109) annyira, hogy a vasútállomás mellé, a vasúti rakodó közvetlen szomszédságába irodával és mérleggel felszerelt cukorrépa átadó-átvevő központ létesült. Ide szállították a cukorrépát nemcsak a településről és a szomszédos falvakból, de a Mezőség távolabb eső településeiről is. A termelés növekedésével az 1970-es évek elején (1972-ben) a marossárpataki út mellett egy második mérlegház és – a cukorrépa átmeneti tárolására szolgáló betonplacc épült. Az átvevő központ az 1990-es évek közepéig teljes kapacitással működött, a marosvásárhelyi cukorgyár felszámolását követően azonban forgalma fokozatosan visszaesett, majd – miután a 2000-es évek elején a Marosludason működő cukorgyár nem volt hajlandó tovább felvállalni a környéken megtermelt cukorrépa elszállításának költségeit – mindkét átvevő pontot felszámolták. Ezzel egyidőben a településen megszűnt a cukorrépa-termelés is. A Marossárpatakra vezető út bal oldalán, a Marostól nem messze található átvevő pontot (a mérlegházat és a hozzá tartozó területet egy kőfejtő vállalat vásárolta meg, a területet ma kavics- és homoktermékek tárolására és forgalmazására használják).

71 Ezt megelőzően egy kisebb kapacitású kaszagéppel rendelkezett.

72 A betűszó a *Tractor Articulat Forestier* (csuklós erdészeti traktor) rövidítése

73 A01 (1944) és A03 (1953) szóbeli közlése.

Dohányraktár • A településen, a Teleki-birtokon már a 19. század végén termesztettek dohányt (Szabó 1994a: 24), de a két világháború között kezdték a parasztok is termelni. A II. világháború után, a kvótarendszer bevezetését követően a gazdáknak kötelező volt több más ipari növény (pl. kender) mellett dohányt is termesztetni. A 20. század közepén a szárított dohány átvételére még a falu központjában, a házak előtt található szélesebb területen került sor.⁷⁴ A dohányraktárt az 1970-es években létesült a vasútállomás közvetlen szomszédságában, attól délre. A dohányátvevő központ egészen az 1990-es évek végéig működött, de a termelők számának és a leszerződött dohány mennyiség rohamos lecsökkenésének következtében a 2000-es évek elején az átvevő központot megszüntették, a pléhlemezből készült raktárépületet pedig elbontották. Ezt követően a településen megszűnt a dohánytermesztés.

Mezőgazdasági kisüzemek • Az 1989-es rendszerváltást és a földek visszaszolgáltatását követően többen is próbálkoztak kisüzemi mezőgazdálkodással a helyi gazdáktól bérbé vett földterületeken. Ezek közül a leghosszabb ideje a mezőgazdasági gépállomás volt mérnöke által létrehozott mezőgazdasági termelőegység működik. A vállalkozás kezdetben 120 hektár körüli földterületen 5 traktorral és 1 kombájnnal dolgozott, székhelye pedig az egykori mezőgazdasági gépállomás telephelyén volt, melyhez a cég raktárhelységnek megvette a kollektív gazdaság két istállóját is. A vállalkozás az elmúlt két és fél évtized során folyamatosan zsugorodott, ma mindössze 44 hektár bérelt földterülettel rendelkezik és csupán 1 traktor maradt a tulajdonában, sőt a tulajdonos 2015-ben az egykori gépállomás épületeit és a hozzá tartozó területet is eladta. A vállalkozás korábban 4-5 személyt foglalkoztatott, ma viszont mindössze 2-3 alkalmi munkással működik.

Ugyanakkor 20–50 hektáros területen 5-6 család is gazdálkodik. Ők a dekollektivizációnak azok a szereplői, akiket – Gagyi József szóhasználatával élve – gyarapodóknak (lásd Gagyi 2007) nevezhetünk, akik már az 1990-es évek elején traktort és hozzá tartozó különböző mezőgazdasági felszereléseket vásároltak. Ezek a szereplők gépparkjuk hiányosságait úgy próbálják meg áthidalni, hogy egyfajta társulási rendszerben kölcsönösen használják egymásnak gépeit.

Tyúkfarm • Az 1990-es évek második felében egy állatorvosi diplomával rendelkező helyi vállalkozó a településen kisebb tyúkfarmot létesített, ahol elsősorban tojókat, valamint eladásra szánt csirkéket tenyésztett. A tojásokat a cég a marosvásárhelyi piacon értékesítette, a hete, hónapos csirkéket pedig a település és a környező falvak háztáji gazdaságai vásárolják fel. A tyúkfarm mellett a tulajdonos állatpatikát is működtet, mely gyógyszerek mellett tápszereket is forgalmaz. Ezenkívül jelentős juhállománnyal és mezőgazdasági gépekkel (traktorral és a hozzá tartozó ekével, tárcsával, boronával, bálázó géppel, vetőgéppel és utánfutóval, illetve kukoricaszedő géppel) is rendelkezik, a helyi gazdáktól pedig több hektár szántóföldet bérel.

74 A (1928) visszaemlékezése szerint.

A farm megjelenése gyökeresen átalakította a településen a baromfitartás hagyományos gyakorlatát. Míg korábban az egyes gazdaságokban jellemzően 4-5 kotló ültetése révén maguk biztosították a baromfiállományt, addig a farm kínálatának megjelenését követően a település gazdasszonyai rendre felhagytak a kotlóültetéssel. Ugyanakkor a hagyományos (kisebb méretű, tarka és kendermagos majorság) helyét átvették a fehér húscsirkék, illetve a sárga-barna tojófajták. A helyi baromfitartásban abban a tekintetben is változás állt be, hogy nagyon sok család, a korábbi gyakorlattal ellentétben nem egész évben, csupán egy rövid (2-3 hónapig) a tavaszi időszakban tart, elsősorban húscsirkéket, melyeket aztán egyszerre levágnak és mélyhűtött formában tárolnak.

Nagyüzemi mezőgazdálkodás • A település mezőgazdasági életének alakulása szempontjából a legszámottevőbb változást az hozta, amikor 2012-ben egy mezőgazdasági haszonnövények termelésére és forgalmazására szakosodott cég megvette az egykori gabonabegyűjtő központ egyik raktárát és munkapontot hozott létre Sáromberkén. A cég mintegy 8 nagy teljesítményű, Nyugat-Európában gyártott traktorral, 4 kombájnnal, 2 kamionnal, 3 kisteherautóval és 4 platós terepjáróval rendelkezik. A cég Sáromberkén és a környező falvakban több mint ezer hektár szántót bérel, melyen a kalászosfélék mellett repcét és kukoricát, illetve vetőmagkukoricát termel, és mintegy 10-15 alkalmazottal rendelkezik.

Virágkertészetek és fóliaházak • 2007-ben, a falu déli kijáratánál létesült az első virágkertészet, mely facsemeték, dísznövények, fűmagok, kerti bútorok forgalmazása mellett kertépítéssel is foglalkozik. Bár korábban a piacra (eladásra) történő zöldség- és virágtermesztés nem volt jellemző a településre, a 2000-es évek végétől kezdődően több család is fóliaházat épített és nagyobb részben virág-, kisebb részben zöldségtermesztés céljából. A fóliaházakban megtermelt terményeket a háztól, valamint a közeli városok (Szászrégen és Marosvásárhely) piacain értékezik. A kertészzel foglalkozó családok átlagban 2 fóliaházzal rendelkeznek. A virágtermesztést egy kertészmérnököt végzett fiatal vállalkozó tette népszerűvé a településen.

Méhészet • A településen a 20. század közepétől foglalkozott két-három család méhészettel. Ezek a méhészek azonban csupán néhány méhcsaláddal rendelkeztek, elsősorban saját fogyasztásra termeltek mézet. A főlösteget a helyi közösség tagjai (rokonok, szomszédok és ismerősök) vásárolták meg, de piacra nem termeltek. A vidék községeinek (Nagyernye, Gernyeszeg, Marossárpatak és Vajdaszentivány községek) területén 2012-ben megalakult LEADER egyesület, melynek támogatásával 2015-ben egy méhész 180 méhcsaládot magába foglaló állóméhészeti munkapont kialakítására irányuló pályázott nyert meg. A méhészetet a település északnyugati peremére telepítette.⁷⁵

75 Forrás: <http://www.leadmuresean.ro/video/simma-zsombor-sandor-e-v/> (letöltve: 2016. júl. 22.).

Kereskedelmi és szolgáltató egységek

Mészárszék • A 20. század első felében, az 1940-es évekig a településen előbb két, majd három mészárszék működött. Az egyik a falu központjában, a másik az *Alszezen*. A harmadik az 1920-as évektől a *Felszezen* működött. Ezek a mészárszék, ha nem is hetente, de elég gyakran vágtak le állatokat. Emellett meg kell jegyezni, hogy a faluban szokás volt, hogy – ha valakinek a jószágja megbetegedett – valamilyen helyi mészáros levágta, a húst pedig kiárusították. Ilyen esetben szokás volt, hogy mindenki megvásárolt legalább egy kevés húst a kárvallottól (Mózes é. n. II.: 11). Ez a szokás a mai napig fennmaradt a településen. A kiárusítás céljából történő disznó- illetve borjúvágás napjainkig élő gyakorlat a településen.

Kocsma és fogadó • A településen a 19. század végén, a 20. század elején két italméréssel is foglalkozó egység működött. Az egyik a *Felszezen*, a Telekiek telkén, az Erdőszengyel felé vezető kitérőnél, a másik az *Alszezen*, a Libáncs fele vezető kitérő mellett. Ez utóbbit egy izraelita kereskedő működtette. A településen ezen kívül két család és egy izraelita kereskedő is rendelkezett italméresi engedéllyel (lásd Mózes é. n. II.: 10).

A fogyasztási és értékesítési szövetkezet, megalakulását követően, szintén működtetett italmérő egységet, ahol, 1948-után, *falatozó* is működött (Mózes é. n. II.: 13), igaz, csak rövid ideig. Ez, a helyi szóhasználatban *Bodega* vagy *Büfé* néven ismert italozó, és jogutódját egészen a 2000-es évek elejéig működtette a helyi szövetkezet. Ekkor az épületet eladták, az új tulajdonos szintén kocsmát működtet benne. Ugyanakkor itt kell megemlítenünk azt is, hogy az 1989-es rendszerváltás előtt a településen több háznál is foglalkoztak illegálisan italméréssel. Ezeknek az italkészítő, és italmérő helyeket sajátos névvel (például *Fehér ló*, *Bakancs*, *Bányász*) látták el a közösségben (és bár időközben megszűntek), emléküik ma is elevenen él a közösségben, nevüket most is könnyen felidézük.

Az 1989-es rendszerváltást követően szintén több (összesen 12) hosszabb-rövidebb ideig működő italmérő egység is működött a településen.⁷⁶ Ma a településen négy kocsmá működik. A 2000-es évek elején pedig a falu északi kijáratánál egy gyorsétterem is létesült, azonban néhány év után bezárt. Ezek az egységek átlagosan 3-4 személyt foglalkoztatnak, alkalmazottaik a település lakói közül kerülnek ki.

Vegyeskereskedés • A faluban a 20. század első felében két vegyeskereskedés is működött. Az egyik a falu központjában, a másik pedig az *Alszezen*, mindkettőt egy-egy izraelita kereskedő működtette (Mózes é. n. II.: 10).

⁷⁶ Közvetlenül a rendszerváltás után az első magántulajdonban lévő kocsmá egy garázsban működött, majd rövid időn belül két újabb italmérő egység (helyi szóhasználatban *bár*) is létesült. Ezekben, a korszak gyakorlatának megfelelően, az italmérés mellett videókazettáról filmeket is vetítettek. Egyazon időben egyszerre a legtöbb (összesen 7) italmérő egység a 2000-es évek elején működött a faluban.

A fogyasztási és értékesítési szövetkezet megalakulását követően 2 szobából álló bolti helyiséget kezdett el működtetni, majd 1942-ben egy, a község tulajdonát képező épületben, a volt községi fogadóban kezdett el működni (Mózes é. n. II.: 11).⁷⁷

A fogyasztási szövetkezet államosítását követően a vegyeskereskedés mellett élelmiszerüzlet, és cukrászda is működött (lásd Mózes é. n. II.: 13). Ezek az egységek azonban az 1990-es évek első felében a sorra megjelenő új piaci szereplők (a magántulajdonban lévő boltok és bárók) megjelenése miatt elvesztették versenyelőnyüket és rendre beszüntették tevékenységüket.

A településen már az 1990-es évek elején megjelentek az élelmiszerek, háztartási és ruházati cikkek árusítására szakosodott kisvállalkozások. Az 1990-es évek első felében három, majd a későbbiekben nyolc – elsősorban élelmiszeripari cikkek árusítására szakosodott vegyesbolt működött a településen. 2016-ban ezek közül 6 egység működött, átlag 2-3 alkalmazottal.

Emellett az 1990-es évek első felében rövid ideig az *Alszege*n, egy magánház egyik szobájában ruházati cikkeket árusítottak, majd a 2000-es években, a szövetkezet egyik épületében szintén nyílt egy hasonló profillal működő üzlet. Rövid ideig a település központjában egy használtruha kereskedés (*turkáló*), az *Alszege*n pedig néhány évig egy ajándékbolt is működött.

Építőanyag- és barkácsüzletek • A 2000-es évektől kezdődően a településen egy barkácsüzlet és két építkezési anyagokat forgalmazó lerakat is létesült. Az egyik az egykori Mezőgazdasági Gépállomás udvarán,⁷⁸ a másik pedig a Gabonaraktár egyik épületében.

Fodrászat • A 20. század közepén egy idősebb férfi foglalkozott a településen hajvágással és szakállnyírással. Tevékenységére unokája egy írásában a következőképpen emlékszik vissza: „[Nagyapám] mellékállásban borotvált és haját vágott, de nem szerette, ha fodrásznak nevezik. Ő borbély volt, aki sosem látott villanyárammal működő nyírógépet, hajbalzsamot. Kora tavasztól késő ősziig az udvar közepén „tollásztá” a kuncsaftokat, télen házhoz ment, ha hívták. Három lejért kopaszra nyírt, öt lej volt a gyerekek körében népszerű „csikófrizura”, bajuszigazításért sosem vett el pénzt, borotválni meg nem szeretett. A kiegyesítő jövedelemből kollektívnyugdíját pótolta [...].

*Elsősorban idős emberek jártak nagyapámhoz haját vágatni, mert olcsóbban megúszták a nyírást, mint a városi fodrászatban. Előfordult, hogy a közelben működő mezőgazdasági szakiskola nevelői tucattjával hozták a fikáknak nevezett szabálysértő tanulókat, hogy az öreg megszabadítsa őket fejdíszüktől.*⁷⁹

77 A fogyasztási szövetkezet működéséhez lásd még Köblös Domokos élettörténetét In: Vajda 2013, DVD melléklet.

78 Ez korábban a település központjában, az egykori felekezeti iskola épületében működött.

79 Lásd: Berekméri Edmond: A háromlábú szék és hét pár fehér gatyá. *Népújság*. 2016. aug. 5. (Elérhetőség: <https://www.e-nepujasag.ro/articles/haromlabu-szek-es-het-par-feher-gatya>; letöltve: 2019. okt. 21.)

Fodrászat viszont csupán az 1980-as évek végén létesült a református templom déli oldalán található felekezeti iskola épületében, ahol az 1980-as évek közepéig a szövetségi cukrászda működött,⁸⁰ azonban csak igen rövid ideig. Az 1990-es években egy másik fodrászüzlet létesült az egykori szövetségi iroda épületében, az élelmiszerboltnak és a *Büfé*nek helyet adó épületben, de néhány évi működés után ezt is bezárták. Az adatgyűjtés lezárása idején a településen nem működött fodrászat, viszont néhány személy szolgáltatásként foglalkozik hajvágással, műköröm, és alkalmi frizura készítésével.

Egyéb kereskedelmi és szolgáltató egységek • 2004-ben a Teleki-kastély angolparkjához tartozó halastavat egy helyi vállalkozó vásárolta meg. A tavat kibővítette és mélyítette, a tóhoz tartozó terület északi felébe egy második halastavat is létesített. A tó körül hintákat, padokat, asztalokat és egyéb, szabadidős és rekreációs tevékenységekhez szükséges kerti bútorokat és kiegészítőket helyezett el, sporthorgászati létesítménnyé alakítva át a területet. A létesítmény keretében kisebb vadaspark is működik. 2008-ban pedig, a település egyik mellékutcájában kulcsos házat létesítettek, melynek udvarán szintén található egy kisebb tó. A vendégházat elsősorban rendezvények szervezésére adják bérbe.

A településen az 1990-es évek elején három-négy autójavító műhely is működött hosszabb-rövidebb ideig. Napjainkban a településen egyetlen autójavító és bádogos műhely folytat gazdasági tevékenységet. A 2000-es évek elején két autóalkatrészeset, olajokat és adalékanyagokat forgalmazó üzlet is létesült a településen.

A település (köz)intézményi ellátottsága

Állami, vagy önkormányzati fenntartású intézmények

Az alábbiakban a település társadalmi és gazdasági tevékenységének zavartalan működését biztosító infrastrukturális és intézményi ellátottságának 20. századi alakulását (a főbb folyamatokat) és recens sajátosságait veszem számba és elemzem. Erre azért van szükség, mert az infrastruktúra állapota és az intézményi ellátottság foka, a kommunális szolgáltatások jelzik a település fejlettségének fokát és alapvetően meghatározzák a település lakóinak nemcsak a lakás- és életkörülményeit, hanem világgképét is.

Néptanács • A 20. század előtti időszak helyi közintézményeinek működéséről, hatékonyságáról, a nyilvános térben való megjelenésükről, a reprezentáció formáiról viszonylag keveset tudunk. A település, jobbágyfalu lévén, lakói a múltban „a mindenkori földbirtokos által korlátozott jogkörrel bíró faluközösségben éltek – úgy tűnik – íratlan szokásjogi szabályok szerint” (Szabó 1994a: 39). A faluközös-

80 A fogyasztási és termelői szövetségi cukrászdája ekkor egy másik ingatlanba költözött.

ség által választott falubíró intézménye bizonyíthatóan létezett, de ez elsősorban a „földesúri és az állami hatalom érdekerületén mozgott”, azt szolgálta ki (Szabó 1994a: 39). A település életére vonatkozó 17–18. századi dokumentumokból is az derül ki, hogy azokban az ügyekben, amelyekben a szabad településeken a falutörvények normatív szabályozásai, Sáromberkén – a többi jobbágyfaluhoz hasonlóan – a szokásjog, vagy még inkább a földesúr akarata érvényesült. Ezeknek a parasztok között felmerülő ügyeknek a megoldására a „bíró székin”, vagy ha valamelyik fél elégedetlenkedett, az udvarban, az „úr székin” került sor. Egyáltalán, ezeken a fórumokon zajlott az egész törvénykezés és igazságszolgáltatás (Szabó 1994a: 40).

A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben, a kiegyezés után épül ki Erdélyszerte a széles körű polgári közigazgatás, melynek során a falusbíró intézménye fokozatosan megerősödött és az állami közigazgatás legalsó szintjévé alakult át (Szabó 1994a: 41). Feladatkörüket pedig az 1871. évi XVIII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a közösség által választott bíró, a jegyző, a pénztárnok, valamint a közyám a települések közvetlen és első fokú végrehajtó szerveivé váltak az önkormányzati és az állami közigazgatásnak egyaránt. Felügyeletüket a vármegyei törvényhatóság látta el (Kampis 1909, Egyed 1981: 260).

A két világháború zavaros időszakában számos ponton megnyirbálódott a falubíró intézményének és az éppen csak megerősödött önkormányzati rendszer jogköre. Az első világháború végén (1919), a román csapatok bevonulásuk után sajtó-cenzúrát, kijárási tilalmat vezettek be, illetve betiltották a politikai és társadalmi szervezetek működését (Bárdi 2008: 32). A román hatalom a helyi vezetőket ugyan rendre leváltotta, magát a helyi intézményrendszert, struktúráját megőrizte. Sáromberkén 1918 után a falu élére Szócs Pétert nevezték ki, aki ekkor már magát román nemzetiségűnek vallotta és nevét Suciú Petrura változtatta. Ő volt 1940-ig a falu bírója. A helyi jegyző azonban továbbra is magyar nemzetiségű személy maradt. A bécsi döntést követően a visszacsatolt területeken hosszabb-rövidebb ideig katonai közigazgatás működött (Filep 2008: 156). Hogy ez Sáromberke esetében sem alakult másként, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az 1940-es években készült fényképeken a civil elöljáróságok mellett katonaruhás alakok is folyamatosan szerepelnek. A II. világháborút követően, a front elvonulása után érkező orosz, majd az azt követő román vezetés hatályon kívül helyezte a már meglévő közigazgatási rendszert. Vezetőit leváltotta, helyükre újakat nevezett ki. Ezeknek az intézkedéseknek a mechanizmusát jól szemlélteti az alábbi önéletrajz részlete is: „*okt[óber] 3-án az oroszok megbíztak a község vezetésével, tiltakoztam, de azt mondta az orosz őrnagy, ő volt a helyőrségi parancsnok, hogy a község magyar és te leszel a bíró, egy piros karszalagot kaptam, arra ráírták oroszul és magyarul, hogy bíró. Igaz, hogy csak négy hétig voltam, de az nekem elég volt, mert majdnem elhurcoltak volna az antonescanusok, ha a csendőr parancsnok nem ismert volna. Úgy történt, hogy egy inspektornak adta ki magát, jött Gernyeszegről és kereste a bírót, egy bácsi, Tirnován M. oda hozta a bolthoz, mert már oda mentünk lakni. A feleségem volt otthon, én takarítottam el a hullákat, beleket, éppen a mi kertünkbe[ra]. Követelte a feleségemtől, hogy kerítsen neki fogatot, hogy vigyék M[aros]-vásár-*

helyre. A feleségem Szabó Miklós bácsihoz küldte, hogy neki van lova, de a ló meg volt sebesülve, az öreg megtagadta és kikergette az udvarról egy nagy kétkezű kalapáccsal. A nagy lármára kiszaladok, már kin voltak az utcán (egy orosz szádós látta a jelenetet), azt mondja nekem, hogy te vagy a bíró, hogy lehet Romániában magyar bíró, én azt mondtam, hogy én nem akartam, de az orosz parancsnok reám parancsolt, hogy én kell hogy legyek, mert a község lakossága magyar. A feleséged összejárt az ezzel a vén tolvajjal és ide küldött, hogy üssön agyon, ezzel vádolta a feleségemet, rólam pedig, hogy nem ismerem el Romániát csak Rusziát, és átkísértetett Sárpatakra, a csendőrségre mind a hármunkat.⁸¹

1945. március 8. után, amikor az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatást megszüntették, e területekre is visszaköltözött a román közigazgatás. Ez sáromberki vonatkozásban nem hozott különösebb változásokat, hiszen az adminisztratív vezetés jelenős része a helyiek közül került ki, és ez így is maradt egészen az 1968-ig.

Miután a kommunisták magukhoz ragadták a hatalmat, néptanácsrendszert vezettek be (1949), ezzel a helyi közigazgatást is ellenőrzésük alá vonva. „Az országos és helyi vezető elit tagjai – írja a korszakról Gagyí József – ezután kettős minőségben tevékenykednek: párttagokként és az országos vagy helyi, gazdasági vagy más jellegű állami javak adminisztrátoraként” (Gagyí 2009a: 85). Az így kialakított egypártrendszeres (pártállami), erősen centralizált államigazgatás ebben az időszakban a helyi közigazgatási és oktatási intézményekre – és ezen keresztül a közösségre – egyre nagyobb nyomást gyakorolt. A hatalom a helyi adminisztráció, valamint az iskolák alkalmazottaira kényszerítette rá a társas gazdaságok és a mezőgazdasági termelő szövetkezetek létrehozásának lebonyolítását. Minden más feladatot ennek a célnak kellett alárendelni. Ugyanakkor a RMP emberei nemcsak az előljárók és az iskolaigazgatók cseréjénél valamint az agitációs gyűléseken asszisztáltak, hanem szinte minden közösségi (közérdekű) eseményen, így biztosítva a teljes pártellenőrzést (Berekméri D. I. 1994: 149).

Sáromberke a 20. század első felében tehát önálló község volt, önálló polgári közigazgatással, melyet 1949-től a román adminisztráció a néptanács intézményével váltott fel. A megyésítés néven közismert, 1968-ban végrehajtott széleskörű területi-közigazgatási átalakítás következtében azonban Sáromberkét a hozzá tartozó Erdőszengyellel együtt a szomszédos Ernye községbe sorolták be. Az így létrejött új község központja a településtől mintegy két kilométerre fekvő Nagyernye lett. Itt működik ma is a néptanács és a polgármesteri hivatal. Az 1989-es változásokat követően ugyan voltak próbálkozások az önálló község státuszának visszaszerzése érdekében, de ezek sorra kudarcba fulladtak. Az néptanács egykori épületébe később a postahivatal és a telefonközpont költözött. Ezek ma is itt működnek.

Jegyzőség • Annak ellenére, hogy a település hosszú ideig községközpont volt a településen körjegyzőség soha nem működött. Ez a szomszédos településen, Maros-

81 Köblös Domokos (1900) önéletírása (1988). Magántulajdon.

sárpatakon székel (lásd Mózes é. n. II.: 3). Ma a jegyző intézménye a polgármesteri hivatal keretén belül működik, a szomszédos Nagyernyében található.

Mezőgazdasági felügyelet • A mezőgazdasági és agráripari termelésben részt vevő egységek (kollektív és állami gazdaságok, mezőgazdasági gépparkos stb.) munkájának regionális szintű, azaz több község településeire kiterjedő ellenőrzésének és összehangolásának érdekében 1979-ben Romániában egy új intézményi struktúrát – ismert nevén CUASC⁸² – hoztak létre, melynek feladatkörét a hivatalos közlöny 1983 március 18. számában közölt statútum szabályozta. A Sáromberkén és a környező településeken található mezőgazdasági és agráripari egységek ellenőrzését szolgáló iroda 1990-ig a Marossárpatak irányába haladó 153B megyei úton mentén, a Teleki-kastély nyugati oldalán, az egykori angolpark területén felépített irodában működött.

Postahivatal • A 19. század végén, 1871. december 15-én alakult postahivatal a településen (lásd Kisfaludi 1995: 139), mely a 20. század elején még 27 települést szolgált ki. A vasúton érkezett szállítmányokat lovas postakocsin szállították tovább három irányba: Nagyernye–Ikland–Székelykál–Székes, Sárpatak–Póka és Erdőszengyel–Erdőcsinád irányába. Ebben az időszakban a postahivatal öt alkalmazottal működött. A postahivatal mellett *távíró*⁸³ és *takarékpénztár* (C.E.C.⁸⁴) is működött (lásd Mózes é. n. I.: 7).

A postahivatal saját épülettel nem rendelkezett, ezért a 20. század során gyakran váltotta székhelyét. 1968 után viszont véglegesen az egykori községháza épületébe költöztették. A rendszerváltás után az épületet visszakerült a helyi önkormányzat tulajdonába.

A kommunizmus idején a sáromberki postahivatal szolgált ki Nagyernye, Marossárpatak és Gernyeszeg községek településeit, és igen jelentős levél-, csomag- újság- és pénzforgalommal rendelkezett. A szállítmányok vonattal és busszal érkeztek a településre, majd innen lovas fogattal osztották szét azokat a településeknek. A forgalom nagyságának megfelelően az intézménynek négy alkalmazottja volt Sáromberkén és minden hozzá tartozó településen rendelkezett egy-egy levél- és csomagkihordóval. Az 1989-es rendszerváltást követően a posta forgalma fokozatosan visszaesett. A 2000-es évek közepére az újság-előfizetések száma valamint a csomag- és a levélforgalom drasztikusan lecsökkent, a postahivatal fő tevékenységét elsősorban a nyugdíjak és a különböző szociális juttatások kifizetésének bonyolítása jelentette. Ennek megfelelően a személyzet létszáma is lecsökkent. Az utóbbi években a csomagszállítást elsősorban a különböző futárszolgálatok vették át, és az is egyre gyakoribb, hogy a nyugdíjak és egyéb juttatásoknak a folyósítása ban-

82 Consiliul Unic Agroindustrial de Stat și Cooperatist, magyarul Állami és Társas Agráripari Egységes Tanács.

83 A távírdahivatal megnyitására 1901-ben került sor (lásd Kisfaludi 1996: 192).

84 Casa de Economii și Consemnațiuni (Megtakarítások és Letétek Háza)

ki átutalással, bankkártyára történik. Ilyen feltételek mellett a postahivatal csupán egyetlen alkalmazottal működik.

Telefonközpont • Az 1930-as évektől a postahivatalnak otthont adó épületben telefonközpont is működött (Mózes é. n. II.: 7) és ma is a postával egy épületben található. A kézi kapcsolású központ egészen az 1990-es évek végéig működött, ekkor került sor a rendszer automatizálására, digitális központ kiépítésére. A román telefonszolgálat a 2000-es évek elején a településen áthaladó gerinchálózatát optikai kábelre cserélte, és elkezdte a településen az internethálózat kiépítését. Először 15 felhasználóval, majd ez a szám az évek során ugrásszerűen növekedett. Ma szinte minden háztartás rendelkezik valamilyen internet csatlakozással.

A kézi kapcsolású telefonközpont 1989 előtt hat alkalmazottal működött és éjszakai szolgálatot is biztosított. Az 1990-es években az éjszakai szolgálatot megszüntették és az alkalmazottak egy részét elbocsátották, majd a telefonközpont automatizálását követően a kiszolgáló személyzetet teljesen felszámolták.

Az 1990-es évek végéig a településen a telefonközpont épületét leszámítva nem volt nyilvános telefonfülke, csak a 2000-es években állítottak fel két köztéri (kártyás) telefonfülkét, de – részben a mobilhálózatok elterjedése, részben a folyamatos rongálások miatt – ezeket mára üzemben kívül helyezték, s ezzel a köztelefon mint köztéri bútorzat végleg eltűnt a falu utcaképből.

Vasútállomás • A vasútvonal megépülését követően, 1886-ban a településen vasútállomás létesült három kitérővel és állomásépülettel, mely állomásfőnöki lakásból, forgalmi irodából és váróteremből áll. Itt volt a 20. század első éveiben rövid ideig állomásfőnök Szabédi László édesapja, majd az 1940-es évek második felében Vári Attila édesapja is. Az állomástól mintegy 200 m távolságra északi irányban egy, déli irányban pedig két bakterház épült. Az első az Erdőszengyel felé vezető út mellett, a második a vasút és a temető felé vezető út kereszteződésénél, a harmadik pedig a vasút és a DN 15-ös országút kereszteződésénél. Az első és a harmadik helyen sorompó is működött, de az utóbbit az 1990-es években, a vasúti felüljáró megépítését és átadását követően felszámolták.

Az első kitérő mellett rakpart és raktárhelyiség is létesült. 1944 után megépült a negyedik kitérő szárny is, mely az ekkor létesült mezőgazdasági gabonagyűjtő központhoz vezet (lásd Mózes é. n. II.: 5–6, Szabó 1994a: 19). A vasúti társaságnak az előbb említett épületek mellett még két szolgálati lakásokat tartalmazó épülete is volt, egyik az északi bakterház tőszomszédságában, a másik pedig a vasútállomástól délre, ettől mintegy 150 méterre. Ezekben az épületekben két-két szolgálati lakás volt. A vasút emellett további gazdasági létesítményeket is maga köré vonzott: a vasútállomás közvetlen szomszédságában telepedett meg a cukorrépa gyár begyűjtő pontja, a dohányraktár, a gázkitermelő vállalat raktára és a szövetkezet által működtetett építkezési anyagokat előállító munkatelep is. A vasút a 20. század során igen számottevő áruforgalmat bonyolított, az 1989-es rendszerváltást követően ez a forgalom azonban fokozatosan lecsökkent, mára jelentéktelennek mondható.

A személyforgalom 1989 utáni alakulása szintén csökkenő tendenciát mutat. A településtől mintegy 14 km-re fekvő Marosvásárhelyen található ipari létesítmények jelentős részét az átmeneti időszakban felszámolták vagy átszervezték, ami a vidékről ingázók számának drasztikus csökkenéséhez vezetett.

A sáromberki vasútállomáson, a kommunizmus időszakában 1 helyben lakó állomásfőnök, 3 forgalmista és 9 váltókezelő dolgozott. Ezek nagyobb része szintén a településen lakott.

Szolgáltatási egységek

Orvosi és fogorvosi rendelő • Az 1910–1920-as években csak a szomszédos Gernyeszegen volt körorvos és gyógyszerész, és szintén ezen a településen működött a szülőtthon is. Az 1940-es években pedig Marossárpatakon lakott körorvos, akihez a sáromberki betegeket is vitték.

Sáromberkén orvosi és fogorvosi rendelő csak a második világháború után létesült, mindkettő a Teleki-kastély déli szárnyában kapott helyet és itt is működött egészen 2014-ig, amikor az intézmény átköltözött abba az új épületbe, melyet a helyi önkormányzat 2011–2012 között erre a célra építtetett meg. A rendelőt fenntartó családorvos és a mellette dolgozó ápoló nem lakik a településen, mindketten a község területéről ingáznak.

Miután a fogorvosi rendelőt kiköltözött a Teleki-kastély épületéből a kabinetet működtető fogorvos felszámolta sáromberki praxisát. Új fogorvosi rendelőt szintén 2014-ben nyitottak a református egyház tulajdonában lévő felekezeti iskola két szobában álló helyiségében. A kabinetben egy fogorvos és egy fogtechnikus dolgozik.

Gyógyszertár • A településen csak az 1990-es évek közepétől működik gyógyszerész. Ez először egy magánház utcára nyíló két szobájában, majd rövid megszakítás után a Teleki-kastély északi szárnyának két szobájába kapott helyet. Jelenleg a gyógyszerész a református egyház tulajdonában lévő felekezeti iskola épületében működik, ahol az 1980-as években cukrászda majd fodrászat, a rendszerváltás után pedig vegyesbolt majd építkezési anyagokat árusító üzlet működött.

Állatorvosi rendelő • Állatorvosi rendelő (a helyi szóhasználatban diszpenzár⁸⁵) és körzeti állatorvos a településen szintén az 1940-es évektől működik. A rendelő a Teleki-kastélyhoz tartozó egykori almáskert egyik raktárépületében kapott helyet, és ma is ott működik. Az állatorvosi rendelő egy orvost és két kisegítő személyzetet (technikust) foglalkoztat. Az 1990-es évek elejéig az állatorvosnak kétkerekű lovas-kocsi és lovasz állt a rendelkezésére. A lóistálló az épület középső részébe volt kialakítva, a kocsiszín pedig a telek hátsó, keleti végében volt elhelyezve. A rendszerváltás után a lovasz állását megszüntették, a lovat és a kocsit eladták. Az épület keleti (hátsó) részében pedig három helyiséget az Állatok Szaporodásbiológiai és Ki-

85 A román dispensar (beteggondozó, gyengélkedő) magyarítása.

választási Hivatalának (O.R.S.A.)⁸⁶ a helységben 1956-tól működő irodája használt. Az iroda mindvégig egyetlen technikussal működött. A megyei hivatal az 1990-es évek elején lemondott az iroda fenntartásáról, 1998-ban pedig magánosította az irodának dolgozó technikusokat. A sáromberki iroda állategészségügyi technikusának 1999-ben történt nyugdíjba vonulását követően ezt a tevékenységet a közeli Körtvélyfáján élő állatorvos vette át.

Az állatorvosi rendelők magánosítását követően az épületet a településen dolgozó állatorvos megvásárolta és felújította. A felújítás során az épületben található istállórészt és a keleti részben található irodákat felszámolása és a tetőterét beépítette révén a rendelő mellett két lakrészt is kialakított. Nyugdíjba vonulása után a rendelőt és az egyik lakrészt egy fiatal állatorvosnak adta ki bérbe praxisával együtt. Jelenleg az állatorvosi rendelő az épület első két helyiségében működik, az állatorvos lakása pedig az épület déli fekvésű részébe található.

Az állatállomány szaporodását és mesterséges kiválasztását biztosító intézmény (érdekvédelmi egyesület) már a 20. század első évtizedében a településen létesült. A század '40-es éveiben pedig a község fogyasztási szövetkezete mögött megépült a „községi apaállatok istállója”,⁸⁷ melyben tenyészbikák⁸⁸ mellett egy mént, kanokat és berbéceket is tartottak. Az egységhez szolgálati lakás és raktárhelység is tartozott, az állatok takarmányozást pedig a községi rét biztosította.⁸⁹ Ezt a területet ma is a Bikák rétje⁹⁰ néven emlegetik a helyi közösség idősebb tagjai.

Az egységet 1956-ban számolták fel, amikor Sáromberkén is átálltak az állatok mesterséges megtermékenyítésre. Az üresen maradt istállóba később a helyi önkéntes tűzoltók felszereléseinek raktára költözött, a gondozói lakást pedig a helyi általános iskola egyik tanárának adták át szolgálati lakásként.

Oktatási és művelődési intézmények

Iskola • Sáromberkén a népoktatás a Teleki család és a helyi református egyházközség felügyeletével és anyagi támogatásával bontakozott ki még a 18-ik század utolsó éveiben (Szabó 1994a: 47). Első, felekezeti iskolája is a Teleki család támogatásával épült meg a református templom tőszomszédságában, annak déli oldalán 1824-ben (Vajda 2013a: 41). Ezt az épületet használta a helyi iskola egészen a 20. század első feléig, amikor az egyház az iskola államosítását kezdeményezte, ugyanis a növekvő tanulólétszám miatt az iskola bővítésre szorult és újabb tanerő alkalmazása vált szükségessé (Szabó 1994a: 45).

86 Oficiul de Reproducție și Selecția Animalelor

87 Helyi szóhasználat szerint.

88 Az 1940-es években 4 bikát tartottak (Mózes é. n. I.: 95).

89 A01 (1944) szóbeli közlése.

90 Mózes Andrásnak a település helyneveiről készített összeírásában ez olvasható: „Bika ríttye (k[í]szálló.) a Libáncs felé vezető út és a kert megett, az agyaglyuk felé vezető út szögelésénél kezdődik. A községi bikák eltartására szolgál.” (Mózes é. n. I.: 20.)

Végül az iskolát 1911-ben államosították, és a következő tanévtől az immár három tanerővel működő állami tanintézményt az 1912. szeptember 1-re elkészült új épületbe költöztették, mely a kor neves építésze Toroczkaí Wigand Ede tervei alapján készült el. Az épület három nagy tanterem, iroda, faraktár, két szobából, konyhából, előszobából és kamrából álló szolgálati lakást foglalt magába. Emellett az iskolához kert és gazdasági épületek is tartoztak (Szabó 1994a: 49). Az épületben 1919-ben a református egyház „a magyar nemzeti kultúra ápolása érdekében” felekezeti iskolát indított be, de a román állam az 1920-21-es tanévtől kezdődően az iskola épületét elvette és román állami iskolát alapított benne. Ilyen feltételek mellett a református egyház által működtetett felekezeti iskola a Teleki-uradalom egyik a lógazdaság udvarán álló gazdasági épületében, illetve a régi lovászmesteri lakban költözött. Az egyház 1922-ben új, egy tanteremből és két szoba valamint konyhából álló kántortanítói lakást is tartalmazó felekezeti iskolát épített, illetve új iskolai bútorokat vásárolt. Az új felekezeti iskolát azonban 1924-ben betiltották, a felekezeti oktatást felszámolták (Szabó 1994a: 49–50; Mózes é. n. II.: 98, IV.: 76–78, 120).⁹¹

1946-ban a Teleki-kastély egy részét iskolai célokra sajátították ki, itt kezdte meg működését az „egységes gimnázium”, melyhez internátus is tartozott. Az intézményben tanuló diákokat Sáromberkéről és a környező falvakból toborozták. Az intézmény az 1948-as tanügyi reformig működött a Teleki-kastélyba. A reformot követően az I. (alsó) tagozat a régi – 1912-ben épült – iskola épületében maradt, a II. (felső) tagozatot és a bentlakást pedig a Teleki-kastélyba telepítették (Berekméri D. I. 1994: 146). Az általános iskolában 1962-től román nyelvű felső tagozat is indult (Berekméri D. I. 1994: 153).

A sáromberki általános (I–VIII. osztály) iskolának Gurza László igazgatósága alatt új, két szintes épülete épült, melynek alsó szintjét 1971-ben, emeleti részét pedig 1973-ban adták át az oktatás céljára. Az új iskola 12 tanteremmel, 1 laboratóriummal és 2 irodával rendelkezett (Berekméri D. I. 1994: 153). Az épületen az építés óta eltelt több mint 40 év alatt jelentősebb javítási és fejlesztési munkálatokat nem végeztek az oktatási intézmény épületén. A helyi önkormányzat 2014-ben fogott neki az épület modernizálásához, melyek keretében mosdókkal szerelik fel és manzárdosítják az épület tetőterét, így növelve a tantermek számát.

Mezőgazdasági iskola • A településen 1958-ban, az akkori iskolaigazgató, Mihály Béla közbenjárásának köszönhetően 3 éves mezőgazdasági szakiskola létesült, mely a Teleki-kastély épületegyüttesében kezdte meg működését. A szakiskola 1962-ben Mezőgépzési szakiskolává (Berekméri D. I. 1994: 152–153), az 1989-es rendszerváltás után az intézmény szaklíceummá alakult, ahol a mezőgépzési képzés mellett autóvillamossági és élelmiszeripari szakképzés is indult. 2009-től Sáromberki Technológiai Líceum néven működik az általános iskolával közös admi-

⁹¹ Az üresen maradt felekezeti iskola épülete gyülekezeti teremé lett (lásd Mózes é. n. IV.: 127), valamint 1956-ig művelődési házként is használták, de itt működött a tejszarnok és egy ruhásüzlet is. Az épületet az egyház 1956-ban a helyi fogyasztási szövetkezetnek (románul Cooperativa de Consum) adta el.

nisztráció alatt. Az intézményben a szakképzés a 2000-es évek végéig csak román nyelven folyt, 2009 óta azonban folyamatosan magyar tannyelvű osztályokat is indítanak a líceumban.

A mezőgazdasági iskola mellett alapításától egészen az 1990-es évek közepéig bentlakás és konyha is tartozott. A gyakorlati órák végzéséhez pedig műhelyek, mezőgazdasági géppark és mintegy 10 hektáros szántóföld állt az oktatási intézmény rendelkezésére. A bentlakás élelmiszerszükségletének biztosítása végett sertéseket is tartottak. Az intézménynek ugyanakkor lova és szekere is volt.

A szakiskola, valamint az internátus létesítésével nem csupán az egykori Teleki-kastély épületének kérdése oldódott meg hosszú időre,⁹² hanem új munkahelyek is létesültek. Az internátus működéséhez ugyanis személyzetre (nevelők, szakácsok, őrök, takarítónők, állatgondozók stb.) volt szükség, mely nagyrészt a helyi lakosság köréből került ki (lásd Vajda 2011a: 271).

A Teleki-kastély épületét 2005-ben az örökösök visszakapták, aminek következtében 2010 óta az intézmény évente megújított bérleti szerződés alapján használja az ingatlant, ami bizonytalanná teszi az intézmény sorsának alakulását. A helyzetet az is bonyolítja, hogy ez a bizonytalanság az általános iskola működését is veszélyezteti, a megyei tanfelügyelőség és a helyi önkormányzat ugyanis eltérő véleményen van az intézmény sorsát illetően. Míg a tanfelügyelőség azt szorgalmazza, hogy a líceum osztályait költöztessék át az általános iskola épületébe, addig a helyi önkormányzat és a sáromberki szülők azt szeretnék, ha az általános iskola diákjai nem kerülnének egy épületbe a technológiai líceum diákjaival. Ennek érdekében akár azt is vállalnák, hogy az iskola elveszítse önálló jogi státusát és a nagyenyei általános iskola aleggységként működjön tovább.

Mindent összevetve elmondható, hogy a 20. század folyamán a településen több alkalommal is sor került iskolaalapításra és iskolabővítésre. A vizsgált időszakban hét különböző épületben (lásd Mózes é. n. IV.: 171) zajlott rövidebb-hosszabb ideig oktatás és állami, egyházi vagy közadakozásból három új iskolaépület is épült. Eből jelenleg kettőben zajlik intézményes keretek között iskolai oktatás.

Az oktatás intézményesülésében az elmúlt közel másfél évszázad alatt egy kétszázalékos növekedés volt megfigyelhető, az intézményalapítási és fejlesztési törekvésekre ugyanis egyszerre hatott egy centrifugális és egy centripetális erő. Míg az állami hatóságok folyamatosan igyekeztek az oktatást egységesíteni, központi irányítás alá vonni, addig a helyi elit tagjai azon igyekeztek, hogy saját elképzeléseik szerint működő – ha úgy tetszik független – oktatási rendszert működtessenek. Ugyanakkor az intézményesülés során az infrastruktúra modernizálását majd annak a használatból adódó leépülését előidéző tendenciák, valamint az igények változásából eredő elavulási folyamatok követték egymást viszonylag sűrűn. Mindez pedig kihatott az intézmény falai között végzett munka minőségére és színvonalára is.

92 Az 1950-es évek végéig a kastély egy része még a gabonaraktár tulajdona volt (Berekméri D. I. 1994: 153).

Óvoda • Az óvodai képzés kezdetei Sáromberkén a 20. század első feléig, 1927-ig nyúlnak vissza, amikor a Zoltáni Pál szorgalmazására, a református egyház egykori, 1824-ben épült felekezeti iskolájának épületében beindult az iskolás kort még el nem ért (3–7 év közötti) gyermekek oktatása. Az oktatás 28 gyermekkel indult be (mintegy 15 gyermek ismeretlen okok miatt kívül maradt az óvodai képzésen). A II. világháború után az óvoda átköltözött a mai postahivatal épületébe, ahol egészen az 1950-es évek közepéig hosszított program keretében zajlott a képzés. Ebben az épületben az osztályterem mellett hálószoza is állt a képzés rendelkezésre. Ugyanakkor a gyermekek számára az óvodában ebédet is biztosítottak. Az óvoda 1957-ben költözött be az 1912-ben épített elemi iskola épületébe, amikor az általános iskola osztályait a Teleki-kastélyba költöztették.⁹³

Az intézmény ma is az egykori Vigand-féle iskola épületben működik, de csak rövid, 4 órás programmal. Az épület 2012 és 2016 között jelentős felújításon ment át, melynek során lecserélték a nyílászárókat, kicserélték a padlózatot és a bútort, kívül-belül újravakolták és átfestették az épületet, valamint bevezették a vizet és mosdókat alakítottak ki. Az óvoda épülete mögött pedig játszóteret alakítottak ki.

Művelődési ház • A településen későn, csak 1952 és 1956 között épült önálló művelődési ház (lásd Mózes é. n. I.: 28)⁹⁴ az egykor a Teleki család birtokához tartozó, úgynevezett *Sárga ház* (a cselédek háza) elbontása során nyert téglából. De a történet teljességéhez az is hozzá tartozik, hogy a művelődési háznak „1941-ben a fundamentuma és egy kis rész[e] már meg volt építve” (Mózes é. n. I.: 86).⁹⁵ Ezt megelőzően közművelődési események és bálók szervezésére a református egyháznak az 1924-ben betiltott felekezeti iskolájának tantermét használták.

Az új művelődési ház, mely az Ady Endre nevet vette fel, kétszintes épülete a főút mentén, az 1912-ben épült elemi iskola déli oldalán, a főút a Temető fele vezető út és a Sulymos útjának találkozásánál épült fel. A művelődési ház méreteiből adódóan a három út kereszteződésénél kialakult köztér legfontosabb térszervező elemévé vált. A kulturális rendezvények mellett itt zajlottak a közösségi élet szervezést érintő falgülések (pl. juh- és csordapásztor választása), 1989-től kezdve pedig a politikai pártok gyűlései és a helyhatósági választások kampánygyűlései szintén itt zajlanak, ahogy a választások rítusai is. Emellett az épület adott otthont a helyi, közel 10000 kötetet számláló közkönyvtárnak is, melynek egy része 1989 után a közszéközpont könyvtárába került, kisebb részét a helyi általános iskola könyvtárába olvasztották. A kommunizmus időszakában a mozi szintén itt működött (Vajda 2013a: 55–56).

93 A Sáromberki Óvoda Levéltára, Jelentések/2010.

94 A szerző egy másik helyen 1955-öt említi az épület befejezésének éveként (Mózes é. n. I.: 86).

95 A helyi emlékezet úgy tudja, hogy ez valójában az 1930-as évek második felében a helység ortodox temploma számára készült, s csak a kis magyar világ alatt sajátította ki a helyi közösség a művelődési ház épülete számára (A01, 1944 szóbeli közlése). Mózes András pedig kéziratban maradt településtörténetének második kötetében azt írja, hogy Tüzes István egykori iskolaigazgató érdeme, hogy 1934-ben „megvetette az EGYEMELETES KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ erős fundamentumát” (Mózes é. n. II.: 108).

Az épület alsó szintén két öltözővel ellátott színpad, tágas előadóterem, konyha és ebből nyíló két kisebb raktárhelyiség volt, a felső szinten kapott helyet a könyvtár és az olvasóterem valamint a mozifilmek vetítéséhez szükséges felszereléseket tartalmazó gépház. Az épületet az elmúlt több mint 60 év alatt több alkalommal is javították, de jelentősebb fejlesztésekre az épületben nem került sor. Az intézmény korszerűsítését a helyi önkormányzat 2015-ben a LEADER program keretében végezte el. A beruházás során az épületet újrafedték, falait újravakolták és újrafestették, padlózatát csempére cserélték, a színpadot átépítették, központi fűtést szereltek be, hideg és meleg vízzel, valamint elektromos sütőkkel ellátott korszerű konyhát szereltek fel, illetve női és férfi mosdókat alakítottak ki. Emellett a művelődési otthon számára új bútorokat (székeket és asztalokkal) is vásároltak.

A művelődési ház keretében a 20. század folyamán több amatőr színjátszó kör is működött, mutatott be a helyi közönség számára színdarabokat. Az 1980-as években a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház is több alkalommal tartott vendégelőadást a művelődési ház színpadán. Ezen kívül a helyi óvodások és kisiskolások ünnepi előadásait (tanévkezdés, évzáró, karácsonyi, farsangi előadások) is itt tartották, tartják.

A helyi közösségben a lakodalom megülésére egészen az 1990-es évek végéig szintén a művelődési házban került sor. Ugyanakkor a művelődési ház ad otthont a szüreti bálnak, és évente néhány alkalommal kosaras bált is szerveznek. A halotti tor megülésére szintén a művelődési házban kerül sor.

Könyvtár • Sáromberkén az elmúlt közel másfél évszázad alatt több olyan közkönyvtárat alapítottak melyek a falu lakóinak rendszeresen kölcsönzött könyveket. Ezek közül saját, külön erre a célra épített/fenntartott ingatlannal azonban egyik sem rendelkezett.

Az első ilyen könyvtárat a 19. század végén Zoltáni Imre lelkipásztor idején a református egyház alapította, mely a lelkészi irodában kapott helyet és a lelkész kezelése alatt állt. Az egyház által alapított ifjúsági és népkönyvtár katalógussal rendelkezett, s a kölcsönzéseket is egy erre a célra készült füzetbe jegyezték fel és tartották számon. A könyvtár állományát – mely sikeresen átvészelte az első és a második világháború viszontagságait – az egyház pénzéből valamint adományokból gyarapították, frissítették. A könyvtár tulajdonát képező könyvek Mózes András visszaemlékezése szerint „értékes, szépen bekötött, jó karban tartott és tiszták voltak” (Szabó 1994a: 45, Mózes é. n. II.: 101). A könyvtárban 1896-ban 220 kötetben 174 címet tartalmazott. Az ifjúsági és népkönyvtár mellett 1911-ig (a felekezeti iskola átalamosításáig) a tanítói könyvtár⁹⁶ is az egyház ellenőrzése alatt állott, működéséről és fejlesztéséről az egyház gondoskodott. 1906-ban a három könyvtár 440 kötetben

96 Ezt a könyvtárat Makkai Kálmán kántortanító alapította tanítóskodásának első éveiben. A könyvtár 188 kötetben mintegy 136 alkotást tartalmazott, de a tanító az általa rendezett népmulatságok jövedelméből valamint adományokból (az EMKE 25 és Teleki Sámuel 2 kötettel ajándékozta meg a könyvtárat) tovább gyarapította, állománya elérve a 286 kötetet, mely összesen 184 címet tartalmazott (Mózes é. n. II.: 108, VI.: 55–56).

összesen 337 művet tartalmazott, melyek között a magyar irodalom klasszikus művei mellett a kortárs irodalom alkotásai, meséskönyvek és gyermeklapok szerepeltek. A könyvtár állományát a helyi kántortanító kezelte, a könyvtárat a diákok mellett az írástudó parasztok, a földműveléssel is foglalkozó munkások, kisiparosok is szorgalmasan látogatták (Szabó 1994a: 54–55).

Egy másik könyvtár a Hangya Fogyasztási és Hitelszövetkezeté volt, melyet a hitelszövetkezet könyvelője, Berekméri István Andrásé kezelte. A könyvtár a szép-irodalom klasszikusai mellett számos gazdasági vonatkozású könyvet és folyóiratot tartalmazott (Mózes é. n. II.: 101).

Az állami iskola könyvtára Mózes András feljegyzései alapján „szép fehér vászonkötésű” kötetekkel büszkélkedhetett „a vallás és a közoktatásügyi minisztérium gondoskodásából”. Ezt a könyvtárat az igazgató, illetve egy megbízott tanító kezelte. Ebből is a település lakói közül bárki kölcsönözhetett olvasnivalót (Mózes é. n. II.: 101).

Az 1958-ban alapított mezőgazdasági iskola szintén jelentős könyvtárral rendelkezett, ennek magyar nyelvű könyveit az 1990-es évek elején az akkori – nacionalista és magyarelles megnyilvánulásoktól sem tartózkodó – román nemzetiségű iskolaigazgató kasszáltatta és a marosvásárhelyi hulladékpapír-gyűjtő központba szállíttatta.⁹⁷ Ez a könyvtár azonban soha nem volt nyitott a település lakói számára, csupán az intézmény diákjai használhatták. Az 1971–1973 között befejezett új állami iskola 1994-ben 1750 kötetes könyvtárral rendelkezett (Berekméri D. I. 1994: 125), ez a könyvtár szintén csak az iskola diákjai számára nyitott.

A korábbi népkönyvtár 1944 után átkerült az állami iskola és a községi adminisztráció felügyelete alá.⁹⁸ Az 1990-es években a könyvtár több mint tízezer kötetet számlált, használói szinte kizárólag az általános iskola diákjaiból kerültek ki. Az intézmény nyitva tartás esetlegessé vált (alkalmanként egy-egy tanerő adott ki könyveket a községi könyvtárból), az olvasók száma pedig drasztikusan lecsökkent. Az 1990-es évek második felében az önkormányzat felszámolta a sáromberki könyvtárosi állást, a könyvtár anyagát pedig a községközpont könyvtárába szállíttatta. Jelenleg a könyvtár állománya raktáron van, nem kölcsönözhető.

Az 1990-es évek második felében a református egyház felügyelete alatt működő Ifjúsági Keresztyén Egyesület tagjai alapítottak könyvtárat, mely közel 2000 kötet és folyóiratot tartalmazott. Állományát adományokból és kisebb részben vásárlás útján gyarapították. A könyvtár az 1998-ban a templom déli oldalán, az egykori felekezeti iskola udvarán felépült gyülekezeti és ifjúsági házban kapott helyet, olvasói az egyesület tagjai közül kerültek ki, a kölcsönzéseket egy erre a célra készült füzetben vezették.

Ha a településen működő könyvtárakat és azok állományának alakulást nézzük, azt láthatjuk tehát, hogy míg egyfelől a könyvtárak és állományuk száma szinte napjainkig folyamatosan gyarapodott, addig az olvasók száma ezzel ellentétes,

⁹⁷ A07 (1976) egykori diák szóbeli közlése.

⁹⁸ A népkönyvtár könyvtárosa az iskola tanárai közül került ki, de a helyi önkormányzat fizette.

csökkenő tendenciát mutat. Mára az általános iskola könyvtárát leszámítva a többi teljesen kívül rekedt a használaton.

Mozi • A mozi a kommunizmus idején, miután a művelődési házat vetítő géppel is felszerelték, a művelődési ház nagytermében működött s néhány évig még az 1989-es rendszerváltást követő időszakban is rendszeresen sor került filmek vetítésére. A vetítések hétvégeken, szombatoként este nyolc órától zajlottak, a bemutatott filmeket a román mozi vállalat biztosította. A filmeket hangosbemondóval, illetve a művelődési ház előtt található hirdető táblán elhelyezett plakáttal népszerűsítették. A kommunizmus időszakában szinte kivétel nélkül teltházas vetítésekre került sor, a mozi a fiatalok kedvelt találkozási és szórakozási helye volt.

Az 1990-es évek közepén a mozit felszámolták, a vetítőgépet pedig elszállították. Az 1990-es évek elején ugyanakkor még néhány alkalommal egy magánvállalkozó is próbálkozott mozifilm vetítésével.

Tájház • A Sáromberki Néprajzi és Falutörténeti Múzeum a faluközpontban, a református templom mellett található egykori felekezeti iskola és tanítói lakás két termében kapott helyet, melyet 1824-ben, atyai meghagyásra Teleki Ferenc építtetett a közösség számára. A múzeum 2003. augusztus 30-án nyitotta meg kapuit, az épület felújítását, valamint a kiállítás létrehozását az Illyés Közalapítvány támogatta. A múzeum tárlata a sáromberki református egyház gyülekezeti termében 2001 októberében megrendezett helytörténeti kiállításához szervezett gyűjtés alkalmával előkerült tárgyakból jött létre. Ezt az anyagot 2003-ban, a múzeum létrehozásakor újabb tárgyakkal gazdagították. A múzeum anyaga az elmúlt években folyamatosan gyarapodott, elsősorban a település lakosainak adományai révén.

A múzeum Sáromberke hagyományos népi kultúrájának tárgyi emlékeit mutatja be. Az épület keleti oldalán található tornácban a gazdasági élethez kapcsolódó tárgyak sorakoznak. Az első, kisebbik teremben kaptak helyet az egyház és az iskola történetével, valamint a Teleki családdal kapcsolatos tárgyak, dokumentumok és korabeli fényképek. A második, nagyobbik teremben kerültek elhelyezésre a település hagyományos (népi) kultúrájának tárgyi emlékei. A kendermegmunkálás és a szövés-fonás eszközei mellett néhány, az egykori lakásbelsőket díszítő textília, olajlenyomat, korabeli cserépedény, a népi kultúra írásos emlékei és a két világháború tárgyi anyaga vannak kiállítva. A kiállítást számos korabeli fénykép egészíti ki.

A múzeumot a helyi és a környező iskolások diákjai mellett alkalmanként turisták is gyakran látogatják. A múzeumról a megyei lapok több alkalommal is készítettek riportot, beszámolót (Vajda 2013c: 256). 2016-ban a református egyház az épület felújításába kezdett, ezért a múzeum jelen pillanatban nem látogatható. A tárgyakat összecsomagolták és az egyház egyik gazdasági épületébe raktározták el.

Egyházi létesítmények

A településen három felekezetnek (református, római katolikus és ortodox) is van temploma, de csak a református egyház rendelkezik paplakkal és állandó papi szolgálatot biztosító lelkésszel. A sáromberki római katolikus templom és gyülekezet a nagygyersei katolikus plébániához tartozik, az ortodox templom pedig a maroshévízi Szent Illés Próféta ortodox kolostorhoz tartozik, a papi teendőket a kolostor apátja végzi benne. A templom mellett áll a szerzetesek szállása, a kolostor emellett gazdasági épületekkel is rendelkezik.

A református egyház a Teleki család által építtetett műemlék barokk templom mellett⁹⁹ tágas, a 20. század '10-es éveiben felépült paplakkal is büszkélkedhet, mely a templom északi oldalán található. Az egykori felekezeti iskola épülete, melyben tájház, gyógyszertár és fogorvosi rendelő működik templom déli oldalán található. A felekezeti iskola udvarán 1998-ban egy nagyjából 7x10 m-es alapterületű, boronafalu ifjúsági és gyülekezeti ház, melyet a 2000-es évek végén jelentősen kibővítettek. A gyülekezeti ház jelenleg egy kisebb és egy nagyobb előadóteremmel, raktárhelyiséggel és a tetőtérben vendégszobákkal és fürdőszobával rendelkezik. A gyülekezeti ház, a felekezeti iskola és a református templom által közrezárt területen parkot alakítottak ki, keleti részébe, a gyülekezeti házzal szembe, egy fából készült pavilont építettek. A parkban került elhelyezésre 2015-ben a templom építésének 230. évfordulója alkalmából egy székelykapu haranggal, 2016. augusztus 18-án az I. világháború helyi vonatkozású eseményének¹⁰⁰ emlékére állítottak kopjafa,¹⁰¹ illetve szeptember 25-én egy emberalakot ábrázoló harangláb, mely – az alkotás felállítását kezdeményező hagyományőrző huszár szerint – „egy olyan hely, ahol az utódok leróhatnák tiszteletüket hős elődeink előtt, ahol koszorút lehetne elhelyezni nemzeti ünnepeinken”.¹⁰² Az így emlékparkká alakított terület számos megemlékezési ünnepnek (március 15-i ünnepség, kortárstalálkozók stb.) ad otthont, de a park szolgál az esküvők, keresztelők és konfirmálások alkalmával készült csoportképek helyszínéül is.

99 A református templomról lásd Orbán 2004, 2012; Nagy 1994; illetve <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=419> (letöltve: 2016. júl. 22.).

100 1916 augusztusában Sáromberke határában került sor a Magyar Királyi Debreceni 2. Honvéd Huszárezred lovasainak ezredszemléjére, innen indultak az ütközetbe a Nyárad mente irányába az Erdélybe benyomuló román csapatok ellen.

101 Az eseményről készült beszámolót lásd: Berekméri Edmond: A 100 évvel ezelőtti ezredszemlére emlékeztek. *Népújság*. 2016. aug. 21. (elérhetőség: <https://www.e-nepujasag.ro/articles/100-evvel-ezelotti-ezredszemlere-emlekeztek>; letöltve: 2019. okt. 29.).

102 Berekméri Edmond: Imaházat és emlékparkot avattak Sáromberkén. *Népújság*. 2016. szept. 30. (Elérhetőség: <https://www.e-nepujasag.ro/articles/imahazat-es-emlekparkot-avattak-saromberken>; letöltve: 2019. okt. 29.).

Sportegyesületek és sportlétesítmények

Sportpálya • A településen igen korán, még az 1940-es években létezett futball-csapat, mely Haladás néven az 1970-es és 90-es években közel 30 évig szerepelt viszonylag jó eredményekkel a megyei labdarugó bajnokságban. A sportegyesület pályája kezdetben az egykori községi legelő területén működött, majd a későbbiekben a *Bikák rétje* mellett, a Sulymos útjának bal oldalán alakítottak ki raktárral, öltözővel és irodával felszerelt sportpályát, melyet jegenyefák öveztek.

Ezen kívül a Mezőgazdasági iskolának és az általános iskolának is volt egy-egy saját, kisebb méretű sportpályája, ez utóbbit délután a labdarugás helyi rajongói kortól függetlenül használhattak. Ugyanakkor a településen az 1990-es évek közepéig minden tavasszal rendszeresen megrendezésre került a település egyes részei között zajló labdarugó bajnokság, mely számára a falusi legelőn alakítottak ki pályát, vascsövekből készült, mozgatható kapukkal. Az 1990-es évek végén a sportegyesület, utánpótlás hiányában beszüntette tevékenységét, a település sportpályája pedig használaton kívül került.

A helyi sportegyesületnek az 1990-es évek elején elért sikerei hatással voltak a település lakóinak a sportról és annak hasznáról kialakult elképzeléseire. Az évtized végén több egykori játékos íratta be gyermekét a marosvásárhelyi sportiskolába, ezek közül pedig két fiatal ma a román labdarugó szövetség első osztályában, a középmezőnyben található csapatoknál futballozik.

Tornaterem • Az említett két iskola egy-egy kisebb tornateremmel is rendelkezett, ez azonban komolyabb sportrendezvények megszervezésére nem alkalmas. Az általános iskola tornatermében a 2010-es évek közepétől kezdődően esténként a fiatalabb generáció számára fitness órákat is tartanak.

Műfüves sportpálya • 2015-ben Nagyernye község önkormányzata a LEADER program keretében megpályázott és létesített egy éjszakai világítással, öltözőkkel és zuhanyzókkal ellátott műfüves sportpályát, melyet az általános iskola szomszédságában építettek fel. A sportpályát a helyi fiatalok használják, hetente mintegy 10-12 mérkőzést játszanak rajta.

Civil (nemkormányzati) szervezetek

A település néhány fiatalja 2007-ben Patronus pro Sarumberg néven ifjúsági egyesületet hozott létre, mely a település kulturális és gazdasági életének fellendítését tűzte ki céljául. Az egyesület a helyi művelődési házban, az egykori olvasóteremben kapott székhelyet, s már bejegyzésének évében bekapcsolódott a település közéletének alakulásába. Az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP¹⁰³), va-

lamint a GEF¹⁰⁴ program keretében egy 12 hónap kifizetési idővel rendelkező pályázatot nyert meg, melynek keretében sor került a községi legelő napelemes energiával működtetett villanypáztorral és vízpompával való felszerelésére, valamint egy delelő kialakítására. Ugyancsak a program keretében készült el a település kulturális örökségét bemutató füzet és 5 képeslaptípus, valamint kialakításra került a vidék fehérgólya populációjának monitorizálása és megvédése érdekében egy madármenhely, egy gólyaösvény, illetve sor került egy nyári fesztivál (gólyafesztivál) megszervezésére.

A későbbiekben az egyesület több mezőgazdasági képzést, ifjúsági tábort és asztalitenisz bajnokságot szervezett. Emellett az egyesület adja ki Nagyernye község *Községi hírlevél* nevű, negyedévente megjelenő lapját, illetve részt vesz a településen évente megrendezett falunapok szervezésében is.

Indusztrializáció

A Teleki-uradalom ipari létesítményei • A település iparosításának kezdetei a Teleki család nevéhez köthetőek. A kastély utolsó birtokosa, Teleki Károly az úgynevezett Ágnes malmot kibővítette és tovább fejlesztette: 1925-től fűrészüzemet, majd villamosművet,¹⁰⁵ 1940-től pedig olajprést helyezett üzembe. Ugyanakkor az 1940-es évek elején a Maros jobb partján téglagyár, a település keleti határában, a *Kati domb* aljában, a földgáz ipari feldolgozására szakosított üzem építésébe kezdett (Szabó 1994a: 19).

Gázipar • Sáromberke jelentős gázmezőkkel rendelkezik, melyek kitermelése még a 20. század '30-as éveiben elkezdődött. Sőt, 1931-ben Romániában itt alkalmazták először a Rotary típusú forgatva működő fűróberendezéseket. A földgáz kitermelése a környéken az 1950-es években lendült fel. Az első talajtani vizsgálatokat a 1954 és 1956 között végezték, majd 1956-ban fúrják az első gázkutat a településtől keletre, a *Capul deal* nevű domb alatt elterülő *Temető tábla* nevű határrészen, majd egy év múlva a másodikat a tőle nem messze lévő *Csontás* nevű dűlőben. Mivel a sáromberki határ gazdag lelőhelynek bizonyult, újabb gázkutak fúrása folyamatosan került sor egészen az 1990-es évek közepéig. A 20. század végére Maros megyében itt helyeztek üzembe a legtöbb gázkutat. A gázmezők nagyságát és jelentőségét az is jelzi, hogy a román gázkitermelő vállalatnak (ma *SNGN RomGaz*) már az 1950-es évek végén két *gázelosztó központja* is működött, összesen 12, a településről származó alkalmazottal. 1961-ben pedig regionális irodát nyitott a településen, melyhez műhely és szolgálati lakások is tartoztak. Az iroda tulajdonában két teherautó, traktor és személygépkocsi is volt. Az irodánál szintén több helybéli személy dolgozott. Később a gázkitermelő és elosztó vállalat a vasútállomással szemben, a gabo-

104 Global Environment Facility

105 Ez biztosította a kastély számára az áramellátást.

nabegyűjtő központ szomszédságába, saját vasúti kiterővel rendelkező regionális lerakatot létesítettek. A lerakat 12 személyt foglalkoztatott.¹⁰⁶

Az 1980-as évek végén a gázvállalat raktárához vezető községi utat modernizálták, azóta a létesítményhez két sávós betonút vezet. Ez a település egyetlen modernizált mellékútja.

A földgáz fűtési és háztartási célokra való használatához szükséges vezetékrendszer kiépítése Sáromberkén 1994-ben került sor. Ekkor létesítették a Sulymos utca közepe táján a Gáznyomás Szabályozó Állomást (SRM¹⁰⁷). A gázvezeték kiépülését követően a román gézszoolgáltató vállalat (akkor *DistriGaz*, majd magánosítását követően *E-on*) megvásárolt egy ingatlant a falu központjában, ahova regionális műszaki hibaelhárító irodát létesített. Az egységnek hat sáromberki személy kapott állást.

Építőipari egységek • Az 1980-as években a helyi fogyasztási és termelő szövetkezet előre gyártott betonelemeket készítő részleget létesített a vasútállomás közelében. Az egységben járdalapokat, kerítéselemeket, sírkereteket, sírköveket, betonoszlopokat, kútgyűrűket stb. készítettek. Az 1980-as években az *Állomás utca* járdásításához itt gyártották a járdalapokat. A helyi temető arculatát szintén jelentősen befolyásolta az itt elkészült sírkövek formavilága. Az egységben az 1980-as években mintegy 10 személy dolgozott. Az egységet a rendszerváltás után felszámolták, helyére fafeldolgozó üzemet létesítettek. Az üzem bezárása után a területet és a hozzá tartozó épületeket pedig egy gázkutak fúrására szakosodott cég vette meg.

Sírkőkészítéssel az 1980–1990-es években két kőművesek is foglalkozott, ők azonban nem rendelkeztek kisiparosi engedéllyel. A 2000-es években ezen a téren is változás következett be, két sírkőkészítő kisvállalkozás is létesült a településen.

A 2000-es évek közepén a településen több építkezési kisvállalkozás is létesült, melyek elsősorban lakóépületek felújítására és építésére szakosodtak. A helyi közműintézmények és egyházi ingatlanok épületeinek felújítását is elsősorban ezek a cégek végezték. A legnagyobb ilyen építkezéssel foglalkozó cég átlagban 15–20, míg a legkisebb mindössze 4–5 munkást foglalkoztat. A munkások szinte kivétel nélkül a település lakói közül kerülnek ki.

¹⁰⁶ A gázkitermelés nemcsak a szántók és kaszálók egyhangú képét meg-megbontó gázkutak, valamint az ezekhez vezető utak kiépítése révén gyakorolt hatást a helyi tájszerkezetre. A helyiek emlékezetében megőrződött egy gázrobbanás története is. 1964–65-ben ugyanis egy a falu nyugati határában lévő közlegelőn fűrt gázkútnál, 1700 méternél rosszul szigeteltek és egy éjszaka az összegyűlt gáz kitért a földből. A robbanás az egykori Cseres nevű erdő megmaradt fáit 30–40 méterre repítette, ekkor pusztultak el a delelőként használt cserfaerdő utolsó maradványai. A robbanásban senki nem sérült meg, ugyanis a juhász, aki az eseményeket megelőző este ott legeltetett, reggel a nyáját tovább hajtotta. A robbanás helyén keletkezett kráterbe az 1990-es évek végéig a fúrások során keletkezett szennyvizet tárolták, melyet a 2000-es évek elején felszámoltak és a robbanás során keletkezett gödört betöltték. A01 (1944) szóbeli közlése alapján.

¹⁰⁷ Stații de Reglare și Măsurare

2009-ben, egy – a szomszédos Erdőszengyelbe bejegyzett – cég a *Regionális Fejlesztési Program (POS)*¹⁰⁸ keretében támogatást nyert egy téglagyár¹⁰⁹ létrehozására, mely 2011-ben került átadása és indult meg benne a termelés. Az elsősorban kézi előállítású téglá és csempegyártásra szakosodott cég a település északkeleti határában, az egykori állami gazdaság szomszédságában található. A cég 2014-ben átlagosan mintegy 6 alkalmazottal rendelkezett.¹¹⁰

Faipari egységek • A kollektív gazdaság keretén belül egy kisebb műhely is működött, mely rendelkezett az alapvető fagegmunkáló gépekkel, és amely a gazdaság szükségleteinek kielégítésére szakosodott. A műhely még a kollektív gazdaság felszámolása előtt elkezdett a település lakói számára is különböző asztalosmunkákat (ajtók, ablakok, padok stb.) készíteni, a rendszerváltást követően pedig egykori alkalmazottja koporsókészítésre szakosodott céget alapított. Jelenleg a cég az egykori kollektív gazdaság egyik istállójában működik és erdőkitermeléssel és elsősorban rönk és tűzifa exportjával foglalkozik.

Az 1990-es évek végétől kezdődően rövid ideig, a sáromberki fogyasztási és termelő szövetkezet egyik termelőegységében (lásd fentebb), bútorgyár működött, mely mintegy 10–15 személyt foglalkoztatott, azonban néhány év után beszüntetett tevékenységét.

Fémipar • Az 1980-as évek első felében egy helyi magánvállalkozó saját telkén egy polimer és fémeszközöket gyártó fröccsöntő műhelyt (helyi szóhasználatban *öntödét*) működtetett, melyet az 1980-as évek közepén, a vállalkozó hirtelen halála miatt a helyi fogyasztási és termelő szövetkezet vett át, és átköltöztette a szövetkezet egyik ingatlanába a gépekkel és az alkalmazottakkal együtt. A műhelyben bútordíszeket (sarkokat, záratokat, fogantyúkat, kulcsokat, bútorvereteket, bútorvasalásokat stb.) gyártottak. Az egységet még a rendszerváltás előtt felszámolták, működése alatt átlagban 8-10 embert foglalkoztatott. Az 1990-es évek utolsó éveiben, rövid ideig, a fogyasztási és termelő szövetkezet vegyes üzletének épületében pedig kovácsoltvas ágykeretek gyártása zajlott.

A 2000-es évek elején a Mezőgazdasági Gépparknak a Marossárpatak felé vezető út mellett található műhelyében egy fémből készült kapukat és kerítéselemeket gyártó műhely működött, 3-4 alkalmazottal.

2007-ben egy fiatal vállalkozó – hat évi magyarországi vendégmunka és tapasztalat után – egy PVC-nyílászárókat (ajtókat és ablakokat) gyártó és beszerelő céget létesített a nagyszülei telkén található egyik gazdasági épületben, mely rövid időn belül sikeres vállalkozássá nőtte ki magát, s Maros megye mellett Kolozs, Szeben megyéből és a Székelyföldről is kapnak megrendeléseket. Az alapanyagok legnagyobb részét Magyarországról, a vendégmunka idején szerzett kapcsolatok ré-

108 Programul Operațional Sectorial

109 Forrás: <http://specialeuroconstruct.ro/news.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

110 Forrás: <http://www.firme.info/special-euroconstruct-srl-cui6044707/> (letöltve: 2016. júl. 22.).

vén importálja, alkalmazottai között pedig az egykori kollegák közül többen is szerepelnek.¹¹¹

Sütő- és malomipar • Sáromberkén a 20. század folyamán több malom is működött. A II. világháború végéig a Teleki-birtokon, majd a II. világháború után, a Teleki-birtok kisajátítása után az uradalom gabonaraktárában az állam működtetett egy rövid ideig szítás malmot. Ezt követően pedig a településen a kollektív gazdaságnak volt szítás, majd kalapácsolmalma, mely a gazdaság szükségleteinek kielégítése mellett pénzért a falusiak számára is őrölt gabonát. A rendszerváltást követően a kollektív gazdaság malmát felszámolták, a malmot és a malomépületet elárverezték. Ezt követően több gazda és két kisvállalkozó is próbálkozott hosszabb-rövidebb ideig kalapácsolmalom működtetésével, de ezek elsősorban az állatok takarmányozásához állítottak elő lisztet, kenyér- vagy puliszkaliszt előállítására nem voltak alkalmasak. A magántulajdonban lévő malmok egy része villanyárammal, másik részük gépi erővel (traktorról) működött. Ezek a malmok közül csupán kettő működött fizetett munkaerővel. A kenyér- és puliszkaliszt őrlését a település lakói már az 1980-as évektől kezdődően a közeli településeken (Marossárpatak, Nagyvernye) található malmokban oldották meg.

Az első pékséget még a kommunizmus idején létesítette az egykori fogyasztási és termelő szövetkezet. Itt három váltásban készült a szövetkezet üzletei számára eladásra, valamint a környező kollektív gazdaságok alkalmazottai számára – a jegyrendszerhez hasonló formában¹¹² – kenyér. A pékségben emellett a falu lakosai számára is süttött – sütésdíj ellenében – az otthon bedagasztott kenyértésztából kenyeret.

1991-ben egy vállalkozó bérelte ki a szövetkezeti pékség épületét és indított magánpékséget benne. A cég kezdetben a helyi lakosoknak és a környék élelmiszerüzleteiknek süttött kenyeret, alkalmazottai száma pedig nem haladta meg a 10 főt. A cég 1994-ben kezdte el egy saját, modern felszerelésekkel ellátott pékséget, raktárakat és irodahelyiségeket tartalmazó ingatlan építését a település északi szélén, a Gernyeszeg felé vezető országút bal oldalán. Az ingatlant 1996-ban került átadásra, mely már 15-20 alkalmazottal működött. Ezt követően látványosan megnőtt a termelés, és a cég saját üzlethelyiségeket is létesített a környező városokban (Marosvásárhely, Szászrégen).¹¹³ 2007 augusztusában pedig az új székhely északi szomszédságában üzembe helyezték a megye akkor egyik legmodernebb felszerelésével rendelkező kenyérgyárát, melyben a teljes gyártósort automatizálták.¹¹⁴ A cég alkalmazottainak legnagyobb része mindíg Sáromberkéről került ki. 1996-tól a kenyérgyár

111 A07 (1982) szóbeli közlése.

112 Azok a kollektív tagok, akik a kötelező normapontokat teljesítették ingyen jutottak kenyérhez. A kenyereket heti három alkalommal a kollektív gazdaság irodaépületében osztották ki. A03 (1953) szóbeli közlése.

113 Forrás: <http://www.bewami.ro/index.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

114 Forrás: <http://www.bewami.ro/noutati3.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

nemcsak 4-5 kenyérfajtát, de kalácsot, kiflit, különböző péksüteményeket és egyéb pékárukat is kezdett gyártani.¹¹⁵

Miután a fentebb említett cég lemondott a szövetkezet pékségének bérléséről az egységet egy, a szomszédos Marossárpatakról származó vállalkozó bérelte ki és működtette tovább. A pékség a helyi lakosoknak liszt és sütésdíj ellenében készített kenyeret, de emellett a környék üzleteibe is szállított pékárukat (kenyeret, kiflit és kalácsot). Ez a cég 2016-ban beszüntette tevékenységét, az épületben pedig kocsmát létesítettek.

Az infrastruktúra kiépülése

Az alábbiakban a technikai változások néhány további olyan elemeit szeretném röviden érinteni, melyek a helyi világ életritmusát és -minőségét befolyásolták, alakították. A helyi infrastruktúra azon elemeit, melyeknek szintén jelentős szerepe volt a helyi térszerkezet és a gazdasági szerkezet alakulásában. Elsősorban azokat a berendezéseket és az általuk létrehozott hálózatokat veszem számba, amelyek a szállítás és az információáramlás szempontjából elengedhetetlenek.

Vasút és országút • Az 1886-an épült, Szászrégent Marosvásárhellyel összekötő vasút nemcsak áthalad a településen, de négy kitérővel rendelkező vasútállomással is rendelkezik, ami a 20. század végéig a személyszállítás mellett jelentős teherforgalmat is bonyolított (lásd Mózes é. n. II.: 5–6, Szabó 1994a: 19).

Az 1960-as évektől kezdődően, a közeli Marosvásárhely iparosításának idején a helyi fiatal lakossága a közeli ipari létesítményekben helyezkedett el. A vasútnak jelentős szerepe volt abban, hogy ezek a családok helyben maradtak, és az ingázó életformát választották. Ugyanakkor a várossal a vasút által biztosított közvetlen és gyors (a városba jutás vonattal mindössze 15-20 percet vett igénybe) összeköttetés azt is lehetővé tette, hogy egyre több diák kezdett a marosvásárhelyi középiskolákban és szakiskolákban tanulni.

Az elmúlt közel három évtized során a vasútállomás teherforgalma jelentősen mecsappan, a 2000-as évek végétől kezdődően a vonalon közlekedő személyvonatok száma visszaesett (lásd fentebb).

A településen a DN 15-ös országút is áthalad, melynek modernizálására, kiegészítésére és aszfaltozására 1956–1957 között került sor. Az 1990-es évek elejéig a vasút és az országút kereszteződésénél sorompó működött, ekkor kezdték el a vasúti felüljáró építését, mely 1994-ben került átadásra. Az országút újabb modernizálására 2012–2013 között került sor. Az Erdőszengyel felé vezető út egy részét a gázvállalat az 1980-as évek végén betonozta le, majd az önkormányzat 2009-ben leaszfaltoztatta. A kultúrotthonnál leágazó, és az általános iskola előtt elhaladó, mellékutcat az 1990-es évek első felében aszfaltozták le, amikor az országút és a vasút

¹¹⁵ Forrás: <http://www.bewami.ro/produse/patiserie.html> (letöltve: 2016. júl. 22.).

keresztvezetésénél található sorompó megszüntetése érdekében felüljáró építésére kezdtek. A munkálatok idején ezen a mellékúton keresztül terelték el a forgalmat. A többi mellékutca továbbra sincs modernizálva.

Telefon és internet • Amint már fentebb is szó esett róla, a településen az 1930-as évek óta működik telefonközpont. A vezetékes telefonvonallal rendelkezők száma a 20. század során folyamatosan gyarapodott, az 1980-as évekre 150 fölé emelkedett, ami a háztartások közel harmadát jelentette. A 2000-es évek elején a telefonközpontot modernizálták, automatizálták, ami a telefonvonalak számának növekedését is maga után vonta. A 2000-es évek végére már mintegy 185 felhasználóval számolhatunk, ami már csak azért is magas számnak mondható, mert az interneten elérhető adatbázis szerint az egész Nagyernye községben összesen 485 vonalas telefonbérlet szerepel.¹¹⁶

A szolgáltató 2004 októberében elindította *Clicknet* néven a dial-up típusú internet-szolgáltatást, 2007-ben pedig helyi kezdeményezésre a szolgáltató szélessávú internet (ADSL) hozzáférést is biztosít a településen, ekkor 15 család kötött a teleföntársasággal internet szolgáltatási szerződést. A szélessávú internet fejlesztése és a hálózat kiépítése mind a szerződések számára, mind a lakosság számítógép ellátottságára jelentős hatást gyakorolt (lásd Vajda 2019b: 199). A 2010-es évektől kezdődően egy másik cég is megjelent a piacon, mely telefont, internetet és kábel tévét biztosít egyszerre, ami egyrészt átrendezte a helyi piacot,¹¹⁷ másrészt újabb háztartások is bevont a telefon és internethasználók körébe. Nehéz lenne pontos adatokkal szolgálni, de a mobiltelefon bérleti díjainak drasztikus csökkenése, valamint az okos telefonok elterjedése következtében jelentősen megnőtt a mobiltelefon és mobilinternet használóinak száma is. Ez viszont részben a vonalas telefonbérletek számának visszaesését is eredményezte. Mindent összevetve azt lehet mondani, hogy napjainkban alig van olyan háztartás, amely ne rendelkezne mobil vagy vonalas telefonbérlettel, valamint valamilyen típusú internet hozzáféréssel. Sőt, jelentős azon családok száma, akik vonalas és mobil telefontal valamint internet bérlettel egyaránt rendelkeznek. De jelentős azoknak a családoknak a száma is, ahol kettőnél több internet hozzáférést is biztosító mobilbérlettel rendelkeznek.

Villany • A településen a két világháború között csupán a Teleki-kastélyban volt villanyvilágítás, melyet az uradalomhoz tartozó kereskedelmi malom fejlesztett. A lakosság számára azonban csak az 1960-as években építették ki a villanyhálózatot, de még ezt követően is sokáig megmaradt a házakban a petróleumlámpa, melyet az 1980-as években a gyakori áramkimaradások miatt sokszor elő kellett venni. A marossárpataki út mentén található cigánysoron azonban még ma is több háztartásból hiányzik az áramszolgáltatás.

116 Forrás: <http://www.carte-telefoane.info/MURES/ERNEI> (letöltve: 2016. júl. 22.). Az adatbázis 2014 előtti adatokat tartalmaz, de szerepelnek benne mindhárom piaci szereplő (Romtelecom, RDS, UPC) adatai.

117 A lakosság egy része felbontotta a szerződést az előző céggel és átvándorolt az új szolgáltatóhoz.

A villany bevezetését a szocialista propaganda – a motorizáció mellett – a falu modernizálásának leg kézzelfoghatóbb jeleként értelmezte, s ez a szemlélet köszön vissza a település első monográfiájának lapjain is. A szerző ezzel kapcsolatosan ugyanis a következőket írja: „most már még az istállókban és gazdasági udvaron is ég a villany. Igazi áldás ez. Az utca is kivilágított. A rádió, villanyvasaló, s nemsokára a televízió, rezsó, mosógép és hűtőszekrények is egyre kényelmesebbekké teszik a falu életét” (Mózes é. n. II.: 20).

A közvilágítást szintén ekkor kezdték el kiépíteni,¹¹⁸ azonban ez az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején még igen hiányos volt (csak a főút mentén, valamint a mellékutcák esetében az útkereszteződéseknél voltak lámpatestek elhelyezve, de ezek is gyakran voltak üzemem kívül, részben anyagi források hiányában, részben mert a közvilágítás működéséért felelős személy elfelejtette felkapcsolni azokat. A rendszer modernizálása nehézkesen zajlott, még a 2000-es évek elején is csupán minden második villanypóznára (azaz 100 méterenként) volt lámpatest szerelve, amelyek fényerőssége is igen alacsony volt. A rendszert 2014–2015 között modernizálták. Ekkor minden villanyoszlopra modern, nagy fényerősséggel bíró és alacsony fogyasztású LED lámpatesteket szereltek.

Földgáz • Újabb infrastruktúrafejlesztésre az 1989-es fordulat után kerül sor a településen. 1994-ben, többszöri sikertelen próbálkozás¹¹⁹ után jóváhagyták, és megkezdődött a földgázvezeték lefektetése, a lakások földgázzal való ellátása. A földgázzal történő tüzelésre való átállás következtében kezdődött meg a lakások fűtési rendszereinek a modernizálása. Több háztartásban lebontották a csempekályhákat, helyüket a hatékonyabb gázkonvektorok váltották fel. Ugyanakkor megjelentek az első központi fűtési rendszerek, melyek a háztartás számára állandó meleg vizet is biztosítottak.¹²⁰

Kábeltévé • 1993-ban egy marosvásárhelyi vállalkozó helyi kábeltévé-hálózatot épített ki, melyet a 2000-es évek elején az RDS telefon- és kábelszolgáltató cég megvásárolt. Mivel a rendszer elavult, 2005-ben a kábelhálózatot felszámolták és parabolaantenna-típusú szolgáltatásra cserélték le. 2015-ben a cég új, optikai szálal hálózatot épített ki a településen és ismét elkezdte a kábeltévé – illetve emellett a telefon és internet – szolgáltatás működtetését.

Ivóvíz- és szennyvízcsatorna hálózat • Ez a hálózat a településen nem működik, bár a 7/2006-os kormányrendelet keretében állami finanszírozásba részesült a település szennyvízcsatorna hálózatának kiépítése. Ennek a programnak a keretében a főút mentén és a fontosabb mellékutcákban – mintegy 5 km hosszúságban –

118 A két világháború között a középületek előtt (legalábbis a korabeli fényképek tanúsága szerint) gázlámpa működött.

119 A földgázhálózatnak a településen történő kiépítése érdekében először 1990-ben kezdtek el a település lakói aláírás gyűjtésbe.

120 A korábbi időszakban a fürdőszobák melegvíz-ellátása fával fűtött kazánokkal történt.

lefektették a szennyvízcsatornát, azonban a rendszer még nem működőképes, nem helyezhető használatba. Az ivóvízhálózat kiépítése pedig csupán tervek szintjén létezik. Mivel a településen a kutak vize az elmúlt fél évszázad során jelentős mértékben romlott az ivóvíz- és szennyvízcsatorna hálózat hiánya a település lakói számára egyre komolyabb problémát jelent. Számos család a környék forrásainak vizét használja főzésre, az ivóvizet pedig az üzletből vásárolja. Ezzel jelentősen megnövekedett a helyi boltok ásványvíz és szódavíz forgalma.

Hulladékgazdálkodás • Nagyernye önkormányzata, 2008 óta tagja az ECOLECT nevű, az egész Maros megyére kiterjedő Községi Fejlesztési Társulás (ADI¹²¹), melynek célja a megye hulladékgazdálkodásának hatékony megszervezése és a szelektív hulladékgazdálkodás kiépítése.

A településen 2009 óta működik a háztartási hulladék háztól történő gyűjtése, melynek keretében heti rendszerességgel összegyűjtik és elszállítják a háztartásokból az összegyűlt szemetet. 2015-ben pedig a beindult a szelektív hulladékgyűjtés is. Ezzel párhuzamosan szelektív hulladékgyűjtő szigeteket is létesítettek a település több pontján, ahol az alábbi hulladékokat van lehetőség külön gyűjteni: (a) papír és karton hulladék, (b) üveg hulladék, (c) fém és műanyag hulladék. 2013-ban az önkormányzat komposztáló ládákkal látta el a közösség gazdaságait, mely elősegíti a szerves hulladékok gyors és hasznos otthoni feldolgozását.

Piac • A település a 15. században (1415) országos valamint – szerda napon – heti vásár tartására szerzett jogot, ezt a kiváltságát azonban elveszítette (Szabó 1994a: 10). A 20. század elején a falu központjában, a református templom környékén működött a piac, melynek nyomai – írja Mózes András – még ma is jól kivehetők, ugyanis a házak és az út között itt nagyobb távolság van, mint a település többi részén (Mózes é. n. I.: 31, II.: 9). A település helynevei között egy *Tyúkszer utca* is szerepel, ez pedig arra enged következtetni, hogy itt valamikor baromfivásárt tartottak (lásd Mózes é. n. II.: 9).

A kommunizmus idején a településen vásárt nem tartottak, ahogy a rendszerváltást követő első évtizedben sem. A 2000-es évek elején azonban újraindult a szerdai napon tartott heti piac, mely először a Sulymos utca elején került megtartásra, utóbb pedig átköltöztették a Temető fele vezető utcába. A piacon zöldségfélét, ruha- és lábbeliféléket, valamint különféle háztartási cikkeket lehet vásárolni.

Park és játszótér • A településnek a szó klasszikus értelemben vett parkja nincs, a statisztikai adatokban zöldövezetként megjelenő terület valójában a település sportpályáját jelenti. 2014-ben azonban az óvoda, az iskola és a művelődési ház által közrezárt területen kisebb parkot és játszótérrel létesítettek, ezt azonban elsősorban az óvodás gyermekek használják, és az itt létrehozott zöld felület mérete jelentéktelennek mondható. Emellett a református templom kertjében került sor egy ki-

121 Asociație de Dezvoltare Intercomunitară

sebb emlékpark kialakításra (lásd fentebb), amelyet leginkább a kisiskolás a gyermekek használják, elsősorban a vasárnapi iskola és az evangelizációs hét keretében. De itt kerül sor számos, a református egyház által szervezett ünnepi esemény (kortartalálkozók, konfirmálás, idősök vasárnapja stb.) megünneplésére is.

Ravatalozó ház • A település keleti oldalán található dombtetőn van a közösség két temetője, a régi és az új temető. Mindkettő a református egyház tulajdonát képezi, de a más felekezethez tartozó lakosok is a református temetőbe, annak egy külön szegletébe temetkeznek. Az új temetőt valamikor a 20. század közepén nyitották meg. A temetőkerítést drótkerítés szegélyezi, a sírok gondozásához szükséges víz biztosítása érdekében pedig a temető területén az 1980-as években kutat is ástak. 2013-ban a református egyház a helyi önkormányzat támogatásával, valamint a hívek adományából ravatalozó házat épített az új temető közepén található szabadon álló területre. Ezzel a településen jelentősen átalakult a halottkultusz szokásrendszere. Ugyanis korábban a településen a háznál történő virrasztás volt szokásban, a temetés napján pedig a halottat a templomban, vagy ritkábban a háztól „prédikálták el”.

Motorizáció és mobilizáció¹²²

A székelyföldi falvak modernizációjának és a motorizációjának folyamatáról, az „önjáró gép” és az „önjáró életmód” összefüggéseiről Gagy József készített átfogó elemzést (Gagy 2009c). Tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a mozgó szerkezetek nagy számban való megjelenése jelentősen megváltoztatja az életszervezési stratégiákat, átalakítja a társadalmilag és kulturálisan kialakult kapcsolatrendszereket, az egyéni és közösségi mobilitást, valamint a korábban gyakorlatban lévő idő- és térhasználatot. Megnövekednek az ember életterének távolságai, de ezt a növekedést egy kettősség jellemzi: egyrészt kiszélesedett a személyes élettér, másrészt lerövidült az ebben a térben közlekedésre szánt idő. A korábban félnapi járásra eső helyek mindössze tízpercnyi autózásra közelednek (Gagy 2009c: 21). Ezért is nevezi a mérnöki szemléletű kutatás az önjáró gépeket *térlegyőzési technikáknak* (Gagy 2009c: 22).

A motorizáció kibontakozása és a mindennapi élet szervezésének meghatározó elemévé válása a 20. századhoz köthető, nem csoda, hogy a század egyik elnevezésévé éppen a motorizáció kora vált (Gagy 2009c: 21). Ez a folyamat a nyugati világban viszonylag gyors lefolyású volt, Kelet-Európában viszont elsősorban az 1980-as években kezd a személygépkocsi a mindennapok részévé válni (Gagy 2009c: 35–36). A kelet-európai államokban – érvel Gagy József – az emberek először a mezőgazdasági gépekkel szembesül a falusi népesség (Gagy 2009c: 22, 26), a ke-

122 A fejezet szövege némileg módosított formában megjelent a Tánczos Vilmos 60. születésnapjára készült ünnepi kötetben (lásd Vajda 2019c.)

let-európai motorizáció tehát a kezdeti időszakban traktorizációt jelentett. Egyébként, a szerző szerint Romániában „falusi környezetben történetileg jól elkülöníthető a »traktorkorszak« és a személygépkocsi megjelenésének időszaka” (Gagyí 2009c: 26).

Traktorok

A 20. század első felében Erdélyben (illetve Romániában) alacsony volt a traktorok száma. Az 1938-as statisztikai adatok szerint Romániában 4039, Székelyföldön pedig 280 traktor volt nyilvántartásban, ebből 150 származott Maros megyéből. A helyzet az 1948 után változott meg, amikor Brassóban beindult a hazai traktorgyártás (Gagyí 2009c: 26), valamint miután országszerte rendre megalakultak az állami és társas (később pedig a kollektív) gazdaságokat kiszolgáló Mezőgazdasági Gépállomások (Gagyí 2009c: 27). 1948 és 1989 között a traktorok száma országos viszonylatban a következő képen alakult:

1948	1950	1960	1970	1980	1985	1989
10 189	13 713	40 194	107 209	146 592	184 409	151 754

3. táblázat. A traktorok számának alakulása Romániában, a kommunizmus időszakában (Forrás: Gagyi 2009c: 26.)

Ebből is látszik, hogy 1948-at követően a traktor és a traktorista vidéken nagyon gyorsan „az új hatalom diktálta propaganda és agitáció egyik fő szereplőjévé vált” (Gagyí 2009c: 26).

Sáromberkén az 1930-as évek végén jelent meg az első traktor, sajátos módon azonban nem a Teleki-uradalom gazdaságában, hanem az egyik helyi kisbirtokos fia, a Budapesten mezőgépezetet tanult Vajda András vásárolt egy Hoffer típusú traktort. Az 1920–30-as éveiben szintén ő vásárolta a település első cséplőgépeit is (lásd Szabó 1994a: 28). A traktor és a két cséplőgép mellett, az 1950-es évek végéig favágó géppel is rendelkezett.

A traktorok száma a településen az Állami Gazdaság (1957), a Mezőgazdasági Gépállomás (1959) és a Kollektív Gazdaság (1962) megalakulását követően nőtt meg ugrásszerűen, az 1970-es évek végére a településen mintegy 12-13 traktor volt a különböző mezőgazdasági egységek tulajdonában, s ez a szám a rendszer-váltás idejére elérte a 19-et (ekkor az említett három gazdasági egység összesen 4 arató-cséplő géppel is rendelkezett).¹²³ Ebben a korszakban magántulajdonban lévő traktorról nincs tudomásunk. Működött azonban a településen egy – elsősorban favágásra használt gép a településen, melyet Gagyi József említett tanul-

¹²³ A01 (1944), az egykori termelőszövetkezet volt alkalmazottjának szóbeli közlése.

mányában, Homoród menti helyi megnevezés nyomán „daktari”-ként nevez meg (Gagy 2009c: 29).¹²⁴

A településen magántulajdonban levő traktorok az 1990-es évek elején jelentek meg újra. Az elsők között az egykori Mezőgazdasági Gépállomás alkalmazottai (mérnökök, részlegvezetők, traktoristák) vásároltak traktort, akik a vállalat gépparkjának gyakran indokolatlanul leselejtezett darabjait vásárolták meg. Emellett a különböző marosvásárhelyi és környékbeli állami termelő egységeknél (pl. a téglagyár, a szövőde, állami gazdaság) dolgozó traktoristák vásároltak a munkahelyükről egy-egy leselejtezett traktort. Vagyis az első magántulajdonosok olyan személyek közül kerültek ki, akiknek már a rendszerváltást megelőzően is voltak ismeretei a traktorok működését és javítását illetően, illetve ami még fontosabb: rendelkeztek azokkal a kapcsolatokkal, forrásokkal, melyek révén olcsóbban juthattak hozzá a traktorokhoz és a fenntartásukhoz elengedhetetlenül szükséges üzemanyaghoz és cserealkatrészekhez. Ebben az időszakban a traktorvásárlás egy-egy család számára jelentős anyagi erőfeszítést jelentett.

A traktorvásárlás újabb hulláma az egykori orosz hadifoglyok magyar állami kárpótlásba részesülését követően került sor, ekkor a kárpótlási összegből egy hét leforgása alatt 3 traktort is vásároltak a településen. Ezzel a traktortulajdonok között új szereplők is megjelentek, akik korábban nem dolgoztak traktoron, tehát nem rendelkeztek a gép működésével és javításával kapcsolatos bővebb ismeretekkel, de a mezőgazdasági gépi munkák magas díja miatt remek üzleti lehetőséget láttak a traktorvásárlásban.

Az 1990-es évek végére a használt traktorok ára jelentősen visszaesett, másrészt ezzel párhuzamosan a mezőgazdaságból várható jövedelmek érezhetően megnövekedtek, ami újabb gazdák számára tette lehetővé a traktorok vásárlását. Ennek eredményeként az 1990-es évek végére a településen már 35 magántulajdonban lévő traktorral számolhatunk.

A 2000-es évek újabb átrendeződést hoztak a traktorizáció folyamatában. A kommunista időszakban létrehozott mezőgazdasági gépállomást és az állami gazdaságot teljes egészében felszámolták, gépparkjukat pedig elárverezték, a Mezőgazdasági Szakközépiskola traktorját leselejtezték. Ezzel a településen eltűntek az állami tulajdonban lévő traktorok, a teljes géppark magántulajdonba került.

Ezzel egyidejűleg a magántulajdonosok között is történtek változások: egyrészt néhány (5-6) magánszereplő lemondott a mezőgazdasági tevékenységről és traktorját valamint a hozzá tartozó gépeket eladta, másrészt 7-8 újabb szereplő jelent meg a piacon. Mindent összevetve a 2000-es évek végére a magántulajdonban lévő traktorok száma továbbra is 32–35 között mozgott.

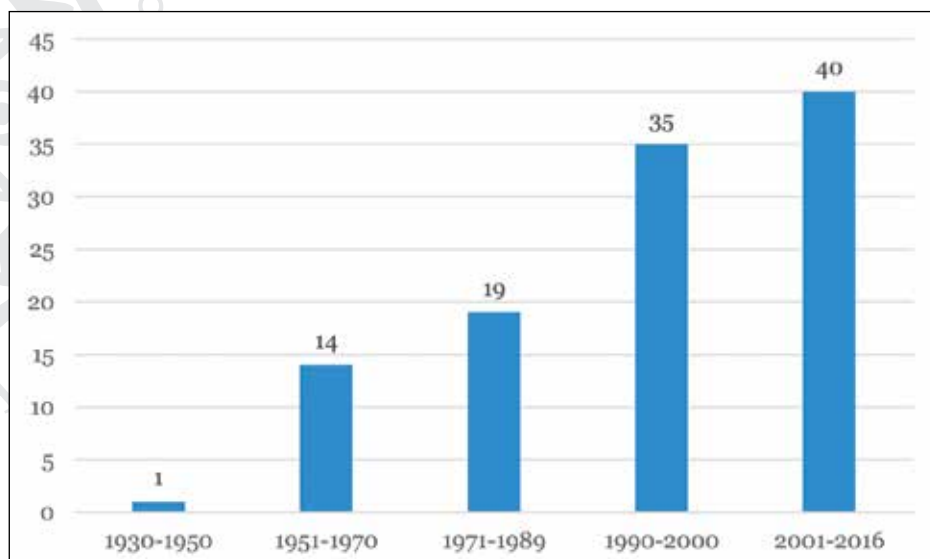
124 A daktari olyan „motoros eszköz [...] amelyet traktor vagy más motor, traktor vagy más járműalkatrészek, gumiabroncsok, netán szekér-alvázak felhasználásával maguk [a tulajdonosok] építettek” (Gagy 2009c: 29). Az eszköz a traktorizáció virágkorában született meg, amikor már hozzá lehetett férni kiselejtezett alkatrészekhez, illetve rendelkezésre állt a megépítéshez szükséges infrastruktúra (házi műhelyek) valamint gépészeti tudás. A daktari tehát – összegez Gagyi József – a gépészermester kultúra jellegzetes vidéki tárgya/járműve (Gagy 2009c: 29).

Ugyanakkor megemlítendő, hogy a rendszerváltást követő időszak első felében (1990–2000) a településen 11 arató-cséplő gép (kombájn) is működött, ezek egy részét azonban a tulajdonosok időközben eladták, jelenleg már csak 5 van meg belőlük. Ezek közül csupán egyik rendelkezik nagy (4 méteres) vágóasztallal, a többi olyan, Nyugat-Európából származó, kis kapacitású gép, melyet még a 20. század közepe táján gyártottak, és már az 1970–80-as években leselejteztek.

Az 1990-es évek elején néhány évig működött a településen két daktari is, melyek közül az egyiket csak favágásra és kavicschordásra használták, a másikkal viszont már mezőgazdasági munkákat (szántás, boronálás stb.) is el lehetett végezni.

A teljes kép érdekében azt is el kell mondanunk, hogy a fent említett számok nem tartalmazzák annak a mezőgazdasági nagyvállalkozónak a mezőgazdasági gépeit, amely 2012-ben jelent meg a településen. Ez a cég további 8 nagy kapacitású traktorral és 4 kombájjal rendelkezik.

A sáromberki traktorállomány tehát az elmúlt száz év során a következőképpen alakult:

1. ábra. A traktorizáció alakulása Sáromberkén

A traktorok javítása az 1990-es évekig a mezőgazdasági gépállomás műhelyében zajlott. Amikor magántulajdonban is megjelentek és elterjedtek a traktorok, ez maga után vonta a karbantartásukhoz szükséges tudás mindennapivá válását is. Az alapvető javításokat már a traktortulajdonosok maguk végezték, s csak a bonyolultabb javítási munkálatokhoz hívtak szakembert. Ahogy a mezőgazdasági gépek (főleg vetőgépek, vegyszerező gépek, kombájnok) használata esetében, a javításokat is 2-3 traktortulajdonos közösen, egymást segítve és a reciprocitás elvét alkalmazva végzik.

Teher szállító autók

Az első teher szállító autót a kollektív gazdaság 1967-ben vásárolt egy 3 tonnás *Carpați* típusú tehergépkocsit, melyet elsősorban a termény betakarításnál használtak, de megszabott díj ellenében a település lakói számára is szállított építőanyagot vagy tűzifát. Miután ez a tehergépkocsi üzemképtelenné vált, 1978-ban a kollektív gazdaság egy 5 tonnás *Bucegi* teher szállítót vásárolt helyébe, mely az 1980-as évek végéig használatba volt, ekkor egy sáromberki személy vásárolta meg. Az 1980-as évek végén egy nagyobb kapacitású (8 tonnás) *Saviem* típusú tehergépkocsit vásároltak, melyet a helyi téesz utódjaként működő társas gazdaság is használt az 1990-es évek elején. A tehergépkocsi eladásra 1994-ben került sor, a gépjárművet a volt sofőr vásárolta meg.

A kommunizmus időszakában a kollektív gazdaság mellett a helyi gázvállalatnak volt egy *Bucegi* típusú tehergépkocsija, valamint az 1950-es évek végén a Mezőgazdasági iskolának volt egy *Steaua Roșie* típusú teher szállító autója, valamint egy teher szállításra is alkalmaz IMS terepjárója. Ezek az 1970-es évekre üzemképtelenné váltak és ki kellett vonni őket forgalomból.

Magánszemélyek tulajdonába 1989 után jelentek meg a tehergépkocsik. Először, közvetlenül az 1989-es forradalmat követően a kollektív gazdaság *Bucegi* tehergépkocsiját vásárolták meg, majd 1994-ben a kollektív gazdaság *Saviem*-je került magánkézbe. Emellett egy helyi koporsókészítéssel és erdőkitermeléssel foglalkozó vállalkozó vásárolt tehergépkocsit.

Az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején több építkezési cég is megjelent a településen. Ezek számára nélkülözhetetlenné vált a teher szállító autó. Emellett a településen három áruszállításra szakosodott vállalkozó is megjelent a településen, ezek közül az egyik két nagyobb és egy kisebb teher szállító autóval rendelkezik. Ugyanakkor a már fentebb említett mezőgazdasági nagyvállalkozó is rendelkezik két kamionnal. Mindent összevetve, a településen a 2000–2016-os időszakban mintegy 10-12 teher szállításra alkalmas gépkocsival kell számolnunk.

Azonban ezeknek a teher szállításra alkalmas autóknak a megjelenése és számbeli növekedése sem tudta teljes mértékben kiszorítani a településen az állati erővel történő teher szállítást. Az állati erővel történő teher szállítás máig fennmaradt, mint lehetséges és helyenként hatékony alternatíva, annak ellenére, hogy az országúton történő közlekedésüket az elmúlt másfél évtizeden egyre szigorúbban szabályozzák, a hatóságok egyre jobban próbálják kiszorítani őket az országutakról.

Buszjáratok

A műúton zajló szervezett személyszállítás és a közlekedés rendszere a térségben csak az 1960-as évekre alakul ki. Ekkorra került sor a településen áthaladó országút leaszfaltozására valamint ekkor készült el a Sáromberkét Marossárpatakkal összekötő Maros-híd (1957). A település ekkor mindössze egy buszmegállóval rendelkezett, mely a művelődési háztól mintegy 50 méterre állt. Az első években először

mindössze két regionális járat volt, az egyik Marosvásárhely–Sáromberke–Marossárpatak–Faragó–Szászrégen útvonalon közlekedett, a másik pedig Marosvásárhely–Sáromberke–Szászrégen–Szováta útvonalon. Emellett a települést néhány távolsági (Beszterce, Karácsonykő, Máramarossziget stb. irányába haladó) buszjárat is érintette. A járatok száma a Sáromberke és Marossárpatak közötti útszakasz modernizálása, valamint a kollektivizálás befejeződését (1962) követően nőtt meg ugrásszerűen. Ugyanis ezt követően kezdett a vidéki lakosság egyre nagyobb számban a marosvásárhelyi ipari létesítményekben munkát vállalni. Az 1970-es évek végére már szinte a környék összes településének¹²⁵ önálló buszjárata volt, s ezek mind-egyike megállt Sáromberkén is. Ekkor a településen már két buszmegálló (a református templom mellett és az Alszege, a római katolikus templom szomszédságában) is létezett.

A helyi közszállítás rendszere az 1990-es évek elején összeomlott, s egy több évig elhúzódó átmeneti állapotot követően (melyben a stoppolás vált a leghatékonyabb közlekedési intézménnyé) az 1990-es évek végére magáncégek indították újra és kezdték racionalizált keretek között működtetni a helyi járatokat. Az egykori buszokat minibuszok (helyi nevükön *maxi-taxi*) váltották fel. Ma a településen a körtvélyfái, a marossárpataki, a vajdaszentiványi és a balai minibuszok állnak meg menetrend szerint.

Személygépkocsik¹²⁶

A személygépkocsi „rendeltetése szerint: közlekedési eszköz” – írja Losonczi Ágnes az életmód-kutatásainak eredményeit összegző könyvében (idézi Gagy 2009c: 40), s mint ilyen vásárlásának egyik alapvető feltétele a jó minőségű/korszerűsített közúthálózat (lásd Gagy 2009c: 31) jelenléte, melyhez Sáromberkén az 1950-es évek végén (1957) lettek adottak a feltételek, ekkor került sor a Marosvásárhely–Szászrégen közötti útszakasz aszfaltozására.

Másrészt a mobilitás látványos megnövelésének (mobilizálódásnak), a kapcsolatháló kiszélesítésének és az individualizálódásnak az eszköze. A nagyobb távolságok megtételére szánt idő lerövidítése révén lehetővé teszi, hogy tulajdonosa a távol élő rokonait, ismerőseit rendszeresen meglátogassa, vagy a lakóhelyétől távolabb eső vidékeken vállaljon munkát, úgy, hogy közben az indulás és az érkezés időpontjáról, valamint az utazás körülményeiről (kivel utazik, hányszor és hol áll meg, milyen sebesen halad stb.) is – legalább részben – maga hoz döntéseket (lásd Gagy 2009c: 41).

125 A helyi emlékezet az 1980-as évekből a következő buszjáratokat tartja számon: marossárpataki, vajdaszentiványi, pókakeresztúri, ercsei, majosi, moisai, faragói, balai.

126 A személygépkocsik számára vonatkozó adatot a népszámlálások nem tartalmazzák, ezért az elemzéshez használt adatokat saját felmérés alapján nyertem. A 20. század első felére vonatkozóan a település idősebb generációjának visszaemlékezéseire támaszkodtam, míg a 2000-es éveket követő állapotokat a választói névjegyzék segítségével magam mértem fel.

A településen az első személygépkocsi már az 1940-es évek elején megjelent. Az utolsó Teleki grófnak ugyanis már volt autója. Az egykori kocsiszín részben még ma is áll a kastéllyal átellenben, lakóházzá átalakítva. Ez azonban nagyon sajátos és partikuláris esetnek számított, és a gróf 1945-ben történt emigrálását, valamint a kastély államosítását követően az automobil hosszú időre el is tűnt a település életteréből.

A településen újabb autóvásárlásra az 1960-as években került sor, amikor néhány főállású sofőr vásárolt autót magának. Az első közöttük a településen *Tubák* néven emlegetett Barta Sándor volt, aki a helyiek emlékezete szerint először a francia attasénál, majd Marosvásárhelyen a Román Kommunista Párt alkalmazásában volt sofőr. A sofőrök közül az ő személyét lengi körül a legtöbb mítosz, és ma is számos történetet őriz a település kollektív emlékezete róla és vezetési stílusáról. A történetek elsősorban az óvatos és türelmes, a 40 km/h sebességet soha át nem lépő sofőr képét kultiválják. Az általa vásárolt első személygépkocsi egy orosz gyártmányú Pobeda volt.

Az 1960-as évek második felében aztán a településen megjelentek a Kelet-Németországban (NDK) gyártott Wartburg, valamint az orosz gyártású Moszkvics személygépkocsik is. Majd a következő hullámban a cseh gyártású Skoda 100-as típusú személygépkocsi is. Ezeket – valószínűleg viszonylag alacsony árak miatt is – a helyi értelmiségiek (tanítók, tanárok) vásárolták. Mindent összevetve az 1960-as évek végére a településen mintegy 7-8 személygépkocsival lehet számolni.¹²⁷

A településen a személygépkocsi vásárlások száma a román autógyártás beindulását (1968) és az első Dacia modellek megjelenését követően, az 1970-es években növekszik látványosan. Az orosz gyártású Lada is ekkor jelenik meg a településen, elsősorban helyi tanítók és tanárok tulajdonában. Ekkor már a hivatásos sofőrök és az értelmiségiek mellett az anyagilag tehetősebb szakmunkások is vásárolnak személygépkocsit. Az elsők között például a helyi kocsmá vezetője vásárolt veje, majd fia számára Dacia 110-es típusú személygépkocsit.

A személygépkocsi-állomány gyarapodásának ütemét némileg lassította, hogy általában három évet is várni kellett, a beiratkozás és a pénz befizetésétől addig, amíg a tulajdonos ténylegesen átvehette az autót (lásd Gagyi 2009c: 43), mégis az 1980-as évek végére a településen szinte megnégyszereződik a személygépkocsik száma, elérve a 27-et. Ezek néhány kivételével mind Dacia modellek voltak.¹²⁸

Az autóvásárlás az 1990-es évektől ugrik meg látványosan, igaz elsősorban a használt autók piaca lendül fel. Néhányan például Magyarországról visszahozott Daciát vásároltak, mert a közhiedelem szerint ezek minőség szempontjából a belső piacra gyártottak fölött álltak. Az évtized közepére pedig kialakultak a használtautó-kereskedés belső/helyi hálózatai is. Egy, az 1989-es rendszerváltás előtt Német-

127 Saját becslés alapján.

128 A helyiek úgy emlékeznek, hogy ebben az időszakban 3 Skoda, 1 Wartburg és 1 Moszkvics típusú személygépkocsi volt a településen.

országba emigrált személy például több használt személygépkocsit is hazaküldött, ezeket szülei értékesítették.

A vásárlási kedv megnövekedése mellett ugyanakkor egy másfajta attitűd is jelentkezett az autótulajdonosok körében. Néhányan ugyanis csupán pénzszerzési lehetőségként tekintettek az autóvásárlásra, s rövid használat után (mely azt hivatott demonstrálni, hogy az autó kifogástalan állapotban van) eladták a frissen szerzett személygépkocsit. Ez pedig némileg bonyolítja az autópark nagyságára vonatkozó pontos becslések elvégzését. Mindent számításba véve az 1990-es évek végére a településen mintegy 50–60 autóval számolhatunk. Ez pedig azt jelenti, hogy egy évtized leforgása alatt megduplázódott a személygépkocsik száma.¹²⁹ Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy (szórványosan) már ekkor megjelennek a településen olyan esetek, amikor egy családban két személygépkocsival is rendelkeznek. Ebben a korszakban a településen még mindig a Dacia modellek voltak túlsúlyban.

A legnagyobb növekedéssel mégis a 2000-es éveket követő időszakban kell számolnunk, az azóta eltelt mintegy másfél-két évtized alatt ugyanis nagyjából 190-re nőtt a településen a személygépkocsi állomány.¹³⁰ Ez pedig azt jelenti, hogy mintegy háromszorosára nőtt az előző évtizedhez képest. 2015-ben az ezer főre jutó személygépkocsik száma a településen megközelítőleg 108 körül mozgott, a 100 gazdaságra eső személygépkocsik száma pedig 32,2 körül volt.¹³¹ Hogy ez mit is jelent valójában, annak érzékeltetése érdekében hadd említsük meg, hogy ugyanezek a mutatók országos szinten (a nemzeti statisztikai intézet adatai szerint) 2007-ben a következő képen alakultak: 1000 lakosra 129,8 autó, illetve 100 háztartásra 37,8 személygépkocsi jutott.¹³² 2013-ban – az Eurostat¹³³ adatai szerint – országos szinten az 1000 főre jutó autók száma 201 volt. Vagyis a háztartások személygépkocsival történő ellátottsága alig marad valamivel az országos átlag alatt, de még az 1000 főre jutó autók száma is közel esik az országos átlaghoz.

A növekedést elsősorban a használtautó kereskedés piacának kiépülése és a 10 évnél idősebb használt autók árának jelentős csökkenése tette lehetővé, valamint a fiatal, 18–30 év közötti korosztály megnövekedett mobilitás- illetve autóigénye nyomán vált elkerülhetetlenné.¹³⁴ Az ugrásszerű növekedés mellett a korszak egy másik sajátossága, tehát hogy még tovább fokozódott a használtautó vásárlás, ami azt eredményezi, hogy a nyugat-európai autómárkák kerülnek túlsúlyba, s a Dacia modellek egy-két újabb típusú modelltől eltekintve szinte eltűnnek a település személy-

129 Ez úgy tűnik, nem egy sáromberki sajátosság, hiszen Gagy József a székelyföldi motorizációt vizsgáló elemzésében szintén hasonló eredményre jut. Ő azt írja, hogy 1989 után 7 év alatt duplázódik meg a személygépkocsik száma (Gagy 2009c: 35).

130 Saját felmérésből származó adat.

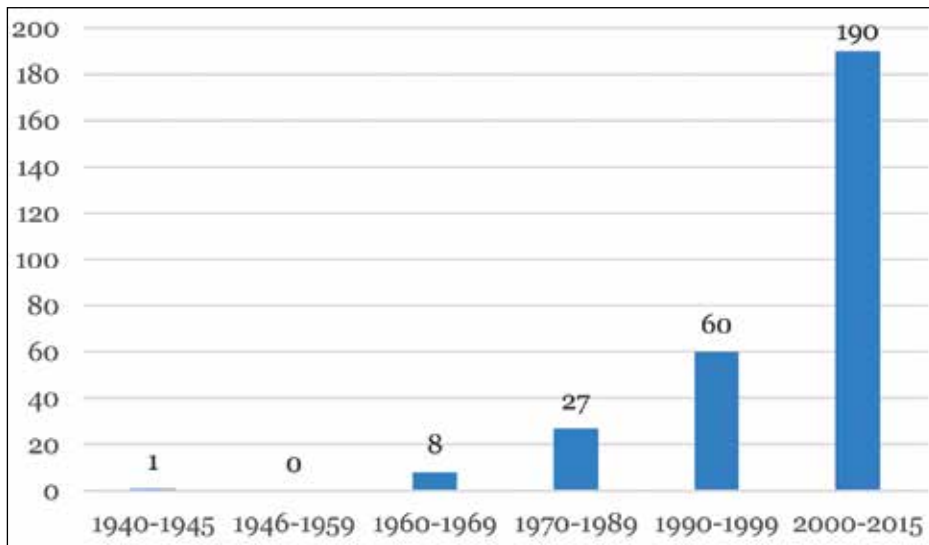
131 Saját becslések alapján

132 A nemzeti Statisztikai Hivatal (ISSN) oldalán működő TEMPO-Online szolgáltatás keretében csak az 1995–2007 közötti adatok kérhetők le. Későbbi adatok ezzel kapcsolatban sajnos nem elérhetőek.

133 Forrás: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

134 Ez a korosztály ugyanis igen nagy számban külföldi vendégmunkásként dolgozik. Autóját már a vendégmunkával szerzett pénzből saját maga vásárolja meg valamelyik nyugati használtautó piacról, a hazainál alacsonyabb áron. Ezek közül néhányan autójukat hazalátogatásuk alatt eladják, majd a célországba visszatérve ismét másikat vásárolnak.

gépkocsi állományából. Ugyanakkor megnőtt azoknak a családoknak a száma, ahol egy udvaron két autóval is rendelkeznek. A személygépkocsik számának az elmúlt közel száz év alatt bekövetkezett alakulását a következő ábrában összegezhetjük:

2. ábra. A személygépkocsik számának alakulása (saját becslés)

Az autók számának növekedésével a használati habitusok és mentális-érzelmi kötődések is változtak. A kezdeti időszakban, az autók alacsony száma miatt szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy-egy autótulajdonos visszautasítsa a szomszédok, ismerősök azon kérését, hogy elvigye az illetőt a közeli Marosvásárhelyre (rendszerint az orvoshoz).

Az 1990-es években, az helyi autóbuszjáratok rendszerének leépülését követően az ingázók gyakran összepótolták az üzemanyagot és együtt utaztak a munkahelyükre. Ehhez hasonló a fiatalok által kidolgozott rendszer is, hiszen itt is az tapasztalható, hogy az autóval rendelkező fiatalok szállítják el barátait is a környék szórakozóhelyeire. Mivel a sofőrök nemcsak az autójukat osztják meg, de az alkoholfogyasztásról is le kell mondaniuk, igen keresett személyekké válnak a fiatalok körében, számos barátal rendelkeznek. Ezeknek a sofőröknek a lányok között még nagyobb presztízse van, hiszen ezeket rendszerint ingyen szállítják a különböző szórakozóhelyek között.¹³⁵ A 2000-es években még tartott az ingázók és a fiatalok kör-

135 Akkorjában [1990-es évek] lehetett akármilyen vastag a bukszád [pénztárcád], mert – ha nem volt autód, jött egy, akinek az utolsó lerobbant Trabantja volt, s má vele álltak szóba [a lányok] – 2014-ben készült beszélgetés, férfi (1975). A szakirodalom szintén arról számol be, hogy a sofőrök nagyobb eséllyel indultak a hölgyek szívének elrablásáért zajló versenyben, az autós szubkultúra tehát helyzetelőnyt vívott ki magának az udvarlás terén, ami a társadalmi értékrend változását jelzi (Majtényi 2000: 102).

ében ez a fajta „közös” autóhasználati rendszer, de emellett megjelent egy másfajta – a „nekem senki ne szemeteljen az autómba” gondolatból faladó – individualista autóhasználati habitus is. Ennek az az egyik – közösségi szempontból leginkább releváns – következménye, hogy szaporodnak azok az esetek, amikor helyi autótulajdonosok nem állnak meg felvenni az út szélén álló, a buszra váró, vagy stoppoló falustársaikait.

A személyszállítás és a közlekedés egyéb motorizált formái

Bár rendeltetését tekintve a traktor elsősorban nem személyszállításra szánt eszköz, még az 1990-es évek elején is előfordult, hogy ilyen céllal került használatba. A mezőgazdasági gépállomás mozgó műhelye – helyi szóhasználatban *cirkusz* – az 1980-as évekig gyakran, az 1990-es évek elején pedig szórványosan látta el a helyi labdarugó csapatnak a közelebbi településekre való elszállításának feladatát, ahogy a gázvállalat teherautója is több alkalommal szolgált a csapat szállítóeszközéül.¹³⁶ A *cirkuszt* az 1980-as években a fiatalok az európai- és világbajnokságok ideje alatt is igénybe vették, ezzel mentek szervezett csoportokban (tévékészülékekkel, kellő mennyiségű élelmiszerral és alkohollal felszerelve) az ország olyan pontjaira, ahol a külföldi tévéadókat fogni lehetett.¹³⁷

De nem csupán a tömegközlekedésnek voltak ilyen prototípusai, sajátosan helyi (de sokkal inkább kelet-európai) hajtásai, hanem az individuális személyszállítás esetében is számolhatunk előképekkel. Ezek közül kettőt kell megemlíteni: a kerékpárt és a motorkerékpárokat.

Bár a kerékpárok nem tartoznak szoros értelemben a motorizáció folyamatához, mégis azt kell mondanunk, a közlekedés technikai megújulása/megújítása szempontjából fontos szerepet játszanak, elterjedésük története pedig sokban hasonlít a motorizáció folyamatához, ezzel szinkron mintákat mutat.¹³⁸

Az első román gyártású kerékpár megjelenését követően (1954) terjednek el vidéken is a biciklik, de leginkább mégis az ingázó életmód megjelenése hatott számuk alakulására. A sáromberkiek emlékezete szerint ugyanis az 1960-as években, a marosvásárhelyi üzemekben munkába állt fiatalok jelentős része választotta (elsősorban gazdasági szempontok miatt) a kerékpárral történő ingázást. S a településhez közelebb eső helyszínek, mint például a gernyeszegi vágóhíd, a falu észak-keleti határában található állami gazdaság, vagy a gázvállalatnak a falu határában található megfigyelő állomásai esetében ez a közlekedési forma az 1990-es évekig fennmaradt.

136 Férfi (1974) visszaemlékezése alapján. Ehhez lásd még: <http://www.e-nepujas.ro/op/article/humor-focip%C3%A1ly%C3%A1r%C3%B3l>.

137 Gagyi József ezt a személygépkocsik kapcsán rituális autóhasználati formaként és társadalmi ellenrítusként írja le (Gagyi 2009c: 42).

138 Gagyi József például arra hívja fel a figyelmet, hogy Kelet-Európában a kerékpárok és a motorkerékpárok is először a nagyvárosokban terjednek el, hiszen itt van kiépülve a használatukhoz szükséges infrastruktúra. A vidéki poros, sáros utak nem is teszik lehetővé falusi környezetben történő használatukat (Gagyi 2009c: 22).

Az 1980-as években – a gyermekek és kamaszok körében – a kerékpárhasználat egy másik fajtája, a biciklizés, mint a szabadidő eltöltésének módja, is megjelenik a településen. A kerékpár ebben az esetben a gyermekek számára készült játékszer funkcióját tölti be. Ekkor jelennek meg a településen nagyobb számban a gyermekek számára készült *Pegas* típusú kerékpárok. Ezzel együtt azonban az 1980-as évek közepére a kerékpárok száma enyhén visszaesik, a korábbi modellek ugyanis fokozatosan leépülnek, az új modellek megvásárlása pedig – akárcsak a személygépkocsik esetében – nehézségekbe ütközik. A helyi vegyesboltba például igen kevés példány érkezik, és ezért csak ismeretséggel lehet ezekhez hozzájutni. Ez a helyzet egészen az 1990-es évek elejéig fennmarad.

A biciklihez kapcsolódó újabb használati modellek a 2000-es évek végén jelennek meg: a biciklizésre mint az egészséges életmód tartozékára kezdenek tekinteni. Ezt egyrészt a nyugat-európai országokban vendégmunkásként dolgozó személyek elbeszélései mentén, másrészt az új média/tömegmédia csatornáin keresztül szivárogo be a közösségi tudatba. Ennek kielégítésére egész nyugat-európai használt kerékpárokat forgalmazó hálózatok alakultak ki, léptek működésbe. Ezek működése nagyban hasonlít az autók iránti kereslet megnövekedésével kialakult használtautó beszállító hálózatokéhoz.

A motorbicikli – a kerékpárhoz hasonlóan – a közszállítás alternatívájaként használt szállítási eszközként jelent meg a településen, szintén valamikor az 1960-as évek második felében, s az évtized végére nőtt meg számuk jelentősebben. Az 1980-as évekre azonban már számuk elenyésző volt, alig néhány család rendelkezett motorbiciklivel, és csupán egy személynek volt úgynevezett csónakos motorkerékpárja.

Változást a motorkerékpár használat terén a 2000-es évek hoztak, ekkor egyre több fiatal vásárolt robogót a konfirmálás vagy a ballagás alkalmával összegyűlt pénzből. Újabban pedig a tehetősebb családok esetében az ATV-k is hódítanak.

Összefoglalás

Motorizáció és a táj átalakulása • A motorizáció (a traktorizáció) nem csupán gyakorolt a mezőgazdasági termelésre volt hatással, hanem jelentősen átalakította a tájat is. Az önjáró, nagyobb erőt kifejtő gépek nemcsak nagy összefüggő parcellák létrehozását tették lehetővé, de mélyebb szántást is végeztek. Ugyanakkor a traktorok és kombájnok zavartalan közlekedése érdekében szélesebb és kövezett mezei utakra volt szükség. Emellett a gépi erőnek köszönhetően több, korábban művelésem kívül rekedt területet (pl. sáncokat, mocsaras, náddal, fűzfával benőtt határreszeket) is megművelhető területté alakítottak (vízelvezető sáncokat ástak, a fákat gyökerestől kihúzták stb.) és használatba vettek.

Bár az 1990-es években egy rövidebb demodernizációs periódus következett, amikor a lakosság egy része megpróbált visszatérni az 1940–50-es évek gazdálkodási technikáihoz, gyakorlataihoz, a közel fél évszázados gépesített gazdálkodás által beindult folyamatokat már nem lehetett visszafordítani. A hagyományos techni-

kák nem bizonyultak sem hatékonyak sem pedig kifizetődőnek/fenntarthatónak. Az 1990-es évek második felétől elindult a helyi gazdaságok motorizációjának egy második, posztkommunista hulláma is, mely a 2000-es évek végére végkép kiszorította a mezőgazdasági munkákból az állati és a kézi erőt.

Motorizáció és mobilitás • Ha a gazdasági szerkezet, a motorizáció és a mobilizáció összefüggéseit vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy a település életében legalább két olyan fordulóponttal kell számolnunk, amely gyökeresen megváltoztatta a település lakosságának mobilitását, a kilépések gyakoriságát, tartósságát és a távolságok nagyságát egyaránt.

Az első nagy változást az 1960-as évek hozták, ez a földek kollektivizálása és a fiatal lakosság gyárakba és üzemekbe történő munkába állásának időszaka. Ennek a korszaknak a mobilitását a napi rendszerességgel történő kilépések, az ingázás, valamint a kisebb távolságok jellemzik. Az ingázó lakosság csak kivételes esetekben (pl. kirándulások alkalmával) tesz meg 15-20 kilométernél nagyobb távolságot. Ezt viszont napi rendszerességgel megteszi. A helyváltogatás legfontosabb eszközei pedig a vonat és az autóbusz, az individuális közlekedése pedig a kerékpár és a motorkerékpár.

A második nagy változást az országhatároknak az 1989-es rendszerváltást követő megnyitása eredményezte. A magyarországi rokonlátogatások megsűrűsödése mellett már az évtized elejétől elindul a Magyarország felé irányuló vendégmunka, ami hosszabb ideig tartó kilépési gyakorlatokat tesz szükségessé/hoz használható. Mivel ekkor még szabályozva volt az idegen országban tölthető idő nagysága, ezért a vendégmunkások háromhavonta hazajártak. Ennek a migrációfajtnak a jellegzetes közlekedési eszköze az autóbusz, hőse pedig a buszsofőr. Ő az, aki tudja, hogy melyek azok a technikák, melyekkel a vámosok megvesztegethetők vagy átjethetők, melyek azok az árucikkek, melyek ki- vagy bevitele nehézségekkel jár (azaz törvénybe ütközik). A vendégmunkások alacsony képzettséggel rendelkező személyek voltak, akik elsősorban az építőiparban vállaltak munkát.

A 2000-es években néhány lényeges változás történt: (1) a vendégmunkás-migráció célországa már elsősorban nem Magyarország, hanem a Nyugat-európai országok (elsősorban Németország, Hollandia, Anglia, Franciaország és Svájc); (2) a vendégmunkások elsősorban a 22–35 év közötti generációból kerülnek ki, ezért az ő korosztályuk ma szinte teljes egészében hiányzik a település társadalmából; (3) a vendégmunkások között a kétkezi munkások (mezőgazdaságban, feldolgozóiparban stb. dolgozók) mellett megjelennek a felsőfokú végzettséggel rendelkezők is (egészségügyi dolgozók, fogtechnikusok, programozók); és ami a téma szempontjából a legfontosabb, (4) a legtöbben saját személygépkocsival közlekednek az „otthon” és a „munkahely” (a célország) között; (5) a kilépések időtartama megnő, a legtöbben legkevesebb fél évig, de vannak, akik 9-10 hónapig távol maradnak otthonuktól.

Az utazási szokások alakulását egy másik tényező is befolyásolta, ez pedig a személygépkocsik számának alakulása. Ebből a szempontból a vizsgált időszak három szakaszra osztható. Az első a modern közlekedési hálózat kialakulása előtti időszak,

melynek az vasút és a vonat volt az egyedüli tömegközlekedési eszköze. A kilépések gyakoriságát és nagyságát a vasúti menetrend szabályozta. Ebben a korszakban gyakran előfordul, hogy a vasút vagy az országút mentén gyalogosan közlekedtek a település és a környező települések között.

A következő korszak a helyi közszállítás kiépülését követő korszak, mely sajátos utazói kultúrát alakított ki. A napi rendszerességgel egymás mellett utazó személyek között szoros kapcsolatok alakulnak ki, aki korábban ül fel a buszra/vonatra, az helyet foglal az ismerőse számára is. A közszállítási eszközön eltöltött időt pedig a helyzetorientált és témaorientált beszélgetések (lásd Keszeg 1993) töltik ki. A leggyakrabban maga az utazás, és a munkahelyen történt furcsa és szokatlan események képezik a beszélgetések tárgyát. Az ingázók számának folyamatos gyarapodásának eredményeként az 1980-as évekre a közszállítási eszközök zsúfolttá válnak, már nemcsak az ülőhelyekért, hanem egyáltalán a buszra/vonatra való feljutásért folyik a harc. A saját közösségből való kilépésekhez tehát a lökdösődés, a kényelmetlen utazás élménye, valamint ennek a feldolgozására született történetek sora társul. Ebben a korszakban jelennek meg nagyobb számban személygépkocsik a településen, de ezek nem befolyásolják számottevően a közösség utazási szokásait.

Ezen a téren hoz változást a következő korszak, melyet a személygépkocsik számának ugrásszerű gyarapodása, illetve a közszállítás rendszerének megroppanása jellemzi. A személygépkocsival történő ingázás ugyanis a korábbi helyzettel szemben a kényelmes, civilizált közlekedési modellként jelennek meg, mely még az esetleges többletköltségeket is ellensúlyozni képes. A saját személygépkocsival történő ingázás igazolásának toposzai a következők: (1) nem függök senkitől, akkor indulok, amikor akarok, (2) nem szagolom senkinek az izzadságát, (3) biztonságos (nem kell attól félni, hogy utazás közben lerobban, vagy szétesik),¹³⁹ (4) olcsóbb.¹⁴⁰ A személygépkocsi tehát státust kifejező tárgyból bizonyos értelemben jövedelemszerző eszközzé válik (vö. Gagy 2009c: 40).

Mindent összevetve a saját személygépkocsival és a tömegközlekedési eszközökkel történő szállítás összehasonlítása, értékelése a helyi közösségben a civilizált–civilizálatlan fogalompár mentén írható le és értékelhető.

Motorizáció és a társadalmi változások • A motorizáció és a helyi társadalom átalakulása között szintén szoros összefüggés észlelhető. A traktorizáció és a motorizált teherszállító eszközök elterjedése az „állat vagy gép dilemma” (vö. Gagy 2009c: 39) mentén alakult. A változás sajátosan kelet-európai formája, hogy ez a kérdés csak a vizsgált korszak végére dőlt el végérvényesen a gépek javára. Annak ellenére, hogy a traktorok nagyobb számban már az 1960-as évek elejére megjelentek a településen a Kollektív Gazdaságnak még az 1970-es években is mintegy 15 állati erővel működő fogata volt, s még az 1989-es rendszerváltás idején is mint-

139 Főleg az 1990-es évekre vált gyakorivá. A településen olyan történetek is fennmaradtak, melyek szerint megtörtént hogy egy-egy utas menet közben kiesett az autóbusból.

140 Főleg 2000-es években jelentősen megnövekedtek a közszállítási árak, ami azt eredményezte, hogy egy olyan személyautó, melyben 3-4-en utaznak, költséghatékonyabbnak bizonyul.

egy 5-6 lovas fogattal rendelkezett. Emellett a magánszemélyeknél és az állami gazdaságnál is voltak lovas fogatok. Sőt, az 1990-es évek elején, a földtulajdon visszaszolgáltatását követően egy demodernizációs folyamat következett, amikor az állati erővel végzett mezőgazdasági munka ismét túlsúlyba került.

A személygépkocsi-használat szempontjából szintén legalább két használati mód, a „státuserősítő” és a „jövedelemszerző” is megemlíthető.¹⁴¹ Ezek azonban nem egymást követő, hanem párhuzamosan egymás mellett élő gyakorlatok, melyek mind a mai napig jelen vannak a település életterében, sőt e két habitus egyazon személyt is jellemezhet.

Az autóhasználati stratégiák az 1980-as évek végére individualizálódtak, ekkor kezdett az autóhasználat beépülni a mindennapokba (vö. Gagyí 2009c: 42). Ez a használat azonban még mindig egy viszonylag jól belátható világ határain belül mozgott, melynek az iszlói és a nyomáti hegy valamint a pókai erdőben található éles kanyar voltak a határai. Legalábbis abban az értelemben, hogy ezek voltak a közlekedési rendszer azon pontjai, melyek – főleg téli időszakban – próbára tették az autó és sofőrje képességeit, s ezeknek a veszélyektől sem mentes akadályoknak a leküzdéséről a helyi társadalomban történetek fogalmazódtak meg és voltak forgalomban. Az autóhasználat azonban csak az 1990-es évek végén vált az életstílus részévé.¹⁴² Ekkor tisztultak le a motorizáció révén a személyes életterben megjelent új elemek (személygépkocsi, motorkerékpár stb.) által gerjesztett kihívásokra (tárolás, fenntartás, kihasználás stb.) született megoldások. Ekkor születik meg és válik láthatóvá a településen az autós szubkultúra.

Az autóhasználat individualizálódása a szabadidő megjelenésével is szoros kapcsolatot mutat. Már az 1980-as években jellemző, hogy az autóval rendelkező személyek hétvégenként pihenés/szórakozás céljából elutaznak a közeli üdülőhelyekre (Maroszsztgyörgy, Szováta) vagy halastavakhoz (Faragó, Marossárpatak) horgászni, de legalább a településtől mintegy 2-3 kilométerre eső Maros partjára piknikezni. A 2000-es évekre ezek a távolságok megnöttek, ahogy azok száma is, akik a pihenésnek és a kikapcsolódásnak eme formájába bekapcsolódtak. Napjainkban ennek az igénynek a kielégítésére a környéken számos rekreációs központ épült ki. A közeli szórakozó helyek látogatása szintén ide sorolható.

Luxuscikkből használati tárgy • A településen ugyan már az 1960-as években megjelenik a személygépkocsi, de ez egészen az 1980-as évekig luxuscikknek számít, elsősorban státuskifejező használati mód jellemzi (vö. Gagyí 2009c: 45). Vásárlására is kivételes helyzetben/alkalmakkor (elsősorban házasságkötés) kerül sor, sőt még az 1990-es években is gyakran kapcsolódik össze az autóvásárlás a házasságkötéssel. Ebből adódóan az autóhasználatot sok szempontból a gondoskodó magatartás, az autó féltése jellemezte. Az autó csinosítására a család jelentős időt for-

141 A két fogalmat Gagyí József használja (vö. Gagyí 2009c: 40–41).

142 Majtényi György szerint az életstílus „interiorizált életmód, az életmód személyiségformáló hatása” (Majtényi 2000: 101).

dított. Az autót ért agressziót a tulajdonos a személye elleni súlyos merényletként értékelte, s az 1990-es évek végéig gyakran volt tettelegességgel fajúló konfliktusok forrása az, hogy egy-egy személy „illetlenül” ért valaki autójához, vagy verbálisan fenyegette annak épségét.

Változást ezen a téren a használtautó kereskedés helyi hálózatainak kiszélesedése, valamint az autóárak csökkenése eredményezett, melynek következtében nemcsak az autók száma nőtt meg ugrásszerűen, de a velük szemben működő használati habitusok is jelentősen átalakultak. Az autóvásárlás egyre gyakrabban racionalizált döntések¹⁴³ mentén történik. Ez a fajta magatartásforma, mely az autóra már használati tárgyként tekint a következő sommás megállapításban összegezhető: *az autó olyan, mint a cipő, arra kell, hogy járjak vele.*

Ugyanakkor a változást az is jelzi, hogy míg korábban a házasságkötéskor megvásárolt, vagy évek alatt kispórolt családi autók hosszú ideig voltak a családok tulajdonában, addig az utóbbi években egyre nagyobb azoknak a családoknak a száma, akik 3-4 évente lecserélik személygépkocsijukat. Ezek a családok ma már a 3-4. autójukat birtokolják.

Az autóhasználat tehát végérvényesen beépült a mindennapokba. Ez leginkább abban érhető tetten, hogy a településen ma már teljesen természetes és magától értetődő lépésnek számít az, hogy a fiatal korosztály 18. életévének betöltését követően jogosítványt szerez, és szülei – ha anyagi helyzetük lehetővé teszi – igyekeznek minél előbb autót vásárolni számára.

Familiarizáció • A familiarizáció Pierre Bourdieu szerint sajátos viselkedésmód, családi norma, mely lassan épül be az egyén személyiségébe (Bourdieu 2008). Gagy József pedig – Silverstone nyomán – azt írja, hogy a ez a használat egyéni formáinak kialakítását jelöli. Az autó kapcsán ez azt jelenti – írja Gagy József –, hogy már azelőtt egy képet alakítanak ki róla, még mielőtt megvennék, érzelmi és fizikai helyét a családi léttérben előkészítik (Gagy 2009c: 45). Az előkészítés, leginkább a vásárlásról, a kiválasztás szempontjairól való gyakori és hosszas beszélgetésekben érhető tetten, a családi térbe való beépítés viszont leginkább egy újfajta épülettípus megjelenése által válik láthatóvá/látványossá, ez pedig a garázs, illetve a hozzá tartozó kocsibejáró.

A motorizációt megelőző, mezőgazdálkodásból élő sáromberki közösség modernizálódásának története ilyen szempontból úgy is leírható, mint az istállók és csűrök által dominált (mellék)épületállományról és telekrendszeréről a garázsok által – ha nem is dominált, de meghatározott¹⁴⁴ – telkek elrendezésre való áttérés folyamata.

143 Ezek közé sorolhatók azok a szempontok, melyek az autó működőképességét, strapabírását (nem kell sűrűn szervizelni) és árát helyezik előtérbe felszereltségével, márkájával és évjáratával szemben.

144 A garázs elhelyezése ugyanis igen fontos, hiszen a minél egyszerűbb és gyorsabb ki- és bejárást kell biztosítsa a gépjármű számára. Ezért rendszerint a telek központi helyén, a bejáráttal szemben kap helyet.

A gépjármű rettenet • A település lakosságára a motorizáció nem pusztán a traktor, tehergépkocsi, autó vagy motorkerékpárok növekvő száma formájában hatott, hanem a településen áthaladó forgalom növekedésében is. Ha a települést átszelő országút modernizálása előtt, illetve azt megelőzően ritkaságszámba ment, hogy egy-egy személygépkocsi, autóbusz áthaladt rajta, ez a 20. század végére megszokottá vált. De intenzitását tekintve még mindig jelentéktelennek számított. Az 1980-as években nem is működött csak egyetlen gyalogátjáró a településen, de ennek ellenére a lakosság gondolkodás nélkül vágott át az úton ott, ahol éppen dolga akadt.

A 2000-es évekre az országút forgalma azonban ugrásszerűen megnőtt, és ezzel együtt a balesetek száma is. A közösség idősebb generációja retteg az úton való közlekedéstől, s csak a gyalogátjárón meri átvágni az utat, igaz a gyalogátjárók száma is jelentősen megnőtt. De nemcsak az idős generációt jellemzi ez a magatartás, hiszen ma már (ritka kivételektől eltekintve) mindenki a gyalogátjárót használja. Igaz ez részben annak is betudható, hogy rendszeressé váltak a közúti ellenőrzések, és a szabálysértőket jelentős összeggel büntetik.

A közbeszédben az autóforgalom növekedésével járó változások iránya a következő toposzok mentén tematizálódott: (1) „úgy hajtanak, mint az őrültek”; (2) „akkora a forgalom, hogy nem lehet kiengedni a gyermekeket az utcára”;¹⁴⁵ (3) „olyan zaj van, hogy ha kinyitjuk az ablakot nem halljuk egymás hangját”; (4) „[a forgalomban részt vevő gépjárművek] olyan port csinálnak, hogy nem lehet kinyitni az ablakot szellőztetni”; (5) „[akkora a forgalom, hogy] az ember tíz percet kell álljon, hogy át tudjon menni az úton”.

A hosszabb útra induló családtagokat pedig a következő búcsúzkodó formulák kíséretében engedik útjukra: (1) „vezessetek óvatosan”; (2) „vigyázzatok a forgalomban”; (3) „vezess lassan”; (4) nem kell sietni, nehogy valami baj érjen” stb.

Mindez azt jelzi, hogy a közösség világképében az autó egyszerre számít a jólét szimbólumának, nélkülözhetetlen közlekedési eszköznek és veszélyforrásnak, tragédiák okozójának. Ezzel magyarázható, hogy az autót helyenként ma is az *ördög szekereként* vagy *négy keréken koporsóként* emlegetik.

145 Ezzel ellentétben az 1980-as években még az országút és a házak közötti keskeny zöldterület volt a gyermekek elsődleges játszótere.